Bányászné Dr. Kristóf Andrea

Szociálgeográfiai gyakorlatok

Nyíregyháza, 2022

Bányászné Dr. Kristóf Andrea

Szociálgeográfiai gyakorlatok

(Egyetemi jegyzet)

Nyíregyháza, 2022.

A Szociálgeográfiai gyakorlatok c. egyetemi jegyzet kiadását a Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete és a Nyíregyházi Egyetem Tudományos Tanácsa támogatta.

Szakmai tanácsadó:
Prof. Dr. Becsei József
egyetemi tanár, az MTA doktora

Szakmai lektor:
Dr. habil. Kókai Sándor
tanszékvezető, főiskolai tanár

Az ábrákat szerkesztette: **Bányászné Dr. Kristóf Andrea**
rajzolta: **Mikó Tamás**
Bancsi Péter

A címoldalon: ***Onga népességének rétegződése és területi szegregációja***
(iskolázottság)

ISBN: 978-615-6032-47-8 (nyomtatott)
978-615-6032-48-5 (online)

Kiadó: Nyíregyházi Egyetem
Turizmus és Földrajztudományi Intézet

Felelős kiadó:
Bányászné Dr. Kristóf Andrea
egyetemi adjunktus

Nyomdai munkák: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Tóth Csaba ügyvezető igazgató
Debrecen, 2022

Bevezetés

Magyarországon a szociálgeográfia kifejezés először nyomtatásban 1970-ben jelent meg Lettrich Edit Tihanyról írott munkájában *(Lettrich E. 1970)*. Mindez azt a képzetet kelti, mintha egy rendkívül fiatal – alig ötven éves múltra – visszatekintő tudományterületről lenne szó. Pedig e kép így csalóka, hiszen a nemzetközi szociálgeográfiai iskolák és képviselőik legfontosabb elméleti és gyakorlati kutatási elemei, rendszerei több mint másfél évszázados múltra tekintenek vissza *(Berényi I. 1992)*, s már a szociálgeográfia hazai megjelenése előtt bizonyították az ember és a megélt tér közötti kapcsolatok feltárásában való elméleti-kutatási és gyakorlati létjogosultságukat. A teljességhez az is hozzá tartozik, hogy a szociálgeográfiai kutatások egyes elemei már 1970 előtt is jelen voltak a magyar geográfiában. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a magyar geográfia készen állt arra, hogy a tudomány centrumaihoz gyorsan felzárkózva, elindítsa Magyarországon is a szociálgeográfiai kutatásokat *(Lettrich E. 1972)*. Közel egy évtizedes szakmai viták után válhattak valósággá a tudományág hazai alkalmazásának lehetőségei *(Berényi I. 1992)*.

Lettrich Edit, Tímár Judit és Berényi István professzor elméleti írásain kívül a hazai szociálgeográfiai kutatók döntő többsége napjainkban is az egyes indikátorok (pl. a népesség demográfiai, társadalmi szerkezete, a települések infrastrukturális szerkezete, a gazdasági egységek termelési eredményei stb.) segítségével az egyes településrészek, települések vagy település-csoportok – mint a társadalmi csoportok által különbözőképpen megélt terek – közötti térbeli különbségeket tárják fel.

A szociálgeográfiai gondolat fejlődésével, az egyes tudományterületi elemek (pl. geográfia, szociológia stb.) időben változó súlyával, az egyes szociálgeográfiai iskolák képviselőivel és megközelítési módjaival az egyetemi előadásokon ismerkednek meg a hallgatók. Ehhez magas színvonalon megírt tankönyvek és szakkönyvek (*pl. Berényi I.: Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései*) állnak rendelkezésükre, amelyek a hét alapfunkció elméleti kapcsolat- és viszonyrendszerét is mélységükben mutatják be és értékelik.

A Szociálgeográfiai gyakorlatok című egyetemi jegyzet megírását elsősorban az tette szükségessé, hogy a témakörben rendkívül széles nemzetközi és hazai szakirodalom mellett kevés – az egyetemi hallgatók számára is könnyen tanulható és a szociálgeográfiai alapismeretek a gyakorlatba átültető – szakmai-módszertani könyv jelent meg, illetve ezek elérhetősége napjainkra gyakorlatilag lehetetlenné vált. Ezek közül a kivételek egyike Dövényi Zoltán: Bevezetés a szociálgeográfiába (2005) című – alapvetően elméleti jellegű – könyve, a másik Berényi István által 2003-ban megírt és megjelentetett*: A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése c.* munkája. E nagyszerű könyv az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének gondozásában jelent meg, a Földrajzi

Tanulmányok 23. köteteként, immár közel 20 éve. A 180 oldalas könyv nem titkolt célja, hogy: *„… a korábban megjelent "Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései" c. tanulmánykötet elméleti továbbvezetése, ami a funkcionális tér tágabb értelmezését és az alapfunkciók részletesebb magyarázatát jelenti…*". És e feladatát mintaszerűen oldja meg Berényi István mintegy 140 oldalon keresztül, de a könyv 144. oldalán a professzor úr is bevallja, hogy:

„…A szociálgeográfia PARTZSCH-féle rendszerében az egyes alapfunkciók empirikusan leírhatók, ahogyan a fentiekben olvastuk és térbeli rendjük mérete, minősége, eloszlásuk különbségei összefüggésbe hozhatók más funkciókkal és közöttük az esetleges ok-okozati kapcsolat kimutatható, vagy a közös gazdasági-társadalmi folyamatokkal magyarázható, ill. abból levezethető. De a „sich leben" alapfunkció, az individuum, közösség és társadalom életmódja, életformája, a megélt térrel kapcsolatos létérzés már a klasszikus szociál-geográfiai módszerrel nehezen definiálható…"

Nincs itt másról szó, mint annak beismeréséről, hogy az elmélet alkalmazásának, pontosabban alkalmazhatóságának gyakorlatban történő átültetése, azaz apró pénzre váltása nehézkes és problematikus. Már pedig napjainkban is igaz az, hogy az egyszerű érdeklődő, az egyetemi hallgató és a professzor is az elméletek világán túllépve elsősorban az általa megélt tér szociálgeográfiai vizsgálati módszereire, kézzel fogható alkalmazásaira és ezek eredményeire kíváncsi.

E könyv legfontosabb célja pontosan ez, gyakorlati példák sokaságán keresztül közelebb hozni az érdeklődők számára az elméleti okfejtéseket, kutatási példákon át érzékeltetve a szociálgeográfia létjogosultságát, fontosságát és gyakorlati, mindennapi hasznát. Rávilágítva egy-egy társadalmi alapfunkció térbeli változások formájában való megnyilvánulási sajátosságaira, illetve azok specifikumaira, szem előtt tartva a felmérések módszertani sokszínűségéből fakadó eredményeket.

Mindezek ellenére e könyv első nagy fejezete az elméleti megalapozást szolgálja, míg a második nagy fejezet – e jegyzet mennyiségileg is súlyponti része – az egyes kutatási módszerek gyakorlati alkalmazására hoz példákat a felmérések során megélt tapasztalati tényeket is bemutatva. A Szociálgeográfia gyakorlatok c. egyetemi jegyzet harmadik nagy fejezete egyrészt néhány olyan klasszikus esttanulmányt (pl. Tihany szociálgeográfiája stb.) tartalmaz, amelyek mérföldkövek voltak a hazai szociál-geográfiai kutatásokban, másrészt azonban a szerző néhány szociálgeográfiai aspektusú tanulmánya is helyet kapott.

E kötet, a szerző korábbi munkáira is építve, azt a térszemléletet kívánja fejleszteni, ami segíti a funkcionális rendszer jobb megértését, melynek középpontjában az ember szerepe és felelőssége áll. Az ember térbeli magatartása a természeti tér, a történetileg kialakult gazdasági fejlettség és tradíció, valamint a társadalmi ideológiák, divatok és személyes indítékok kölcsönkapcsolatában változik térben és időben.

A mellékletben található demókérdőívek jelzik azoknak a sokrétű, intenzív és alapos elemzéseknek és értékeléseknek a hátterét, amelyeken e jegyzet általam írt esettanulmányainak összefüggés-rendszereit bemutató gondolatai nyugodnak.

E könyv már címében is jelzi, hogy egy olyan egyetemi hallgatók számára megírt jegyzet, amely segítséget kíván nyújtani a szociálgeográfiai ismeretek elsajátításához az eredményes és sikeres felkészülés érdekében.

Emellett a szerző nem titkolt reménye, hogy a hallgatók e könyv ismeretanyagának elsajátítása után talán másként tekintenek az őket körülvevő társadalmi térre, s nemcsak szemlélői, hanem aktív szereplői is lesznek az állandó térbeli változásoknak, a kultúrtájban történetileg kialakult és még meglévő örökségeink védelmének.

Nyíregyháza, 2022. február 20.

A szerző

I. A szociálgeográfia elméleti alapjai

I.1. A szociálgeográfiai fogalma és célja

A szociálgeográfia sajátos helyet foglal el a társadalom és az általa használt (megélt) tér kapcsolatának vizsgálatában, ok-okozati kapcsolatrendszerének feltárásában. Természetesen mindezt egy olyan szemüvegen keresztül teszi, amelynek egyik eleme, hogy a szociálgeográfia az egyénekből álló társadalmi csoportokra koncentrál, amelyek az általuk használt ún. „életteret" – ez, mint funkcionális tér jelenik meg és nem a sokkal híresebb politikai földrajzi értelmezés szerint – időben is formálják és alakítják. Mindez már jelzi, hogy a szociálgeográfiai kutatások célja a társadalmi csoportok földrajzi térben való elhelyezkedésének és magatartásának vizsgálata. Berényi István 2003-ban megjelent könyvében ezt így fogalmazta meg:

„… A szociálgeográfia tárgya az ember, az embercsoportok által kialakított kultúrtáj, amelyben szükségleteinek megfelelően építi ki a funkcionális rendszert, működteti és átalakítja, amely egészében visszatükrözi az adott társadalom civilizációs szintjét és kultúráját. A funkcionális rendszer a természeti tér, a gazdaság és társadalom kölcsönkapcsolatában jelenik meg a társadalmi térben, mint az emberi tevékenység szubsztrátuma, ezért benne van az ember világképe, gondolkodása és ideái. Az ember tehát nem individuumként, hanem közösségi emberként van jelen a térben, ezért felelőssége van a tér racionális hasznosításában és megőrzésében is…" (Berényi I. 2003 1. old.).

A fenti megfogalmazás – amellett hogy kijelöli e tudományterület elméleti és gyakorlati dimenzióit – érzékelteti, hogy a szociálgeográfus egy olyan komplex rendszert kíván elemezni, törvényszerűségeit feltárni és értelmezni, amelynek megközelítési aspektusai minden tudomány számára más és más prioritások mentén haladnak. Értelemszerűen másként látja a természet-társadalom-gazdaság hármas pólusúra dimenzionált kultúrtájat és az abban élő és mindennapi tevékenységet végző embert minden tudományterület művelője, legyen szó filozófusról, szociológusról vagy akár geográfusról.

A szociálgeográfia arra helyezi a hangsúlyt, hogy a természeti-társadalmi-gazdasági tér szövetéből kiemelje a társadalmi csoportok által létrehozott és működtetett alapfunkciók rendszerét (pl. munka, lakás. szabadidő eltöltése stb.) annak érdekében, hogy e rendszer kapcsolatainak komplexitását sajátosságaival és egyediségével értelmezze. E törekvés különös aktualitását az adja, hogy az emberiség élettere folyamatos változásban van, mind horizontális, mind vertikális értelemben, az itt létező kapcsolatrendszerek prioritásait mindig a kultúrtájban élő és alkotó ember, mint egyén és közösség határozza meg. A szociálgeográfia Berényi István megfogalmazása szerint az elméletet a gyakorlati alkalmazás segítségével állítja a társadalom szolgálatába:

„… abban segít, hogy ezen alapfunkciók térbeli rendjét, kialakulásuk és átalakulásuk gazdasági-társadalmi összetevőit az ember, az embercsoportok tevékenysége alapján értelmezzük. A szociálgeográfia az ezzel összefüggő információkat gyűjti, rendszerezi, elemzi és meghatározott társadalmi terekben szintetizálja, típusokba rendezi…" (Berényi I, 2003. 1 old.)

I.2. Az alkalmazott szociálgeográfia feladata és tartalma

Az alkalmazott szociálgeográfia feladata, hogy a funkcionális tér-szerkezetben kialakult konfliktusokat megismerje és feltárja, s a térhasználatot és térfejlődést megtestesítő társadalmi csoportok specifikumaihoz igazodva értelmezze. Alapvető célja, hogy segítse az ember által ismert tér egész életfolyamatot szolgáló hasznosításának és védelmének tervezését is. Az ember három dimenziós térbeli jelenléte és magatartása rendkívül bonyolult, s tudományos szakmai viták kereszttüzében áll annak leképezhetősége és mérhetősége. A szociálgeográfusok is elismerik, hogy tökéletes tükörképet nem tudnak nyújtani, de a legfontosabb kapcsolatrendszereket hét társadalmi alapfunkció (ún. létfunkciók) összefüggésein át mutatják be.

A hét társadalmi alapfunkció (lakás, munka, szolgáltatás-ellátás, képzés-kultúra, szabadidő felhasználás, közlekedés és kommunikáció, közösségi lét) területi sajátosságainak tér- és idődimenzió alapján történő leírása és értékelése - az ún. „sich leben" esetek és helyzetek kivételével – alapvető fontosságú az alkalmazott szociálgeográfiai kutatásokban. Ezek segítségével a valósághoz nagyon közeli, azzal szoros korrelációt mutató összefüggésrendszerek tárhatóak fel. Fontosak az összefüggésrendszerek, hiszen ezek a társadalmi csoportok által kialakított, működtetett, s az ezeket szolgáló tér, illetve az ebben létező társadalmi alap-funkciókon belüli és közötti horizontális és vertikális kapcsolatokat képezik le.

E leképezés két aspektusa mindig a szociálgeográfiai csoport (értsd társadalmi csoport) és a megélt tér (értsd: az egyes csoportokat körülvevő és általuk használt valós földrajzi tér) közötti sajátos viszonyrendszerre fókuszál.

I.3. A szociálgeográfiai csoport

Amint az eddigiekben is említettem a szociálgeográfiai vizsgálatok egyik alfája és omegája az egyes társadalmi csoportok feltárása, a közöttük lévő viszonyrendszerek bemutatása. A csoportképzés azonban nem csak a szociálgeográfia kizárólagos princípiuma, a társadalomkutatók (pl. történészek, szociológusok, pszichológusok stb.) szintén csoportokra bontják a vizsgálni kívánt társadalmat. Ebből kifolyólag a társadalmi csoportok száma szinte végtelen, hiszen például napjainkban, a virtuális térben (pl. internet, Facebook stb.) is alakulnak csoportok, akár tartósan, akár alkalomszerűen. Ekkor az

interakciók már nem feltétlen személyes kontaktusban jelennek meg. Az egyes társadalmi csoportok kialakulását és változását mind az objektív, mind szubjektív tényezők markánsan befolyásolják, rendkívül szoros kapcsolatban az induvidummal.

A társadalom, vagyis az egymással kapcsolatban álló személyek összessége nem egyszer és mindenkorra adott entitás. Társadalmak keletkeznek, megszilárdulnak, fragmentálódnak, szétesnek, megszűnnek. Ezt nevezzük az integráció, illetve dezintegráció folyamatának.

Minden társadalom számos alrendszert, csoportot, közösséget foglal magában. Egy személy tartozhat a férfiak vagy nők, az idősek vagy fiatalok, az értelmiségiek vagy kétkezi munkások csoportjába. Ugyanígy tagja valamely felekezetnek, vagy adott nemzeti közösségnek. E csoportokhoz rövid vagy hosszú távú érdeke, vallott értékrendje, életszemlélete köti. Szolidaritása – vagy, ahogy a szociológusok mondják: lojalitása – tehát megoszlik. Ha a különböző csoportok érdekei ütköznek, mindig az egyén dönti el, hogy melyikhez való tartozását, melyik iránti lojalitását létesíti előnyben.

A nemzetállami dominancia időszakában – tehát az utóbbi két évszázadban – az állam elit hatalmának eszközeként kezelte, az alattvalók hatalma alá rendelése céljára használta a nemzeti identitást is. Ezt emelte ki a többi csoportkötődés sorából, ekkor váltotta fel a korábbi Cuius regio, eius religio elvet a Cuius regio, eius natio felfogás, vagyis aki egy területen a hatalmat gyakorolja, az tartotta magát hivatottnak megmondani, hogy alattvalói milyen nyelven beszéljenek, miként értelmezzék a történelmet és mikor tartsák a karácsonyt, ha azt egyáltalán megtartandónak vélték.

A nemzetközi jogrend sokáig ezen az elven, az állam teljes szuverenitásának elvén nyugodott, csak nagyon korlátozott mértékben hoztak kötelező érvényű nemzetközi jogi dokumentumokat, és azokat is azok a nemzetközi szervezetek fogadták el, amelyeket a szuverén nemzetállamok alkottak.

A társadalmi csoportnak olyan közös jellemzőkkel kell rendelkezniük, amelyek érdekeket, értékeket, ábrázolásokat, etnikai vagy társadalmi háttereket és érzelmi kapcsolatokat tartalmazhatnak. A gyakorlatban funkcionáló egyes társadalmi csoportoknak van néhány sajátossága, ezek az alábbiak:

- határozott szerkezettel rendelkeznek, azaz leképezhetőek,
- a csoport tagjai a mindenki által elfogadott csoportnormákat szem előtt tartva egy közös cél érdekében tevékenykednek,
- minden társadalmi csoport esetében nagyon fontos, hogy a csoport mindig több, mint az egyének összessége, s a csoporthoz tartozás akkor is megszabja (kisebb-nagyobb mértékben) a viselkedésünket, ha nem vagyunk együtt,
- természetesen az egyén több csoport tagja is lehet egyszerre, azonban nem egyformán fontos számára minden csoport, melynek tagjai vagyunk,

- az egyes társadalmi csoportoknak összetartó ereje van, amely függ az egyének közötti szimpátia mértékétől, a bekerülés nehézségétől, ill. attól: milyen mértékben segíti a csoport az egyént céljai elérésében,
- a csoporttagok száma behatárolt, s a tagok rendszeresen kapcsolatba lépnek egymással,
- a csoport tagjai mindig közös funkció vagy közös cél szerint járnak el,
- minden csoportnak van egyfajta egysége és szolidaritása, amely lojalitást és együttérzést eredményez

1.3.1 A társadalmi csoportok típusai

A társadalom csoportosításának alapjai sokfélék lehetnek, ilyen például a népesség megoszlása: az életkor, nem, jövedelem és szakma alapján különböző társadalmi csoportokat biztosíthat.

- Az elsődleges csoport fogalmát Charles Horton Cooley amerikai szociológus használta az emberek olyan kis közösségére, amelyet szoros érzelmi szálak fűznek össze. Ilyen például a család, etnikai csoport, közvetlen iskolai csoport és a baráti társaság. Gyakran támogató és kényelmi hálózatként szolgálnak az érintettek számára.
- A másodlagos csoport tagjai rendszeresen találkoznak, de kapcsolatuk általában személytelen. Egy másodlagos csoportban az embereket nem kötik egymáshoz szoros érzelmi szálak, és rendszerint konkrét gyakorlati célok érdekében jönnek össze. Ezekben a csoportokban a hűség és a hozzátartozás érzése nem fejlődik spontán módon (pl. politikai pártok, egyházi csoportok, munkahelyi csoportok stb.).
- Informális (spontán) csoport: nem hivatalosan létesített csoport, melybe a tagok önszántukból lépnek be; közvetlen személyes kapcsolat jellemzi, intimebb, meghittebb légkör. Ilyen a kortárs csoport.

1.3.2 A társadalmi csoport létrejöttének okai

Az egyes társadalmi csoportok létrejöttének okai szerteágazóak, ezek közül néhány pozitív példát az alábbiakban említek meg:

- *Közös érdeklődési kör, értékek, hiedelmek (vallási közösség)*
- *Egyéni szükségletek, érdekek*
- *Társas együttlét óhaja (idősek klubja)*
- *Közös, eredményes munkavégzés igénye (team)*
- *Magasabb szellemi teljesítmény iránti törekvés*
- *A vezetővé válás óhaja*

1.3.3 A szociálgeográfiai csoportok típusai

A szociálgeográfia a csoportképzés során az egyes társadalmi alapfunkciókhoz kapcsolódó azonos vagy hasonló térbeli magatartással rendelkezőket tekinti kiindulási alapnak. A csoportoknál kiemelten fontos a térbeli együttélés, a munkamegosztásban való részvétel vagy a térbeli cselekvés hasonlósága. Mindezeknek megfelelően a legfontosabb szociálgeográfiai csoportok:

- *az életforma-csoport („genres de vie”)*
- *életstílus/életminőség szerinti csoport*
- *a társadalmi munkamegosztás csoportja*
- *a települési életforma-csoport*
- *a térbeli magatartás-csoport*
- *a térbeli aktivitási csoport*

E csoportok viszonya a szociálgeográfiai tér mindhárom dimenziójához kapcsolódik, s szoros kapcsolatot mutat a hét alapfunkcióval is. Térképzetük eltérő lehet, attól függően, hogy a szociálgeográfiai térből – amelyben minden csoport tevékenykedik – mennyit ismer vagy használ, ugyanis a megélt tér horizontális és vertikális kiterjedése mindig csoport függő. Mindez még egy csoporton belül is változik, elegendő ennek bizonyítására megemlíteni a nomád népek csoportját, amelyek aktivitási tere teljesen más a Pamírban, mint Szahara peremén.

A fenti csoportok közül egy részletesebb elemzésével foglalkozom, amely a szociálgeográfiai terepi felmérések során a hallgatók számára a legszembetűnőbb, ez **az élet minősége szerinti csoportok**.

Azon a felismerésen, hogy az embernek nemcsak anyagi szükségletei vannak, alapult az élet minősége fogalmának bevezetése a szociálgeográfiai kutatásba az 1970-es években. Ez azt jelzi, hogy az anyagi szükségletek kielégítettségének magas szintje még nem jelenti szükségképpen, hogy a társadalom tagjai „jól élnek", a javakkal való ellátottság tekintetében is jól érzik magukat.

Ehhez kapcsolódik a „jólét" (welfare) és jóllét" (wellbeing) megkülönböztetése. A jóléten általában az anyagi javakkal való ellátottságot értik, míg a jólléten azt, hogy a társadalom tagjai nemcsak az anyagi javak tekintetében, hanem a különböző szellemi - pénzben nem mérhető - javakkal való ellátottság tekintetében is jól érzik magukat.

A jólléthez hasonló a boldogság fogalma, ezt is szokás vizsgálni szociológiai és szociálgeográfiai adatfelvételekkel.

Az élet minőségének három dimenziója:

E. Allardt (I975) finn szociológus A. Maslow amerikai pszichológus szükséglet-elméletét továbbfejlesztve az emberi szükségletek és a jólét három szintjét különböztette meg:

- a „birtoklást",
- a „szeretetet"

- és a „létezést" vagy „önmegvalósítást".

Birtokláson az emberi élet külső feltételeit, mint az étkezést, lakást stb., A szereteten az emberi kapcsolatok iránti igényt, a létezésen pedig az elidegenedés ellentétét, az egyéni élet értelmének érzését értette.

A birtoklás szintjét méri az életszínvonal, a szeretet és létezés szintjét pedig az élet minősége. Mind a három szinten lehet objektív és szubjektív indikátorokkal mérni a szükségletek kielégítését. Az objektív indikátorokkal mért jelenséget nevezte jólétnek, a szubjektív indikátorokkal mért megelégedettséget pedig boldogságnak.

Az élet minőségének vizsgálata a gyakorlatban:

- Az „élet minősége" adatfelvételek során egyrészt rákérdeznek a „jóllét" (wellbeing) nem anyagi elemeire, mint az emberi kapcsolatok gyakoriságára, melegségére és az önértékelésre. Másrészt adatokat gyűjtenek (többnyire a „nagyon elégedett”-től a „nagyon elégedetlen”-ig terjedő skálákkal) az életkörülmények anyagi dimenzióival (pl. jövedelem, lakás, lakókörnyezet) és a „jóllét" nem anyagi elemeivel (pl. családdal) való elégedettségre.
- Ezen túlmenően némelykor feltesznek egy-egy kérdést az élettel való általános megelégedettségről és/vagy a boldogságról.
- A művelődésszociológiai adatfelvételek során legtöbbször a különféle kulturális tevékenységekben (pl. mozi vagy színházlátogatás stb.) való részvétel gyakoriságát is kérdezik.

Az élet minőségére vonatkozó vizsgálatok újak a szociálgeográfiában, napjainkban nehéz lenne bebizonyítottnak tekinthető tendenciákról vagy országonkénti általános különbségekről beszélni. Egyelőre csak találgathatjuk, hogy a kimutatott országonkénti különbségekben és időbeli változásokban mekkora szerepet játszik az objektív körülmények eltérése, az igények és az értékrendszerek különbsége vagy esetleg az, hogy ugyanaz a kérdés vagy ugyanaz a fogalom különböző kultúrákban, más-más nyelven némileg mást jelent. Úgy tűnik azonban, hogy a fejlett országokban általában a családdal a legelégedettebbek az emberek, és a közállapotok különböző elemeivel, a közintézményekkel a legelégedetlenebbek.

Az életminőség témakörében a Magyar Háztartás Panel minden eddigi hullámában kérdezték a megelégedettséget az egyéni és közélet kiválasztott dimenzióival. A válaszok átlagértékei szerint a magyar társadalom meglehetősen elégedetlen jövedelmével, életszínvonalával és saját jövőbeni kilátásaival, ennél is elégedetlenebb az ország gazdasági helyzetével és az állampolgároknak a politikai döntésekbe való beleszólási lehetőségével, vagyis a demokrácia működésével, viszont meglehetősen elégedett munkájával, lakásával és lakókörnyezetével. A saját élete eddigi alakulásával való elégedettség is kissé magasabb a skála középponti értékénél.

Magyarországon 1990-ben a megkérdezett felnőttek 45 százaléka azt állította, hogy állandóan, gyakran vagy legalább időnként az az érzése, hogy életének semmi értelme, és 24 % azt mondta, hogy állandóan, gyakran vagy legalább időnként az az érzése, hogy teljesen haszontalan ember, arra enged következtetni, hogy ebben a dimenzióban különösen rossz az élet minőségének állapota. Feltételezhetjük, hogy ennek az oka is az előző évtizedek totalitárius rendszereiben, a hatalomnak való kiszolgáltatottságban kereshető. A normák megrendülése, az emberi kapcsolatok és az értelmes élet terén mutatkozó negatív jelenségek, arra engednek következtetni, hogy a magyar társadalomban 1990-ben anémia- és elidegenedés válság alakult ki.

Mindez fel is veti azt a problémát, hogy hogyan viszonyulnak az egyes szociálgeográfiai csoportok a szociálgeográfiai térhez és annak változásához.

I.4 Az egyén és a társadalmi csoport térképzetének szociálgeográfiai aspektusai

A társadalmi csoportok között folyamatos interakció zajlik térben és időben. Az érintkezések a nyilvános és a személyes tér különböző dimenzióiban zajlanak (pl. intim távolság: 0,5 méternél kevesebb, személyes távolság: 0,5-1,25 méter, társadalmi távolság: 1,25-4 méter között, nyilvános távolság: 4 méter felett stb,)

1.4.1. A szociálgeográfiai tér fogalma

A szociálgeográfiai tér egyidős az ember jelenlétével, amely mindenkor körülvette létezése során. E tér kezdetben – mai tudásunk szerint, mintegy öt millió évvel ezelőtt megjelenő ember ősünkig – teljes egészében az ember által érintetlen földrajzi teret jelentette, amely az évmilliók során – egyre gyorsuló ütemben – vált az ember formálta tájjá (értsd kultúrtáj), olyannyira, hogy a földi környezetünkben napjainkra nem maradt az ember által érintetlen „fehér folt" bolygónkon, melynek dimenziói is egyértelműek. Az ember és a tér kapcsolata multidimenzionális, amelyből a szociálgeográfus vizsgálatai során a funkcionális szerkezet térbeli rendjét képezi le a társadalmi tér hármas dimenziójában, s ezt a természeti-gazdasági-társadalmi tér kölcsönkapcsolatában értelmezi, ami együttesen adja a társadalmi csoportokat körülvevő és általuk folyamatosan alakított kultúrtáj karakterét. A hatás-kölcsönhatás viszonyrendszere alapján MOEWES, W. (1980) szerint az ember és a térkapcsolata az alábbi öt szempontból elemezhető:

- *a fiziológiai szempontú megközelítés*
- *a pszichológiai (társadalom-pszichológiai) megközelítés*
- *az ember társadalmi-gazdasági tevékenysége szerinti megközelítés*
- *az ember és tér idődimenziójának a történeti felfogás szerinti megközelítése*
- *a tér szociálgeográfiai dimenziója szerinti megközelítés*

Jelen esetben a tér szociálgeográfiai aspektusú megközelítését emeljük ki, amelyben a földrajzi közelség és távolság - amely hat az ember térbeli aktivitására – az egyik prioritás. Mindez a térhasználat irányát és intenzitását döntően a társadalmi-gazdasági fejlődéssel összefüggő közlekedés és kommunikáció révén határozza meg. E funkciók révén az ember térérzékelése megváltozik, a „közeli" és a „távoli" a személyiség- és társadalomfejlődéssel párhuzamosan mindig változó viszonylagos jelleget ölt. Berényi István mindezt így összegzi:
„…A szociálgeográfia tehát végső soron ember és tér viszonyának elemezése, tehát az ember gazdasági-társadalmi tevékenysége során átalakított konkrét tér (funkcionális telephelyrendszer), valamint az emberi lét idő- és a térdimenziójának összekapcsolásán alapul…" (Berényi I. 2003, 13. old.)

1.4.2. Az ún. „megélt tér" és az ember kapcsolatrendszerei

Az eddigiekből következik, hogy az ember által megélt tér, az ún. élettér mind időben, mind kiterjedésében folyamatosan változik és a kapcsolatrendszer is átalakul, általában szoros korrelációban a társadalom vagy annak egy csoportjának szükségletei szerint. E szükségletek be is határolják az élet-terünket, s ez teljesen más a fejlettség különböző fokán álló társadalmi csoportoknál minden egyes időpillanatban a globális tértől a lokális térig bezárólag. A szociálgeográfia szempontjából az élettér fogalma tehát nem más, mint az egyén és csoport által megélt és hét alapfunkcióval leírható funkcionális tér, amelyen belül szükségleteit kielégíti.

A szociálgeográfus ezt a funkcionális teret vizsgálja csoport specifikusan, pontosabban azt, hogy a funkcionális tér, hogyan hat az egyes társadalmi csoportok helyzetére, illetve hogyan képezhető le e csoport tevékenysége a térben.

1.4.2.1 A funkcionális tér jellemzői és aspektusai

A társadalmi csoport és a szociálgeográfiai tér kapcsolata mindig szelektív, azaz az adott térben élő és alkotó társadalmi csoportok egymásra rétegződő generációi – de olykor egy generáción belül is – más-más prioritásokra helyezik a hangsúlyt, attól függően, hogy a megtapasztalt és a társadalmi miliő által közvetített, szelektív információk értékelése mindezt „megkívánja".

A megtapasztalt és szelektíven értékelt funkcionális tér dimenziói befolyásolják döntéseinket (pl. a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásunkat), amely minden esetben egyén függő, de csoport specifikumoktól sem független. Sőt, minél zártabb a közösség, annál erősebb a csoportspecifikus hatás az egyén döntéseiben.

A társadalmi csoportok funkcionális térhasználatának két legismertebb aspektusa:

- *a városi (urbánus) tér és átalakulása*
- *a falusi (rurális) tér és átalakulása*

E két aspektus kiemelten fontos, hiszen a szociálgeográfiai gyakorlatokhoz kapcsolódó terepi munka során (pl. kérdőívezés, prominencia vizsgálat, interjú stb.) az egyetemi hallgatók itt szembesülnek leginkább az egyes társadalmi csoportok eltérő térhasználatával (ún. „térszükségletével") a biztonság, az identifikáció, az önmegvalósítás és az esztétikai élmény kontextusában. A városi és a falusi élettérben létező dolgok funkciójának érzékelése, értelmezése, majd a társadalmi csoportok cselekvésében való hasznosításának feltárása – a reális térkapcsolat bemutatása szempontjából – alapvető fontosságú, mert a szociálgeográfia az alapfunkciók térbeli rendszerét a kultúrtáj részeként fogja fel. Az ember funkcionális rendszerrel összefüggő térelképzelését és négy dimenziójának további részletes elemzését a negyedik esettanulmány tartalmazza, ezért ennek további elemzésétől és kifejtésétől e helyen eltekinthetünk.

1.4.3. Az ún. „mentális tér(kép)" és kapcsolatrendszerei

A megtapasztalt és különböző tényezők alapján szelektált információk környezetünkről (életterünkről) minden embernél és társadalmi csoportnál eltérőek, azaz más és más a prioritás. Mentálisan minden ember mást fog kiemelni (értsd: elraktározni, bevésni a tudatába) az életteréből és alakítja ki az elképzelését a környezetéről. Mindezek a prioritások a mentális térképekkel feltárhatók.

A mentális térképek értékes és hasznos információkat tartalmaznak az adott társadalmi csoport térképzetéről, de soha nem lehetnek teljesek, hiszen a három dimenziós teret két dimenzióban ábrázolják, s pontosságuk mellett az ábrázolt elemek száma és prioritása is változó. Tisztában vagyunk azzal a ténnyel is, hogy léteznek jelenségek, térelemek, amelyek egyesek számára feltűnőek, mások számára szinte vagy teljesen észrevétlenek maradnak. E viszonyokban már nem az érzékszervi adottságok különbségei bírnak jelentőséggel, hanem sokkal inkább egyéni és csoportos érték- és érdekkülönbségek különbségéből vezethető le.

Amennyiben ez így van, akkor a mentális vagy kognitív térképek a különböző társadalmi csoportok, társadalmi meghatározottságaik eltéréseiből következően más és más térelemeket és viszonylatokat emelnek ki és vélnek fontosnak a maguk számára. Azaz nincs másról szó, mint arról, hogy a tér szerkezetét a társadalmak és az egyes közösségek formálják, kialakítják a társas élet kereteit, az egyes társadalmi csoportoknak a térben zajló interakciója pedig különböző térhasználati gyakorlatokat hoz létre. Megfordítva a gondolkodás menetét értelemszerű, hogy a mentális térképekről mindezek a társadalmi csoport-

sajátosságok, pontosabban a térre vonatkozó tudattartalmak olvashatók és értelmezhetők. Ennek kapcsán fontos annak vizsgálata, hogy kik és hogyan használnak bizonyos tereket, miként veszik birtokba és mennyiben érzik sajátjuknak azt/azokat, valamint hogyan létesítenek sajátos viszonyt egyes darabjaival *(Mellékletek)*.

A szociálgeográfus számára mindennek fontos üzenete, hogy a térbeli környezet észlelése függ a környezet adottságaitól, továbbá azt feltételezi, hogy az emberek térbeli viselkedését nem a tér objektív szerkezete, hanem annak az észlelés során keletkezett szubjektív képzete határozza meg. Azaz nem aszerint cselekszünk, amilyen a tér valójában, hanem aszerint, amilyennek szubjektíven látjuk. Mindez azt jelenti, hogy a „fejünkben élő" képzetek határozzák meg az egyes emberek, illetve társadalmi csoportok térbeli cselekedeteit. Gyakorlati tapasztalatok és felmérések igazolták ugyanis, hogy a települések lakói által rajzolt, illetve a velük készült interjúk alapján megalkotott térképeken megjelenő részletek utalnak az egyes társadalmi, kulturális csoportokra jellemző kognitív reprezentációkra.

Lynch mentális térképezésnek nevezett módszerével megismerhetők a település szerkezeti elemei, azonosíthatók a térképeken feltüntetett funkcionális és szimbolikus jelentőséggel bíró helyek, s végül leírhatóvá válik a település egyes részeinek az aktivitási és észlelési térben betöltött szerepe. A településfejlődés során egymásra rakodó rétegek gyakran összekuszálják a nagyobb települések (általában városok) szerkezetét, hiszen fontos korábbi szervezőelemeket számolnak fel sietve. Lynch szerint a feladat abban áll, hogy „olvasható várost" kell teremteni a benne élők számára, vagyis olyan életteret, amelynek nincsenek áttekinthetetlen területei, s ez a mentális vagy kognitív térképek szerepe. Mindennek lehet egy olyan pozitív olvasata is, hogy a térképzetünk fejleszthető, s ezáltal cselekedeteink is változtatható. Van azonban egy negatív kicsengése is, mely szerint a „fejünkben élő" mentális térképzet mások által befolyásolható és akár negatív irányban megváltoztatható, mindazon káros következményekkel, amelyek veszélyt jelentenek a társadalomra, illetve egyes csoportjaira.

E témakörhöz kapcsolódóan annyit mindenképpen fontos még megemlítenem, hogy a kutatók egy része szinonim fogalomként használja a mentális és kognitív térképet, ugyanakkor Cséfalvay Zoltán (1994) egyértel-műen elválasztja a kettőt, és azt mondja, hogy a mentális térkép nem azonos a kognitív térképpel, annál kevesebb, csupán térképi szemléltetése annak, amit valakinek a kognitív térképéről megtudtunk.

Az egyes városrészek reprezentációihoz, a mentális terekhez az emberek ugyanis asszociációkat is társítanak, melyek egy része teljesen személyes jellegű más részét a legtöbb lakos osztja. Így tehát közös vélekedések alapján a városnegyedekhez sajátos karakterjegyek társulhatnak. Akár megalapozottak ezek a vélekedések, akár nem, az emberek ugyanezt eltérően látják.

A városi identitás kutatása szempontjából a mentális térkép azért jelentős, mert segíthet megközelíteni és feltárni a térségi identitáshoz kapcsolódó szubjektív, gondolati elemeket, gondolattársításokat. ennek egy kézenfekvő eleme, hogy a lakóhelyi kötődés és a mentális térképek vizsgálata összefüggésben áll egymással.

A mentális térkép leképezi a lokális identitást, s ezzel hozzá is járul annak kialakításához, melyek segítségével a kognitív térképek reprezentálják a térbeli valóság tudati képét, például a városról a városlakók fejében kialakult véleményeket.

Az eddig leírtak alapján egyértelmű, hogy a társadalmi csoportok aktivitási tere a településekhez kapcsolódik, s koránt sem véletlen, hogy a szociálgeográfiai kutatásokban a település szociálgeográfiai felmérésekre, kutatásokra és elemzésekre-értékelésekre helyeződik a hangsúly. Napjainkra már-már a szociálgeográfia domináns tudományterületévé vált.

I.5 A település szociálgeográfia szerepe és jelentősége

A települési térben élő emberi csoportok társas viszonyaival, érintkezési mintáival, kapcsolataival foglalkozó tudomány. A település szociálgeográfia a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek rendszerét, a térbeli-társadalmi konfliktusokat és érdekviszonyokat vizsgálja a városokban és falvakban, a regionális rendszerekben, a településhálózat egészében.

A település szociálgeográfia eredmények más településsel foglalkozó tudományok ismereteiből, így a település- és társadalomföldrajzból, az urbanisztikából, gazdaságföldrajzból, néprajból, stb. is építkeztek, így e tudományág a földrajz és a településföldrajz, valamint a szociológia ötvözése. A települési társadalom rétegződésével, a társadalmi csoportok lakóhelyének elkülönülésével, a belső társadalmi jelenségekkel foglalkozik. A szociálgeográfia e területén mozgó kutatók az alábbi alapvető kérdések megválaszolására törekednek:

- A társadalmi működés és struktúra mely sajátosságai, törvényszerűségei gyakorolnak hatást a tagok térbeli elhelyezkedésére?
- Milyen térbeli elrendeződés jön létre?
- A térszerkezetet alkotó elemek, a települések között milyen funkcio-nális kapcsolatok vannak?
- Milyen előnyök és hátrányok figyelhetők meg ezzel kapcsolatban (pl. erőforrások különbsége, falu-város különbsége stb.)?
- Az egyenlőtlenségek mennyiben függnek magától a település-rendszertől?

A települések belső társadalmi szerkezetének szociálgeográfiai szempontú vizsgálata a kezdeti – ám munkaigényes – empirikus hangsúly felől a komplexitás felé tolódik el, erre példa Berényi I. (2001) tanulmánya, amelyben

faktorökológiai módszerekkel határolta le Budapest élettér-típusait. Külön tanulmányok foglalkoznak egy-egy település (pl. Tihany, Tard, Királyhegyes stb.) kutatásával *(Esettanulmányok 2, 3)*.

5.1.1 A település szociálgeográfia determináns területe a városszociálgeográfia

A városszociálgeográfia a városok társadalmi problémáival foglalkozó szakszociológia és szakgeográfia együttese. Kialakulásának társadalmi és térbeli peremfeltételei vannak:

- urbanizáció → városrobbanás=modern nagyvárosok kialakulása
- negatív társadalmi folyamatok → hagyományos életforma felbomlása, deviancia, depriváció, szegregáció

Mindez megköveteli a város néhány szociológiai/szociálgeográfiai megközelítésének hagyományos elemeken túli szemléletét.

<u>*A városszociológia/szociálgeográfia tradicionális aspektusai:*</u>

<u>1. Társadalmi élet a nagyvárosban</u>

1903: Georg Simmel → a városszociológia alapozó műve

- kulcsprobléma → az „idegenek" a nagyvárosban → gyökértelenség → új mentalitás → „közösségi lélek" hiánya
- a nagyvárosban élők jellemzői:
  - intellektualitás → minden kapcsolatot a racionális számítás határoz meg → védekező mechanizmus a nagyvárosi „veszélyekkel" szemben
  - fásultság, unottság → semmi sem lepi már meg
  - tartózkodás → a sok kapcsolat idegen emberekkel távolságtartásra ösztönöz → idegenkedés és taszítás

<u>2. A város, mint társadalmi laboratórium</u>

R. Park és a Chicagoi Iskola

Egy sajátos megközelítés: tömegmédia és nagyváros kapcsolata
riporter és szociológus
Elfordulás a Big–C-szociológiától → to see life
↓
charity (könyörületesség)
crime (bűncselekmény)
correction (javítás)

Alapkoncepció: nem a város, mint egész érdekes, hanem a város belső szerkezete → a várost belülről kell nézni, nem kívülről

Központi elem: marginal man
↑
Simmel: Fremder
Szegregáció → városok a városban

Szociálökológia → városmodell → The City (1925)
↓
Városi terek analízise → Shevky és Bell
↓
Faktorökológia

3. A szociálökológia kritikája → New Urban Sociology

Kialakulás → 1970-es és 1980-as évek → neomarxista megközelítés
Fő képviselői → David Harvey és Manuel Castells
↓ ↓
a tér újrastrukturálása urbanizmus és társadalmi mozgalmak
Az elmélet sarokpontjai:

- a város történeti jelenség
- a városszerkezet és –fejlődés nem „önmagából kivéve", hanem össztársadalmi összefüggésben vizsgálható
- nem a tervek és várostervezési elvek határozzák meg elsősorban a városok szerkezetét és fejlődését, hanem – a kulturális és társadalmi tényezők mellett – főleg a politikai és gazdasági feltételek
- a térbeli-társadalmi fejlődést minden téren a hatalmi viszonyok és az érdekkonfliktusok határozzák meg
- a térbeli-társadalmi folyamatokat a strukturális változások befolyásolják
- a kapitalista társadalmak a társadalmi egyenlőtlenségek változó formáit hozzák létre

I.6. A szociálgeográfia segéd- és rokontudományai

A szociálgeográfiai tér és a kultúrtáj, illetve a régió kapcsolódásainak vizsgálata napjaink egyik fontos prioritása, amelynek egyes idő dimenziói (pl. történeti változása) már átvezetnek bennünket a szociálgeográfia valamint segéd- és rokon-tudományainak kapcsolódási területeire és pontjaira.

A szociálgeográfia földrajzon belüli helyzetét Wirth, E. (1979) elméleti szempontból tekintette át, s kapcsolódását a rokon- és társtudományokkal elemezve arra a következtésre jutott, hogy a szociálgeográfiának interaktív szerepe van *(1. ábra)*.

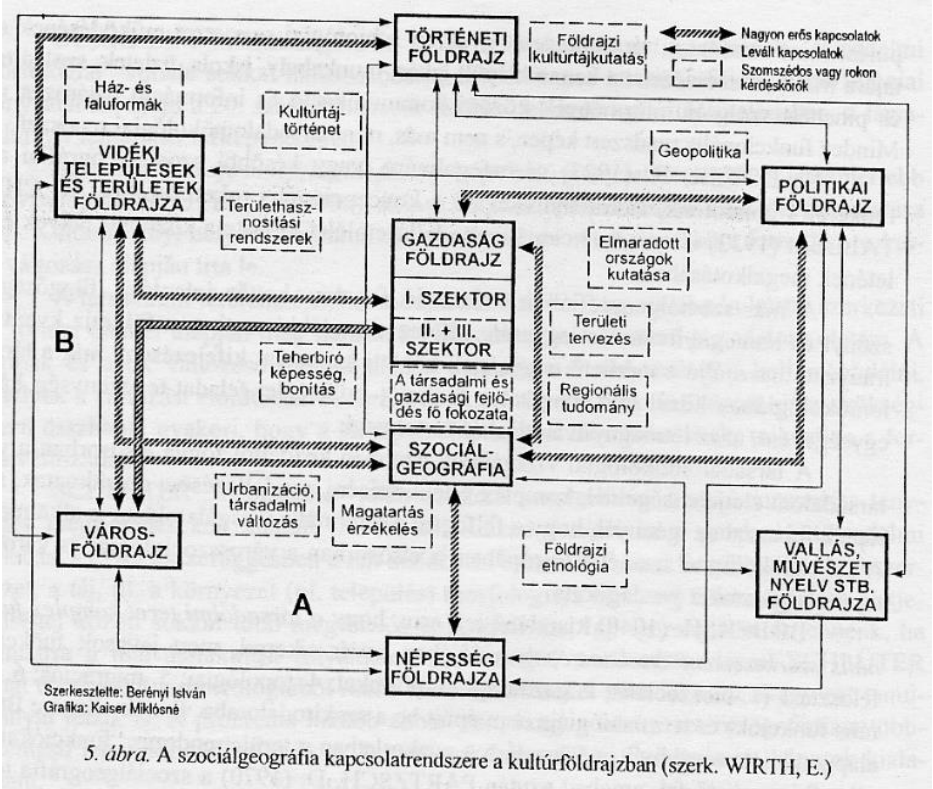

1. ábra. A szociálgeográfia kapcsolatrendszere a kultúrföldrajzban (szerk. Wirth, E.)
Forrás: Berényi I. (2003) 31. old.

Az ember és a tér kapcsolatát azonban más-más aspektusokból, de több tudomány is vizsgálja.

1. *Az egyik ilyen tudomány a szociológia (2. ábra)*, amely Max Weber megfogalmazása szerint a társadalmi cselekvés értelmezésére és ezen keresztül a cselekvés menetének és hatásainak oksági magyarázatára törekszik *(Weber, M. 1987)*. Anthony Giddens így vélekedik a szociológia kialakulásáról és alapvető kérdéseiről:

„…A szociológia az ember társas életével, a csoportokkal és a társadalmakkal foglalkozó tudomány. Vizsgálatának tárgya az ember társadalmi lényként való viselkedése. A szociológia révén ismeretek szerzünk önmagunkról és a térben és időben hozzánk távol eső más társadalmakról…”

Már itt szeretném hangsúlyozni, hogy a szociálgeográfia is – a szociológiához hasonlóan – társadalmi tértudomány, de a szociológiától eltérően a konkrét cselekvés földrajzi, térbeli konzekvenciáit értelmezi. A szociológia a funkcióhoz kapcsolódó emberi magatartást, míg a szociálgeográfia e magatartás – táji, térbeli, települési – konzekvenciáit elemzi. *(Berényi I. 2003).*

A szociológia és a szociálgeográfia közötti alapvető különbség abban nyilvánul meg, hogy másként értelmezik a cselekvés fogalmát és terét. A szociológia a cselekvésnek nevez minden emberi viselkedést, a szociálgeográfia cselekvés fogalma viszont a földrajzi térben lejátszódó csoportaktivitást fejezi ki. A szociológia a térben megnyilvánuló emberi cselekvést és annak eredményeit az egyénhez köti és értelmezi, a szociálgeográfia viszont az egyes funkciók működésében, működtetésében az emberek bizonyos csoportjának konkrét társadalmi tevékenységét látja, amelynek során környezetét átalakítja, rá jellemző táj elemeket, ill. táj szerkezetet hoz létre, s kapcsolatokat tételez fel a csoportok jellege és a funkciók különbözősége között *(Berényi I. 2003)*. Még egyszerűbb megközelítéssel a szociológia a társadalom, a szociálgeográfia a tér magyarázatára összpontosít.

2. ábra. A szociológia és rokontudományai

Mindezek ellenére közismert, hogy a geográfia és a szociológia határán mozgó szociálgeográfia két legfontosabb segédtudománya kölcsönösen megtermékenyítette a szociálgeográfiát, s időben eltérő súllyal és hatással befolyásolta a szociálgeográfiai gondolat fejlődését *(3. ábra)*.

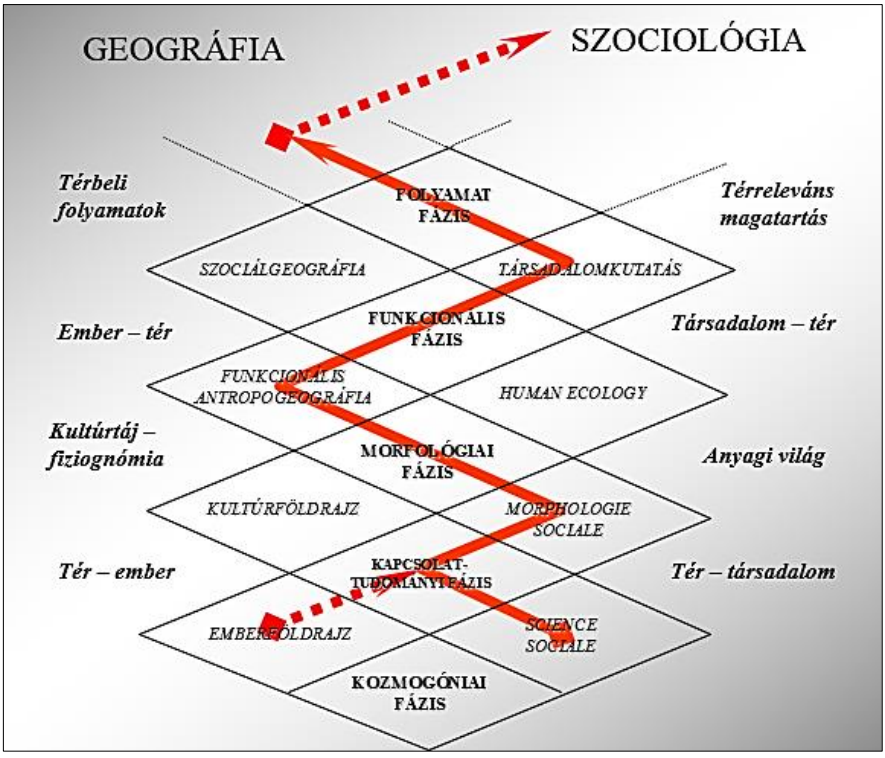

3. ábra. A szociálgeográfia fejlődésének fázisai *(Berényi I. 2003)*

Az alkalmazott szociológia, és az alkalmazott szociálgeográfia arra keresi a választ, amelyeket a térrendszer átalakulásával kapcsolatban (a terület és regionális gazdaság- és társadalompolitika, település-fejlesztés) feltesz.

A történeti kultúrtáj – kutatás (régió), a szociológia, és a szociálgeográfia együttműködésének legtágabb formai keretét kétségkívül a tér kínálja, ha az meghatározott, s valami módon lehatárolható (táj-régió, település-településcsoport, funkcionális tér) területre vonatkoztatjuk. Tartalmát pedig az ott élő társadalom olyan szakspecifikus kérdései alkotják, amelyek megválaszolásával eljutunk az adott társadalmi tér jövőformáló elemeihez is.

2. *A regionális tudomány és a szociálgeográfia kapcsolata* sokoldalú, hiszen mindkettő erősen társadalomtudományi szemléletű, s a területi folyamatok elemzésében a tér-idő dimenzió a meghatározó. Ám alapvető eltérés, hogy a regionális tudomány a társadalom területi különbségeinek értelmezésére helyezi a hangsúlyt *(Berényi I. 2003).*

3. *A településszociológia tartalma és a szociálgeográfia* településre (falu, város) vonatkozó kutatási iránya között néha alig tesznek különbséget, már-már szinonimának tekintik. Pedig tudjuk, hogy ez nem teljesen ugyan az, különösen Magyarországon az 1930-as évek népi íróinak (pl. Illyés Gyula, Szabó Zoltán,

Féja Géza, Veres Péter, Németh László, Kodolányi János stb.) egy-egy településről vagy település-csoportról készült szociográfiai munkáikban nyilvánul meg karakterisztikusan e különbség.

Az urbanizáció, a rohamos városnövekedés kezdeti szakaszában éppen a negatív jelenségek vonták magukra a társadalomkutatók figyelmét: a falusi közösségek életében oly fontos családi, rokoni, szomszédsági kötelékek fellazulása, háttérbe szorulása, a devián viselkedési formák - a bűnözés, a prostitúció, az alkoholizmus, az öngyilkosság - elharapódzása, a lakásnyomor és a nyomornegyedek, a szegénység.

A falvakkal kapcsolatos újabb kutatási eredmények azt bizonyították, hogy a falu integráltnak tűnő társadalmában súlyos konfliktusok élnek, hogy az integráltság inkább illúzió, mintsem valóság.

Az is közismert, hogy számos nagyvárosi kutatás a hamar eltemetett primer - baráti, szomszédsági, családi kapcsolatok továbbéléséről, funkcionálásáról számolt be. Kiderült, hogy a nagyvárosi ember egy időben, egyszerre tartozik mind primer csoportokhoz, mind pedig a szekunder társadalmi szervezetekhez. A primer csoportok szerepének növekedésével szükségszerűen csökken a másodlagos szervezetekben való részvétel intenzitása, és megfordítva.

A mai településszociológiai kutatások meghatározó problémája: a polgári átmenet, a kialakuló piacgazdaság milyen hatással van a korábbi egyenlőtlenségekre? S noha a válasz még korántsem egyértelmű, a legfrissebb kutatások a korábbi egyenlőtlenségek részben újjáalakulásáról, részben ismételt megszilárdulásáról adnak számot.

4. *A szociálökológiai kutatások* a városi életterek, mint funkcionális életterek lehatárolását és az abban zajló társadalmi folyamatok bemutatását célzó tudományterület. A funkciók térbeli elhelyezkedése, a telephelyek kiválasztása során az ember nemcsak a térszerkezet ökonómiai racionalitásával számol, hanem igazodik a természeti tér feltételeihez, ami által érvényesül a természeti tér, a gazdaság- és társadalomszerkezet átmeneti egyensúlya *(Berényi I. 2003).* A szakirodalomban McKenzie használja legelőször a szociálökológia kifejezést munkáiban, s egyben a fogalmi meghatározást is nyújtja: „…az emberi életmóddal összefüggő idő- és térbeli kapcsolatok kutatása, mely kapcsolatok a környezet szelektív, disztributív és adaptáló hatása alatt állnak… ”

A növény- és állatökológiában alkalmazott kutatási módszert vettek át az emberi társadalomra, s a „faktorok” ökológiájának alkalmazhatóságáról írnak, mert a gyors iparosítás és a városiasodás tipikus városi-társadalmi problémákat szült, amelyek a tömeges együttélésből fakadnak, s csak empirikusan lehet vizsgálni. A nemzetközi szociálökológiában négy irányzat rajzolódott ki:

- angolszász nyelvterület (amerikai iskola)
- angolszász nyelvterület (angol iskola)
- nyugat-európai városszerkezeti vizsgálatok
- közép-európai városszerkezeti vizsgálatok

A, Az amerikai szociálökológiai vizsgálatok:

A faktorökológiai vizsgálatok nagy részét az Egyesült Államokban végezték, az első vizsgálatok a klasszikus társadalmi térelemzés felülvizsgálatát célozták meg (Vab Arsdol, Camilleri, Schmid), majd kísérletet tettek minden tényező figyelembe vételére, mely szerepet játszik a társadalmi tértagozódásban.

Az 1970-es években minden amerikai városban faktorökológiai módszerű vizsgálatot végeztek, s a vizsgálatokban különböző változókat használtak. Az amerikai és a kanadai városok alapján leszűrhető tapasztalatok alapján született meg a Shevky-Bell modell, amelynek három alapdimenziója a leglényegesebb tényező-csoportokra fokuszált, s megállapították, hogy ha a változók számát növelték, akkor általában a migráció-mobilitás faktor lépett elő. Ma már tudjuk, hogy a városszerkezet egyetlen modell segítségével nehezen jellemezhető.

B. Az angol városszerkezeti vizsgálatok:

E kutatásoknak eltérő az adatbázisa az amerikaitól, a lakásviszonyra koncentrált.

Az 1980-as évekig 20 faktorökológiai vizsgálatot végeztek, különösen ismertek Evans, Norman és Robson vizsgálatai. Az amerikaitól eltérő városszerkezet képe rajzolódott ki, amely arra utal, hogy Angliában nagyobb az állami lakások aránya és a társadalom felső rétegének a kötődése a történelmi városközponthoz. Az ausztrál és új-zélandi vizsgálatok többségében megjelent az etnikai faktor.

C. A nyugat-európai szociálökológiai vizsgálatok:

A két világháború közt statisztikai jellegű leírások és megfigyelésen alapuló szociálökológiai elemzések voltak a jellemzőek. Az 1960-as évektől többtényezős matematikai-statisztikai elemzések, s az etnikai tényező a 1970-es évektől jelentek meg. McElrath alkalmazta Európában először a társadalmi térség Shevky-Bell féle modelljét. A hangsúlyok a társadalmi státusz, a családi állapot, a szegregálódás, a történelmi városmag felértékelődése, a városi ártalmak és a munkanélküliség témáira helyeződtek.

D. A közép-európai szociálökológiai vizsgálatok:

Régiónkban a matematikai-statisztikai elemzések viszonylag későn kezdődtek. Az 1970-es évekig monografikus városföldrajzi munkák, illetve statisztikai leíró elemzések voltak a jellemzőek. A Shevky-Bell féle modellt Friedrichs alkalmazta először Hamburg térszerkezetének elemzésében. Az 1980-as évek közepéig 15 nagyváros szerkezetét vizsgálták meg: társadalmi státusz, családi helyzet, vendégmunkások kérdésköreire koncentrálva. A probléma, hogy a mobilitási változókat nem szerepeltetik, de a fő faktorok térbeli rendje megegyezik az amerikaival. Mindenképpen ki szeretném emelni Elizabeth Lichtenberger munkásságát, aki Bécs esetében először alkalmazott dinamikus

faktorökológiát, valamint Sauberer és Czerjan tevékenységét, akik szintén Bécsen mutatták be a munkaerő-gazdálkodásra vonatkozó változókat.

A kelet-közép-európai térségben késve indultak az ilyen típusú vizsgálatok, s az 1980-as évekig csak a lengyel szociológiai és földrajzi kutatások a kiemelkedők. Weclawowicz például dinamikus faktorökológiai analízissel Varsó városszerkezeté-nek átalakulását vizsgálta, a társadalmi helyzet, a lakáshelyzet voltak a városszerkezet meghatározó elemei.

5. *A történeti földrajz és a szociálgeográfia kapcsolata*

A történeti földrajz vagy teljesen a múlttal foglalkozik, vagy olyan múltbéli kérdésekkel, amelynek hatásai vannak a jelenre. Minden olyan hatás, ami a geográfiát érintette, az a történeti földrajzra is hatással volt. Minden olyan földrajzi tényező, ami szerepet kaphat a történelem formálódásában, a vizsgálatok középpontjába került. A történeti földrajz szintetizáló tudomány: az emberi tevékenységek térben releváns folyamatait, a kultúrtáj kialakulását és fejlődését, az antropogén tájformálást és a gazdaság térbeli szerveződését vizsgálja. A történeti földrajz kutatóin kívül a tájökológia, tájtörténet, a humán ökológia, a néprajz és az agrártudomány művelői is foglalkoznak a tájhasználat (környezetgazdálkodás) történetével különböző források és kutatási módszerek alkalmazásával. A kultúrtáj emberi munkával átalakított és folyamatosan használt természeti táj, – termelési és települési tér. Hosszú fejlődésfolyamat eredménye, nemzedékek egymásra rétegződő alkotása. A kultúrtájban folytatott élelem- és mezőgazdasági nyersanyagtermelés az emberiség történelme során népességnövelő, gazdaság- és kultúrafejlesztő és rendszerfenntartó erőként hatott. Napjainkban, amikor a fenntartható fejlődést szolgáló környezet-gazdálkodás szerkezetének és módszereinek kialakítására törekszünk, építhetünk a történeti geográfia (és a társtudományok) eredményeire: a tradicionális táj- (természeti erőforrás-) használat történelmi tapasztalataira is.

A mai földrajzra igazából a Vidal de la Blache, valamint a Ratzel-féle iskola volt kihatással (tájelemzés, tájváltozás, antropogeográfia). Vidal de la Blache azt állította a determinista földrajzhoz képest, hogy a tájak olyan felszíni darabok, amelyek a természet és társadalom egyedi kölcsönhatásai miatt jönnek létre. Azaz egyik táj sem meghatározott sem a természet, sem a társadalom által, hanem e kettőt együtt kell értelmeznünk. Minden tájon sajátos életmódok, sajátos életformák jönnek létre. A természet és társadalom kapcsolata hosszú időn keresztül formálódik (azaz a történeti szemlélet nélkülözhetetlen). Braudel szerint a folyamatok három síkon zajlanak, rövid-, közép-, valamint hosszútávon. A történeti földrajz szerinte az utóbbival foglalkozik.

A német tájföldrajz a franciához képest annyiban volt más, hogy a két világháború között megjelent benne a kultúrtáj fogalma. Az emberi kulturális alkotások megjelennek a táj arculatában, ott tükröződnek. A települések arculata

is kultúrtáji elem. Más a tájhasználat, s a települések arculata. Kultúra és társadalom összekapcsolódik. Ezek a kultúrtájak hosszú folyamat révén jönnek létre.

A brit Darby szerint olyan információkkal kell elemezni a korábbi állapotokat, amelyek egykorúak, így relevánsak, térképeznünk is kell ezeket. Később Darby ezt úgy folytatta, hogy későbbi időkeresztmetszetekre is elvégezte ezt (azaz un. „cross-sectional broach" – keresztmetszeti elemzések szükségesek).

6. *A kultúrgeográfia és a szociálgeográfia viszonya*

A kulturális földrajz az emberi kultúrák környezetre gyakorolt hatásával és földrajzi elterjedésével foglalkozik, egyik fő feladata az ún. kultúrrégiók meghatározása *(Vofkori L. 2003).* A kultúra az elkövetkezendőkben egyre inkább a politikai és társadalmi differenciálódás mozgatója lehet. A földrajzi egyenlőtlenségek és konfliktusok vizsgálata során a kutatók egyre gyakrabban fordulnak a kultúra felé, amely nem csak a mindennapi élet meghatározója, de hatással van az üzleti lehetőségekre és a politika környezetre is *(4. ábra)*. Egyes szerzők véleménye szerint a hidegháború után, a 21. század új világhatalmi erőterei nem ideológiai, politikai vagy gazdasági, hanem kulturális alapon szerveződnek újjá *(Huntington 2002).*

A kilencvenes évek elején bekövetkezett társadalomtudományi szemléletváltás következtében a térbeliség fogalma új értelmezéseket és fontosságot nyert a gazdasági, társadalmi és kultúrakutatások terén, ami a kulturális földrajzot ismét a kultúrakutatások középpontjába állította. Ennek következtében a kulturális földrajz napjainkban a geográfia egyik legdinamikusabban fejlődő területévé lett *(Trócsányi-Tóth 2002)*. Ez azonban nem a klasszikus kulturális földrajzi irányzat reneszánszát jelzi, hanem az új kulturális földrajz fejlődésének következménye.

A hagyományos kultúrföldrajz fő kutatási területe a kultúrtáj (cultural landscape, Kulturlandschaft), s a témával foglalkozó kutatók a társadalom és természeti környezete kölcsönhatása során kialakuló tájat nevezik így. A kultúrtáj földrajza vizsgálja a különböző tájátalakítási minták kulturális különbségeit és ezek területi elterjedését *(Lexikon der Geographie 2002)*, s feladata az ún. expanziós és diszlokációs kultúraterjedés vizsgálata *(Vofkori 2003).*

Napjaink társadalmi csoportszerkezetét vizsgálva mindenképpen meg kell említeni a multikulturalizmus hatásait és következményeit, amelyekre a szociálgeográfiai kutatások során is figyelemmel kell lenni. A multikulturalizmus kiterjedését tekintve különböző szinteken figyelhető meg:

- globális: nemzetek feletti közösségek,
- makroszintű: szövetségi államok,
- mezo szint: többféle etnikumból álló országok,
- mikro szint: kisebb csoportok,
- egyéni szint: egy személy, aki több kultúrát hordoz

A multikulturalizmus, a társadalom különböző csoportjainak együttélése során különféle elvárások és stratégiák alakultak ki a többség és a kisebbség részéről. Ennek megfelelően a kisebbségi csoport:

1. *asszimilációjáról:* saját kultúra elvesztésével járó beolvadásáról,
2. *marginalizálódásáról:* a társadalom peremére kerülésről,
3. *szegregációjáról:* erőszakos elkülönítéséről,
4. *szeparációjáról:* önkéntes elkülönüléséről,
5. *integrációjáról:* a saját kultúra megtartási lehetősége mellett az együttélés megteremtéséről,
6. *inklúzióról:* a sokszínűségre építő befogadó társadalmi környezetről beszélhetünk.

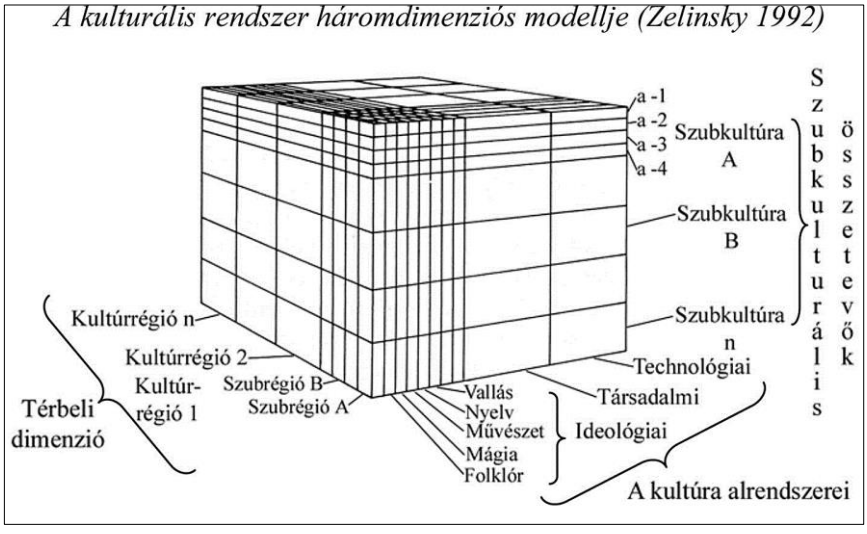

4. ábra. A kulturális rendszer háromdimenziós modellje (Zelinsky 1992.)

II. A társadalmi alapfunkciók és térbeli rendszerük

Mivel az alkalmazott szociálgeográfia cselekvés-fogalma szűkebb értelmű, mint a szociológiáé, ezért a funkciók működésének némely sajátossága nem is volt magyarázható a funkciót hordozó csoportok társadalmi helyzetével. A szociálgeográfia esetében elsődlegesek a földrajzi-területfejlesztési szempontok napjainkban is. A megértéshez szükséges az alkalmazott természettudományi, az empirikus társadalomtudományi és a műszaki tudományok ismerete is.

Amint fentebb már említettem az alkalmazott szociálgeográfia olyan létező társadalmi térszerveződést kutat, amely a lokalitás belső fejlődéséből és külső feltételrendszerének átalakulásából, illetve ezek fejlesztését célzó tervek megvalósításának hatásaiból adódó konfliktusok kutatására és elemzésére irányul (pl. centrum és periféria viszonyrendszerei /területi-települési/, társadalmi-funkcionális-geográfiai térrendszer stb.)

A vizsgálat célja a valóság megismerése, addig azonban, amíg a „tiszta" szociálgeográfia a saját fogalomrendszerében gondolkodva „értékracionális" elveket követ, az alkalmazott szociálgeográfia erősen „célracionális" alapállású (=terület- és településfejlesztés), ezért az alkalmazott szociálgeográfia alapja lehet a tervezésnek is, mert Partzsch funkció-katalógusa, a földrajzi lét szféráiként is értelmezhetőek.

- *társadalmi, közösségi lét szférája* – emberi közösségben élni
- *munkavégzés* – munkát végezni, termelni
- *lakás* – lakni valahol
- *szolgáltatás-ellátás* – igénybe venni szolgáltatásokat
- *képzés és a kultúra* – részt venni képzésben, kultúrában
- *szabadidő-felhasználás* – eltölteni a szabadidőt, rekreálódni
- *közlekedés és kommunikáció* – részt venni a közlekedésben, a kommunikációban

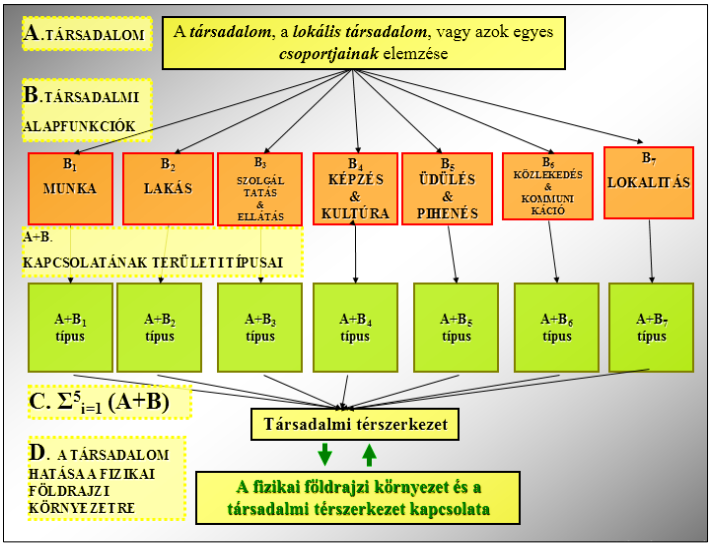

5. ábra. A társadalmi alapfunkciók területi rendszere
Forrás: Berényi I. 2003.

1. A munkavégzés

A végzett munka, a társadalmi munkamegosztásban való részvétel meghatározza az egyén, csoport, ill. lokalitás általános értelemben vett és az egyes alapfunkciókkal kapcsolatos magatartását. A munkavállalás az egyén és a társadalom konszenzusának terméke. A munka, mint indikátor visszatükrözi az adott földrajzi tér gazdasági és társadalmi fejlettségét. A munkavégzés, a társadalmi munkamegosztásban való részvétel meghatározza az egyén, csoport illetve lokalitás helyét a társadalmi hierarchiában. A különböző munkát végző csoportok eltérő mértékben hatnak a környezetükre.

A szociálgeográfiai kutatások egyik fontos kérdése, hogy a munkavállalással létrejött társadalmi tér „kapcsolatrendszerében" milyen térbeli mozgáskényszer alakul ki az alapfunkciókkal kapcsolatosan, s milyen magatartásváltozás jön létre az alapfunkciók igénybevétele során?

A munkavégzéssel kapcsolatos értelmezéstől néhány ponton el kell térni mert:

- a munkavállalás különböző formái nem tekinthetők csupán az emberi aktivitás szabad megnyilvánulásának
- a kialakuló funkcionális térszerkezet kétségkívül a társadalmi tevékenység, ha úgy tetszik aktivitás tárgyiasult színtere
- az egyén illetve csoport számára a helyi, illetve területi-társadalmi munkaszervezetben létrejött pozíció konzekvenciái az alapfunkciókat illetően sajátos és regionális különbségeket mutatnak

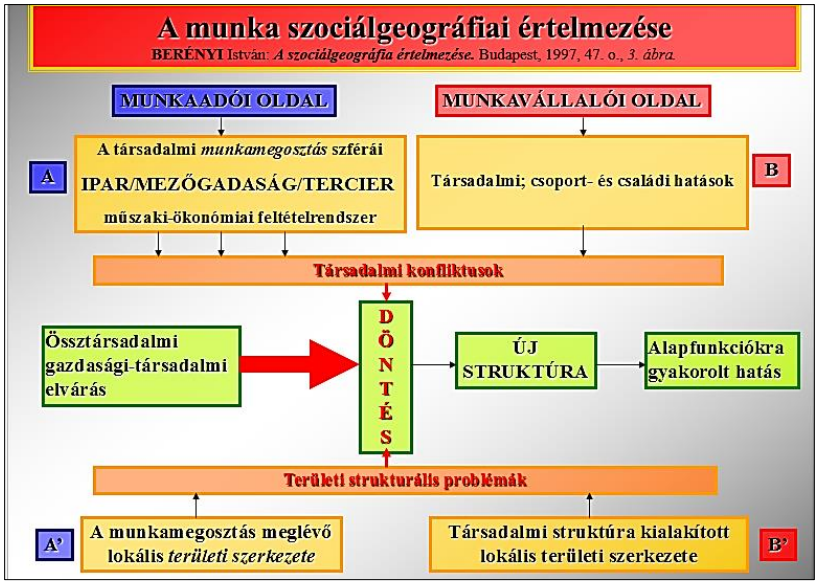

6. ábra. A munka szociálgeográfiai értelmezése

Forrás: Berényi I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései

2. A lakófunkció

A társadalmi tér lakófunkcióját fejezi ki a szociálgeográfiai értelemben vett lakás, vagyis, hogy mit jelent az ember vagy meghatározott csoportja számára valamelyik funkcionális térben lakni. A lakófunkció szociálgeográfiai értelemben az ember által megalkotott hajlékot jelenti, ugyanakkor azt a földrajzi helyet is, ahol azt létrehozta.

Az alkalmazott szociálgeográfia célja a lakókörnyezet minőségi és mennyiségi tényezőinek meghatározása, figyelembe véve az alábbiakat:

- a hazai lakókörnyezet egésze nem tekinthető az ott élő társadalmi csoportok „elvárása” alapján kiépült funkcionális térnek
- a hangsúly a lakással kapcsolatos társadalmi magatartás értékelésén van
- a lakókörnyezet azon társadalmi összefüggéseinek a sajátosságait feltárni, amelyeknek csoport-specifikus okai vannak
- azon területi kapcsolatoknak az elemzése, amely az adott lakókörnyezetben való létből következnek
- a munka- és a lakókörnyezet (társadalmi összefüggés), illetve a munka- és lakóhely (térbeli összefüggés) lehetséges konfliktusaira nem született megoldás (pl. szegregáció, hajléktalanság stb.)

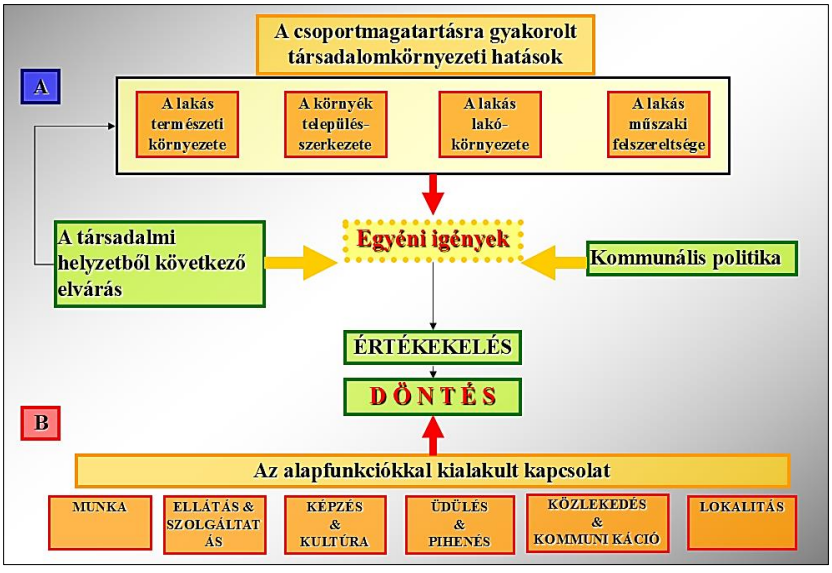

7. ábra. A lakófunkció kapcsolatrendszere

Forrás: Berényi I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései

3. Az ellátás és szolgáltatás

Ezen terület alapfunkcióként való értelmezése váltotta ki a legnagyobb vitát. E funkció kialakulása, fejlődése és területi szerkezete a kereslet és kínálat „kompromisszuma” révén jön létre. Az ellátás és szolgáltatás néhány specifikuma:

- A hivatalos ellátórendszerek (igazgatás, egészségügy, képzés, közlekedés) belső hierarchiája nem csoportspecifikus, ez azt jelenti, hogy a csoportérdekek nem tudnak igazán érvényre jutni, mivel a központi (kormányzati) irányítási mechanizmusok szerint alakulnak ki e rendszerek.
- A privát ellátórendszerek (kiskereskedelem, taxi, szórakozóhelyek, stb.) esetében már az egyes csoportok és egyének igényeit is figyelembe veszik. Az ellátás-szolgáltatás funkció nem egyenletesen terjed a társadalmi térben, hanem szóródik.
- A szolgáltatások a telephelyválasztásnál a gazdasági szempontokat veszik figyelembe (pl. felvevőpiac nagysága).
- A szolgáltatási funkció esetében mindig beszélhetünk egy keresleti és egy kínálati oldalról.

- A kínálati oldalnak (infrastruktúra kialakítása, konkurencia felmérése) mindig igazodnia kell a keresleti oldalhoz (vásárlói magatartás, fogyasztói szokások változása).

Az alkalmazott szociálgeográfiai elemzés a funkció (kettős oldalának) komplex értelmezéséből indul ki és a funkcionális szerkezetben való fejlesztést a lakó- és a munkahely térbeli viszonylatában és nem egyszerű érdekek alapján szemléli.

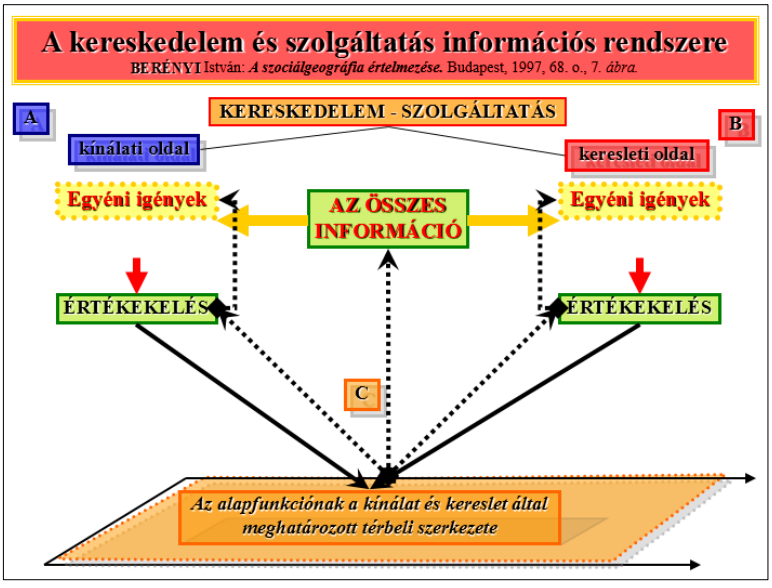

8. ábra. A kereskedelem és szolgáltatás információs rendszere

Forrás: Berényi I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései

4. A képzés és közművelődés

A szociálgeográfia a képzést és a közművelődést rendkívül fontos tényezőnek tekinti a lokalitás jellemzése során, mert az ehhez való viszony szoros kapcsolatot mutat azzal, hogy az illető társadalmi csoport milyen helyet foglal el a társadalmi munkamegosztásban. Az alkalmazott szociálgeográfia ezen a területen is több kérdésre keresi a választ:

- Segíti e társadalmi mobilitást, megfelel e társadalmi elvárásoknak?
- A funkció működését, ideológiáját, intézményrendszerét az általános társadalmi érdekek milyen mértékben és módon határozzák meg?
- Gazdasági struktúra fejlődése hogyan befolyásolja a képzés intézmény-rendszerét és irányait?
- A történelmileg kialakult lokális társadalmi struktúrának meghatározó szerepe van-e?

- A képzés és a művelődés intézményrendszere hatást gyakorol-e az általános kulturális magatartásra?
- Az információs társadalomban hogyan értékelődik át az analfabétizmus fogalma?
- Az információterjedés felgyorsulása különböző hálózatokhoz köthető (internet, televízió), így eliminálódik-e a térbeli terjedés tényezője (azaz mindegy, hogy az adott információ forrástól 20 vagy 1000 kilométerre tartózkodik a befogadó, ha van internet hozzáférése)?
- Az oktatási funkción belül a vertikális és a horizontális szerkezet konfliktusai átmenetiek-e vagy tartósak?

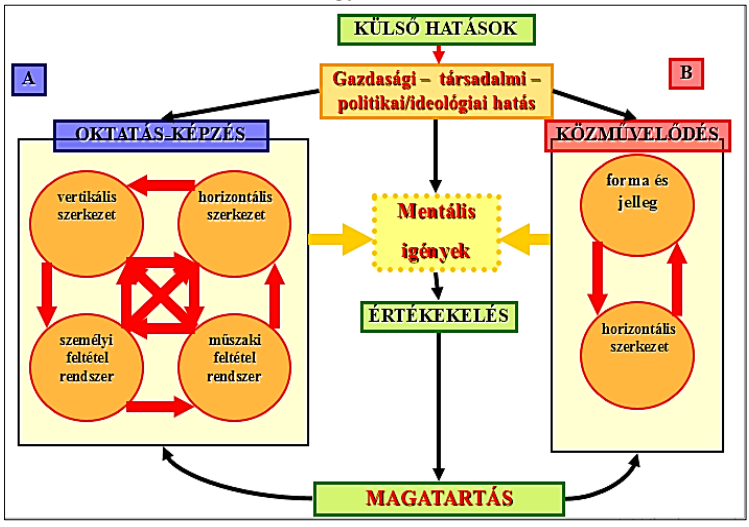

9. ábra. A képzés és közművelődés összefüggése

Forrás: Berényi I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései

5. A szabadidő felhasználása

A szabadidő-magatartással függ össze az üdülés és idegenforgalom funkció kialakulása a fejlett országokban. Az üdülés és az idegenforgalom a szabadidő-magatartás egyik formája, amely a társadalmi-gazdasági fejlődésnek csak egy meghatározott szakaszában lép fel. Partzsch (1964) az üdülést társadalmi alapfunkcióként értelmezi és szociálgeográfiai alapkategóriának nevezi. A turizmus tehát a szabadidő eltöltésével kapcsolatos létmegnyilvánulás, térbeli aktivitás egyik formája, amelynek tér- és társadalomformáló hatása egyaránt jelentkezik.

A turizmus társadalmi vonatkozása sokoldalú:

- az üdülés és az idegenforgalom tájátalakító és terület-felhasználó
- a helyi lakosság fogadóképessége eltérő

- a társadalmi elvárás és az infrastruktúra kapcsolata
- az infrastruktúrával szembeni új igény és a meglévő térbeli szerkezet változása
- a társadalmi elvárás és a létező funkcionális térszerkezet harmóniája

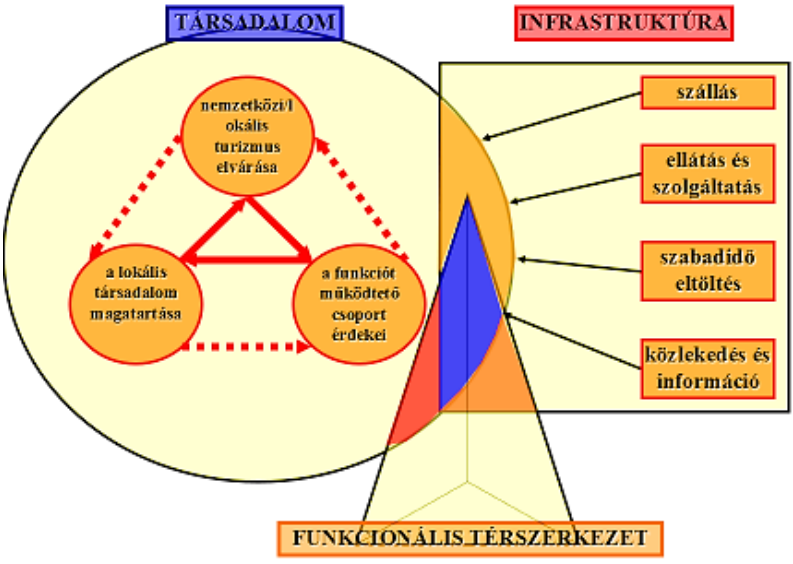

10. ábra. Az üdülés és idegenforgalom konfliktus-szférái

Forrás: Berényi I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései

6. Közlekedés és kommunikáció

A közlekedés és kommunikáció a funkcionális térszerkezet működésének feltételrendszere, amelynek magas színvonalú fenntartása alapvető társadalmi érdek, mert az anyagi és szellemi javak cseréjét biztosítja az alapfunkciók közt. Mivel a szociálgeográfia szerint a közlekedés a funkcionális tér része, ezért a társadalmi hatások következtében ennek a funkciónak is kialakulnak a csoport-specifikus sajátosságai. Azokkal az elemekkel foglalkozik, amely a személyek, csoportok, lokalitások sajátos térbeli mozgásszokásaihoz, érdekeihez kapcsolódnak. A közlekedő ember térbeli viselkedése nehezen megismerhető, de kiszámíthatóak bizonyos döntések. Az utóbbi időben a szociálgeográfia egyre többet foglalkozik a kommunikációval és az ingázással. A társadalmi mobilitásnak hatalmas hazai és nemzetközi szakirodalma van. A vizsgálatok legfőbb korlátja, hogy a módszerek nagyon adat-igényések. Erre alkalmas adatbázisok csak a

legutóbbi évtizedekben jöttek létre. A hagyományos közgazdasági modellek a migráció magyarázatakor a jövedelmi különbségekre, a lakóhely és a választott régiók közötti jövedelem eltérésére, valamint az elhelyezkedési esélyek különbségére helyezik a hangsúlyt – és ez hazánk esetében is érvényes.

Az ingázók területi típusai (KLINGBEIL [1969])

BERÉNYI István: *A szociálgeográfia értelmezése.* Budapest, 1997, 52. o.

Kritériumok	Stabil „ingázó" terület	Labilis „ingázó" terület
Munkahelykínálat	*Differenciált* 1. Nagyvárosok 2. Sokféle szakma 3. Magas szintű bér és szociális ellátás 4. Mezőgazdaság szerepe kicsi	*Differenciálatlan* 1. Kis- és középvárosok 2. Kevés gazdasági ágazat 3. Alacsony szintű bér és szociális ellátás 4. Mezőgazdaság szerepe nagy (kiegészítő)
Képzés	*Sokoldalú* – általános és középiskola, szakképzés több szakágazatban	*Hiányos* – az agrárion kívül hiányoznak a középfokú & szakiskolák
Ellátási intézmények	Valamennyi társadalmi csoport elvárását kielégítik és könnyen elérhetőek	Hiányosan kiépítettek
Az ingázók korösszetétele	Nincs lényeges különbség az ingázók és nem ingázók korösszetételében	Az ingázók között a **fiatalok** aránya magas
Az ingázók társadalmi szerkezete	Az ingázók és nem ingázók szakképzettsége és a tercier szektorban foglalkoztatottak aránya alapján nincs különbség Az ingázók a mezőgazdaságban már nem dolgoznak A foglalkozási státushierarchia mindkét csoport esetében nagy, de az ingázók és nem ingázók között nincs státuskülönbség	Az ingázók szakmai képzettsége alacsonyabb, mint a nem ingázóké (főként építőipar), alig van tercier szektorban dolgozó Általános a **kettős foglalkozás**. A foglalkozási hierarchia szűk Az ingázók az alacsony foglalkozási státushoz tartoznak
Közlekedési adottságok	*Sűrű* közlekedési hálózat Az ingázási idő < 40 perc	A hálózat **gyenge** kiépített Az ingázási idő meghaladja az 1 órát
Vándorlási egyenleg	Vándorlási **nyereség** a térségben	Vándorlási **veszteség**, távolsági ingázás

11. ábra. Az ingázók területi típusai

Forrás: Berényi I. 1997.

A rendszerbe való bekapcsolódás és különböző alrendszereinek igénybevétele sajátos térbeli aktivitást eredményez, mely hatással van más funkciók igénybevételére is.

7. A társadalmi (közösségi) lét szférája: a lokalitás

A lokális életformát a társadalmi térszerveződés teremti meg illetve az, ahogy az egyes alapfunkciókat működtetjük. Az alkalmazott szociálgeográfia a közösségi lét, a lokalitás azon sajátosságait keresi, amelyek az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartást befolyásolják, a településfejlesztési és településrendezési elképzeléseket módosítják. A közösségi élet társadalmi-, lokális és egyéni magatartás alapján formálódik. A társadalmi-politikai, közösségi-családi hatások megfigyelhetők, az általános társadalmi jelenségeknek a gyakorlatban mindinkább támaszkodnia kell a helyi társadalmi aktivitásra (pl. társadalmi szervezetek, NGO-k stb.). A közösségi, illetve lokális magatartás jegyeire a család van a legnagyobb hatással.

Napjaink egyik divatos kutatási prioritása a „hely szelleme" (genius loci), amely hatással van az alkalmazott szociálgeográfiai kutatások irányultságára is. A régi római jelentés a genius loci kifejezéssel a hely szentségét hangsúlyozta,

ami abban jutott kifejezésre, hogy az emberek vagy egy különleges istenség számára szentelték meg a helyet, vagy oltárt állítottak ott egy helyi istenségnek. A szent helyek létéből egyenesen következik, hogy voltak/vannak különösebb jelentéstartalom nélküli helyek is, a tér tehát szent terek és világi terek mozaikjára bontható.

Napjaink világában a szakralitás, transzcendencia legtöbb helyen még központi szerepet játszik az egyének, közösségek életrendjének kialakításában. A genius loci fogalma e szemszögből úgy magyarázható, hogy az ősi szakrális helyek szentsége hasonló érzéseket válthatott ki adott korok emberéből, mint manapság a hely geniusának felismerése, megértése. Mindez már fontos lehet az alkalmazott szociálgeográfia számára is, mert a hely szelleme beilleszthető a térfelfogásába.

Nemcsak a tér van hatással a vallásra, hanem a vallás is a térre. A valláshoz hasonlóan a személyes motívumok is szakralizálhatják a teret, továbbá az etnikai identitás, a nemzethez tartozás is működő szakrális tereket hoz létre.

A hangsúly a szellemiségen, a sajátos légkörön van, amely kisugárzik egy adott helyből. Konrád György szerint (1989) a hely szellemének egyenesen hatása van az emberi fejlődésre.

Maslow szerint az emberi igények a következőképpen rendeződnek hierarchiába:

1. fiziológiai igények,
2. biztonsággal kapcsolatos igények,
3. hovatartozás igényei,
4. megbecsüléssel összefüggő igények,
5. önmegvalósítás igényei,
6. kognitív és esztétikai igények,
7. transzcendencia.

Maslow emberi motivációs elméletébe több helyen illeszthető be a hely szellemének fogalma, például az identitás alapja is lehet a hely.

Granasztrói Péter már 1972-ben megírt művében felismeri azt is, hogy a városkép befogadása függ az egyén átélési képességétől, érzékelésétől, ismereteitől. E megfogalmazások mind-mind kiterjeszthetők a genius loci fogalmára is.

A mindennapi életben az egyének és a közösségek tapasztalataik, emlékeik, szándékaik szerint erős kapcsolatot fejleszthetnek ki a helyekkel. A legkézenfekvőbb ilyen kapcsolódás a „hely, mint otthon" érzése. Általában az emberek fizikailag is kifejezésre juttatják a helyhez való ragaszkodásukat. Így szimbolikus rendszereket építenek fel, amelyek növelik a helyek különbözőségét.

A hely szelleme hathat a cselekvésünkre, s ez jóval erősebb, közvetlenebb, jóval tudatosultabb, mint a helyi image estében, fogalmazhatunk úgy is, hogy a hely szelleme az „emberi gondolkodás magasabb rétegeiben hat".

Mindezek mellett tény, hogy a hely szellemének történelmi beágyazottsága miatt, annak valóságon alapuló befolyásolására legfőképpen a történelmi településeknek van módja.

III. A szociálgeográfia gyakorlati alkalmazása

A szociálgeográfia gyakorlati alkalmazása legalább annyira fontos, mint az elmélet elsajátítása. A folyamatnak számos módszere és lehetősége van, ugyanakkor buktatói is, melyek elkerülésével vagy minimalizálásával tudjuk igazán siker-élménnyé varázsolni a szociálgeográfiai terepi kutatásokat. Mindahhoz, hogy ez így valósuljon meg ismernünk kell a szociálgeográfiai gyakorlati alkalmazhatóságának lehetőségeit, korlátait és a felmérendő társadalmi csoport által megélt térhez illeszkedő és alkalmazható kutatási módszereket.

A megismerés és az ismeretszerzés/gyűjtés folyamatában ismerni kell az egyes lépések sorrendjét - amelyek egymással nem cserélhetők fel – és egymásra épülésük ok-okozati összefüggésrendszerét. Az ismeretszerzés/gyűjtés minden egyes eleménél tudni kell, hogy mikor, mit és miért csinál a felmérést végző egyén, ezért nagyon fontos a megfelelő mélységű és szintű tájékoztatás. A fejezet célja pontosan ez, bemutatni az ismeretszerzés gyakorlati lépéseinek folyamatát és módszereit, rávilágítva a jó gyakorlati elemekre és felhívni a figyelmet a veszélyekre.

III.1. A szociálgeográfia kutatási módszerei és gyakorlati alkalmazhatóságuk

Amint a bevezetőben röviden utaltam rá, a szociálgeográfia az ember által megélt térben zajló folyamatok feltárására és megértésére törekszik. Azt mindenképpen ismételten hangsúlyozni szeretném, hogy az előző fejezetben vázlatosan bemutatott hét alapfunkció segítségével sem kaphatunk teljes képet. Mindazok ellenére, hogy a térben zajló emberi cselekvések több oldalról, több kutatási módszer, különböző aspektusaiból szemlélhetők és értelmezhetők. Berényi professzor 2003-ban megjelent könyvének 145-146. oldalán az alábbiak szerint utal e problematika bonyolultságára és összetettségére:

„…Talán nem véletlen, hogy a müncheni iskola irányzatát összefoglaló „Sozialgeographie” kikerüli ezt a problémát (az ún. „sich leben” alapfunkció klasszikus szociálgeográfiai módszerekkel való leírhatóságának problémájára utal - megjegyzés Bányászné Dr. Kristóf Andrea) *és a „lakni”, valamint az „adott térben élni” funkciót együtt tárgyalja, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a mai életforma típusok az urbanizációs folyamatból levezethetők és értelmezhetők. Az ember az agrár-, az ipari és a posztindusztriális társadalmakba való átmenet folyamatában állandóan alkalmazkodik a változó körülményekhez, tehát a megélt tér az állandó lakáshoz, lakóhelyhez kapcsolódik, mert a többi funkciót is helyben veszi igénybe.*

Véleményük szerint vannak olyan indikátorok, amelyekkel jellemezhető az agrártársadalomból az ipari társadalomba való átmenet különböző szakasza, s

azok érvényesek a társadalmi tér különböző egységeire is. A városi társadalomra jellemző a kis háztartás nagyság, az egyszemélyes háztartások magas aránya, a kiscsalád, az alacsony természetes szaporodás stb. és e tényezők alapján megítélhető, hogy az individuum szempontjából mit jelent az adott lokális társadalomban élni.

Ezt a logikát követte Lettrich Edit a magyarországi urbanizációt feldolgozó munkájában, amikor az életforma-csoportok térbeli rendjét a foglalkozásszerkezet területi különbségei alapján írta le. E módszerrel végül is a hazai városhálózat, ill. településhálózat urbanizációs különbségeit határozta meg, s nagy valószínűséggel a korabeli foglalkozásszerkezet különbségei egyben életforma típusokat is jelentettek. Tehát a foglalkozásváltás többségében lakóhely- és életmódváltozással is járt, mert a társadalom a tömeges vertikális és horizontális mobilitás időszakát élte, a városi és falusi életforma távolodott egymástól.

Az 1980-as évek elején végzett empirikus településszintű, családi és háztartási adatokra épülő elemzések (Berényi I. 1979, 1986a) jelezték, hogy az indikátorok alapján homogén urbanizációs szintűnek tekintett társadalmi tereken belül nagyon különböző falusi életforma típusok vannak, sőt egy-egy településen belül is vannak urbanizált és kevésbé urbanizált településrészek. (Példa értékű volt e téren Tiszakécske.)

Mindez azt jelenti, hogy az urbanizáltság kifejezésére használt indikátorok többértelműek, időben változnak és területenként más és más jellegűek az adott társadalmi együttélés szempontjából. Ebből arra a következtetésre jutottunk, hogy amíg az indikátor-módszer az urbanizáció regionális különbségeinek meghatározásában használható és a regionális tervezés szempontjából hasznos, addig a konkrét településfejlesztési tervezés szempontjából félrevezető lehet, különösen a településrendezési gyakorlatban, ezért a lokális empirikus vizsgálatok nem nélkülözhetőek.

A családi és háztartási egységre épülő kérdőíves felvételezésünk abból a TÖNNDES-tézisből indult ki, hogy „a családi otthon tanulmányozása egyben a közösség tanulmányozása is, amint a szerves sejt kutatása általában az élet kutatása”. E módszerrel pontosabb képet kaptunk arról, hogy az individuum szempontjából mit jelent az adott családban, településen, közösségben élni, tehát milyen típusú életstratégiák vannak jelen, amiből a településfejlesztés lehetőségeire is következtetni lehet (Stiens, G. 1996).

RUPPERT szerint ez az elemzés már a szociográfiák tárgykörébe tartozik, mert túl lép az ún. indikátor-módszeren, ami a módszert tekintve igaz ugyan, de tartalmi szempontból kevésbé helytálló, hiszen az alapfunkciókkal kapcsolatos térbeli magatartásra kérdezünk, tehát az adott településen belüli területi különbségeket határozzuk meg, ami településrendezési szempontból fontos információ.

A szociálgeográfia utrechti iskolája az életforma-csoportok definiálása és leírása során a statisztikai és szociálempirikus módszerrel szemben inkább az ember kultúrtáji kapcsolatrendszeréből indul ki és az ember aktivitására helyezi a hangsúlyt.

KEUNING korabeli modellje az 1990-es évek kultúrtáj-koncepciójában bukkant fel, aminek az a lényege, hogy az adott társadalom urbanizáltságát a térhasználattal hozza összefüggésbe. Minél urbanizáltabb a társadalmi tér, annál erősebben távolodott el az ember a természetes tértől, annál kevesebb ismerete van róla, s annál kiszolgáltatottabbak a művi funkcionális rendszerrel szemben.

*Bármely módszerrel határozzuk meg az egyén lehetséges élethelyzetét a társadalmi térben, tehát azt, hogy mit jelent az adott helyen és időben élni, két ellentétes életforma-típus mindig leírható: a falusi és a városi, amelyek időben és térben változó társadalmi térkategóriák…."(*Berényi I. A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. 145-146. old.)

III.1.1 A szociálgeográfiai kutatások lépései

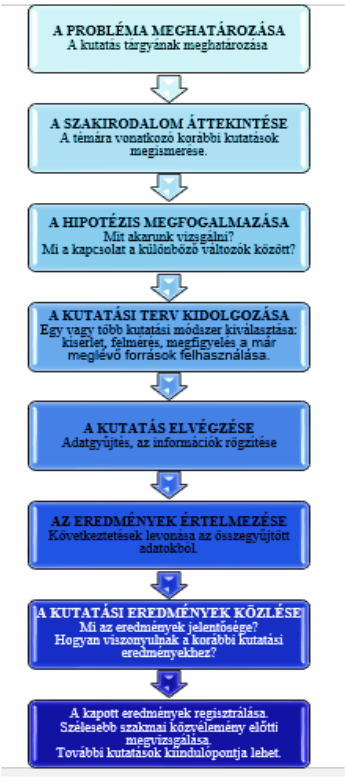

12. ábra. A szociálgeográfiai kutatások lépései
(saját szerkesztés)

A szociálgeográfiai vizsgálatok a kiválasztott társadalmi csoportra jellemző specifikus sajátosságok feltárásával és megismerésével foglalkoznak, ezért fontos a kutatás tárgyának és a hozzá kapcsolódó módszereknek a helyes kiválasztása. A szociálgeográfiai kutatások a hét alapfunkció (pl. munka, lakás, lokalitás stb.) megismerésére irányulnak, mely alapján a társadalmi szegregáció és rétegződés is feltárható. A vizsgálatok természetesen térben és időben is elvégezhetőek. A szociálgeográfiai kutatások egyes lépéseit a fenti *(12. ábra)* ábrán foglaltuk össze.

1. A kutatás tárgyának kiválasztása

A kutatási téma megfogalmazásakor, amely rendszerint egy probléma-felvetésből indul ki, figyelnünk kell arra, hogy a szociálgeográfiai alap-funkciókkal kapcsolatos térbeli magatartásra kérdezzünk rá. Azaz a kiválasztott településen belüli területi különbségeket határozzuk meg, ami település-rendezési szempontból is fontos információ. Az első veszélyt hordozó tényező a vizsgálandó település vagy települések köre. A helyes kiválasztáshoz reálisan szükséges felméri a lehetőségeinket és a rendelkezésünkre álló segéd-személyzetet, azaz a humán erőforrásainkat.

Geográfus hallgatóinknál igen gyakran előforduló hiba, hogy nagyobbat akarnak markolni, mint amit meg tudnak oldani, azaz a léptékkel van probléma. Igen gyakori, hogy egyedül szeretnének vállalkozni Nyíregyháza vagy a megyei közép- és kisvárosok kérdőíves felmérésére. Természetesen ilyen léptékű és volumenű felmérést egyedül nem lehet megoldani, ezért általában egy-egy községet javaslunk, esetleg két falusi település összehasonlító felmérését és vizsgálatát.

2. A szakirodalom megismerése

Az első lépés lezárásaként néhány meghatározó alkalmazott szociál-geográfiai kutatásokat reprezentáló tanulmányt bocsájtunk, az érdeklődök rendelkezésére, amelynek tanulmányozására elegendő időt hagyva visszavárjuk a hallgatót. Általában ekkor történik az érdeklődők első megfeleződése, de aki visszajön azt komolyabban megragadta a szociálgeográfia. A „megfertőződést” az egész kutatás során folytatjuk, újabb és újabb hazai, majd nemzetközi szakirodalmi ismeretek elsajátítására ösztönözve hallgatóinkat. Mindez az oktató-kutató számára is kihívást jelent: a kutatási témához kapcsolódó legfrissebb szakirodalmi ismereteket követeli meg. Csak ennek birtokában tudjuk a hallgatók érdeklődését és probléma érzékenységét orientálni, az új iránti megismerésre ösztönözni. Nem véletlen, hogy jó kutatási hipotézisek akkor születnek, ha az oktató-kutató és a hallgató – alapos szakirodalmi ismeretek után – együttesen fogalmazza meg azokat.

3. A problémafelvetés és operacionalizálás

A problémafelvetés és megfogalmazása kiemelkedően fontos, hiszen ekkor születnek/születhetnek meg azok a kérdések, amelyekre a kutatás során a válaszokat keressük. Természetesen ezek a kérdések nem válnak azonnal hipotézisekké, de a legértékesebbek és legértékesebbek igen. Ezért ezeknek a kutatási kérdéseknek, rövideknek és lényegre törőeknek kell lenniük, hiszen a kutatás során állandóan a fejünkben vannak és persze közben formálódnak, ami természetes, hiszen ezekre keressük a válaszokat. Ezek a kiindulópontok, melyekhez a kutatás során többször vissza térünk, mint didergő ember a tűzhöz.

Nem elég azonban a kérdések megfogalmazása, operacionalizálásra is szükség van, azaz a hipotézis(ek) megfogalmazására mérhető formában. Látnunk kell, hogy milyen a kapcsolat a különböző változók között. Ehhez természetesen ismernünk kell a mintavételi lehetőségeket, azok körét, módozatát, idejét és helyét is.

4. A kutatási terv kidolgozása

Kutatási terv(ek) nélkül nem szabad egyetlen kutatást sem elkezdeni, sőt – napjaink szlogenjét felhasználva – mindig kell egy B-terv is, s esetenként még egy C-tervre is szükség van. A jó kutatási terv már fél sikert jelent, azonban ez még „csak” szükséges, de nem elégséges feltétel. A kutatási terv összeállítása egymásra épülő többlépcsős folyamat, amely gyakorlatilag az ismeretszerzés módozataira, azaz a kutatási módszerekre fókuszál. Ennek gyakorlatilag standard elemei közé tartozik, a már ismert források felhasználása, a megfigyelés, a felmérés, az adatok csoportosítása, elemzése stb. Mindezek segítenek az ok-okozati kapcsolatok kimutatásában, akár az általánosságok, akár a sajátosságok horizontján.

5. A kutatás elvégzése, azaz adatgyűjtés a szociálgeográfiában

Ahhoz, hogy a szociálgeográfiai kutatást el lehessen készíteni, szükségünk van a megfelelő információk összeállítására. Az adatgyűjtés legismertebb módszerei az alábbiak:

1. statisztikai adatok másodelemzése (pl. demográfiai sajátosságok)
2. korábbi vizsgálatok adatainak beszerzése, elemzése
3. a településre vonatkozó dokumentumok elemzése
4. személyes megfigyelés, tapasztalat beépítése
5. más esettanulmányok tanulmányozása (Tihany, Tard, Királyhegyes)
6. kérdőíves adatfelvétel → survey-módszer
7. mélyinterjú (pl. hajléktalanok, a település prominens személyei stb.)

1. A szociálgeográfiai kutatások alap adatbázisát a vizsgált településre és településrészre vonatkozó *statisztikai adatok* szolgáltatják, egyrészt a hivatalos statisztikák, másrészt a közzé nem tett, illetve közzé nem tehető adatok. A statisztikai adatok egyrészt a tervezés számára elengedhetetlenek, mert ez a mindenkor összehasonlítható adatbázis, másrészt a területi összehasonlító elemzés csak így lehetséges.

2. Amennyiben vannak *korábbi vizsgálati eredmények* és azok eredeti adatbázisa is elérhető, mindenképpen tanulmányozni és értelmezni szükséges, az esetek többségében jó összehasonlítási alapot nyújtanak.

3. A településre vonatkozó *dokumentumok elemzése és értékelése*. Ez rendkívül széleskörű – a történeti forrásoktól, az egykorú térképeken és a tematikus térképeken át a településfejlesztési dokumentumokig bezárólag –, melyek felsorolása felesleges, hiszen település és korfüggő. A történeti források esetén hangsúlyoznom kell, hogy az alkalmazott szociálgeográfiának meg kell mutatni, mi azokban az önfejlődést szolgáló és mi a retrográd erő, ami hosszú távon a közösségi érdekek mellett vagy ellen hat. A történeti forrásanyag tehát tartalmazza a természeti – művi – társadalmi – közösségi környezet és szellemi szféra tradícióira vonatkozó információkat.

A 18. század vége óta rendelkezésre állnak topográfiai térképek, a 20. század elejétől pedig már tematikus térképeket is használnak, ilyenek például:

- a táj- és településszerkezet
- a beépítettség
- a földhasználat
- a funkcionális térszerkezet

A funkcionális térszerkezet tematikus térképeken jelenik meg, amelyek lehetnek:

  - topografikus funkcionális tematikus térképek
  - indikátorokat alkalmazó, különböző területegységekre vonatkozó tematikus térképek
  - mesterséges területi egységekre vonatkoztatott analitikus térképek, amit az áttekintésre törekvő regionális tervezés kedvel
  - terület- és településfejlesztést megalapozó kutatások térképei
  - helyzetfelmérés, helyzetelemzés térképei

4. Az adatfelvétel minden esetben létező vagy feltételezett jelenség, illetve probléma meghatározására, *személyes megfigyelésére*, olykor megtapasztalására irányul. Ez egy olyan empirikus társadalomtudományi módszer (saját adatgyűjtés), amely során érvényesül a megfigyelés célja és kritériumai. A tudományos megfigyelés hasznossága természetesen nem abszolutizálható, de célszerű lehet.

5. Az alkalmazott szociálgeográfia klasszikusainak korábbi *eset-tanulmányainak* tanulmányozása céljából e jegyzetben három alapművet (mai szóhasználattal ikont vagy etalont) adok közre.
A fentieken túlmenően a szociálgeográfiai vizsgálati módszerek (pl. interjúk, kérdőívek stb.) valamelyikének alkalmazása szükséges ahhoz, hogy az adott társadalmi csoportokat elhelyezhessük egy szociálgeográfiai térben (pl. település, településrész).

6-7. Az alkalmazott szociálgeográfiában a *kérdőíves felmérést és az interjúzást* kombinálva használják, az alábbiak szerint (Figyelem! Az egyes lépések sorrendje nem cserélhető fel!):

1. A vizsgálatba vont településre vonatkozó hivatalos statisztikai adatok feldolgozása után, első lépésben spontán interjúkat készítenek különböző státuszú emberekkel. Cél: a lokalitás belső konfliktusainak, problémáinak feltárása.
2. A hivatalosan közzétett és nyilvánosságra nem hozott adatok, illetve az előbbi interjú alapján standard kérdőívet állítanak össze, amely a szociálgeográfia vizsgálati tartalmára épül.
3. Az elfogadott kérdőív alapján egyszerű szúrópróba-mérést végeznek, hogy felmérjék a kérdések érthetőségét, pontosságát, stb. A felmérés időtartalma 0, 5 – 1, 5 óra között kell, hogy legyen.
4. Az egyszerű szúrópróba tapasztalatai alapján véglegesítik a kérdőívet. Így elvégezhető a kérdőíves felmérés.
5. Az adatok kiértékelése után az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartás típusokra vonatkozóan mélyinterjút lehet készíteni.

A kérdőívezés és interjúzás során az információszerzés két formája lehet a standardizált (nyílt, mély és intenzív) és a strukturálatlan (spontán), melyeket a célnak megfelelően alkalmaznak, de a hét alapfunkció figyelembevételével kell a kérdőívet elkészíteni, ügyelve a kutatás etikai problémákra (pl. objektivitás-szubjektivitás stb.).

A szociálgeográfiai kérdőívekhez kapcsolódó értékelésünket a társadalom különböző - általunk kitüntetett - csoportjainak sajátos szempontok szerinti (pl. életkor, iskolai végzettség, foglalkoztatottság szerint stb.) vizsgálata szükséges.

6. Az eredmények értelmezése

A térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek rendszerét és az érdekviszonyokat vizsgáljuk a városokban, a falvakban, regionális rendszerekben és a település-hálózat egészében (városok és falvak társadalmi-gazdasági sajátosságai) a szociológiai elemek kutatásához is közelítve.

6.1 Az információ elemzés területi-térbeli egységei

A szociálgeográfia számára a „társadalmi tér” funkcionális térszerveződés, azaz az alapfunkciók kialakulásának, működésének és változásának területi rendszere, ahol:

- A település és a terület, olyan funkcionális tértípusok, amelyekben sajátos társadalmi aktivitás nyilvánul meg. Így például az információ-elemzés területi egységei lehetnek a település, településcsoportok, mezo - és makrorégiók.
- A cél minden esetben a területi egységek között kialakult funkcionális kapcsolatok térbeli megnyilvánulási formáinak kutatása.
- A marginális csoportok segítési lehetőségeinek feltérképezése
- A humángeográfia eszközeivel feltárhatók a jelen állapotok életmódja és tradíciók közötti kapcsolat
- A földrajzi környezet átalakításában a különböző társadalmi csoportok érdekeinek megnyilvánulását kutatja, s a változás sajátosságait a csoportelvárásokkal hozza összefüggésbe
- A környezet használat során jelentkező eltérő társadalmi érdekek, konfliktusok feltárását végezheti
- Célja a tér, a gazdaság és a társadalom racionális térszerkezetének megteremtése
- Különbségek hangsúlyozása: munkavállalás lehetőségei, egészségügyi, oktatási, kultúrálódási feltételek, továbbtanulási esélyei, szolgáltatások, közlekedés (Munkanélküliség, elszegényedés, elmaradott térségek)
- Másságok: az emberi kapcsolatok, értékek, normák, a helyi társadalmi környezet (térségi identitás)

6.2 Az információ elemzés társadalmi egységei és lehetséges problémái

Az alkalmazott szociálgeográfia azonban nemcsak a „fizikai térben történő fizikai elterjedést elemzi”, hanem azt összekapcsolja a társadalomtudományok információi-val és ezzel társadalmi szempontból is értelmezi. Véleményem szerint ez a gyakorlat-ban sokkal nehezebb feladat, mert:

- A társadalmakon belül többé-kevésbé különálló szubkultúrák élnek. A szubkultúra a társadalom többségének kultúrájától eltérő kultúra. A legegyszerűbb esetek a különböző anyanyelvű, különféle etnikumokhoz tartozó, különböző vallású társadalmi csoportok szubkultúrái. Napjainkra azonban a szubkultúrák olyan mértékben „elburjánzottak”, amelyek atomizálták a nagyvárosok társadalmát.
- A kulturális szakszociológiák kialakulása (pl. művelődés, irodalom, művészet, zene, divat szociológiája stb.) és differenciálódása nem

hagyta érintetlenül az alkalmazott szociálgeográfiát sem, azaz hasonló differenciálódás zajlott/zajlik, amely megnehezíti az egyes társadalmi csoportok kialakítását, vizsgálatát és általános jellemzését.

- A marginális vagy peremhelyzetű társadalmi csoportok differenciálódása mellett megnőtt a társadalmi beilleszkedés problémáival küzdő csoportok száma, melyek elhatárolása jelentős nehézséget okoz. a szociálgeográfiai kutatásokban.
- Drasztikusan átalakult a társadalom szociálgeográfiai struktúrája, s a társadalom rétegződése új dimenzióba/dimenziókba lépett.
- Szintén nehezíti a társadalmi csoportok és rétegek vizsgálatát, hogy Magyarország társadalmi szerkezete is markánsan átalakult (mindez a globális társadalom valamennyi szegmensére is igaz, különösen a kelet-közép-európai poszt szocialista országokra), mert hazánkban is:
    - Nőtt az önfoglalkoztatók száma, ami nem tekinthető egyértelműen pozitív folyamatnak, hiszen sokan a munkanélküliségből menekültek ide, vállalkozói ismeretek nélkül, ami lehetetlenné tette a piacon való helytállást
    - Növekedett a magángazdaság súlya
    - Csökkent a foglalkoztatottak száma, ezzel egyidejűleg nőtt a járadékosok száma
    - 1993-ra Magyarországon a legfelső és legalsó jövedelmi csoportok közötti különbség az 5,9-szeresre növekedett (Andorka Rudolf: Társadalmi szerkezet és rétegződés c. műve alapján)
    - A társadalmi egyenlőtlenségek nemcsak a jövedelemben, hanem a lakásviszonyokban, életmódban, egészségi állapotban, iskolai végzettségben is növekedtek
    - Növekszik a társadalom tagjai között a verseny: a gazdasági pozíciókért, az állásokért, a puszta megélhetésért, amelynek súlyos következményei vannak a korábbi klasszikusnak tekintett társadalmi csoportokra és rétegekre
    - Romlott a társadalmi szolidaritás, növekedett a létbizonytalanság, a szorongás az emberekben, nagyobb problémává vált a deviancia.
- Az emberek mindennapi életét napjainkban is a társadalmi struktúrában elfoglalt helyük határozza meg, mindezt gyökerestül forgatta fel a Covid 19 világjárvány, amely tartós pandémiának bizonyul. A társadalmi pozíciókat egyes emberek, illetve csoportok foglalják el, tehát a társadalmi szerkezet a különböző pozíciókat betöltő egyének és csoportok közötti viszonyok átalakulását, s igen gyakran az egyén bezárkózását eredményezi. Ennek nem csak csoport és rétegképzési problémáit érzékeljük, hanem a klasszikus

kérdőívezés átalakulását. Az utóbbi néhány évben az interneten megjelenő és teljesen személytelenné váló kérdőívezés önkéntes kitöltést vállaló alanyainak „fals válaszai” és térbeli behatárolásuk sajnos többször problematikus, az ezekből levont következtetések is.

6.2.1 A társadalmi rétegek kialakításának régi-új lehetőségei

A gazdasági változások felgyorsulása (pl. 5G technológia térnyerése, negyedik ipari forradalom, digitalizáció stb.) korábban nem tapasztalt gyorsaságú társadalmi szétforgácsolódást eredményez, melynek következtében a társadalmi rétegek kialakítása, mind a hivatalos (KSH), mind az empirikus kutatásokban tetten érhető.

Napjaink társadalmi szerkezet kutatásának egyik alapvető kérdése, hogy a társadalmi kategóriák mi alapján különülnek el egymástól. Megkülönböztetünk egy illetve többdimenziós szerkezetelméleteket, attól függően, hogy az emberi társadalmat mi jellemzi leginkább (pl. termelőeszközökhöz való viszony, munkaerő piaci helyzet, harmónia, konfliktus stb.).

Mindezek következtében a szociálgeográfiai kutatások már nem a társadalom szerkezetével, hanem a rétegződés problematikájával szembesülnek. Mindazok ellenére, hogy a rétegződésvizsgálat során több csoportot különböztetnek meg, mint a társadalmi szerkezet esetében, nincs ellentét az elkülönítésekben. Ugyanis a társadalmi szerkezet alapvető jellemzői a társadalmi rétegződésben tükröződnek (pl. melyik csoport van kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb helyzetben).

A társadalmi rétegződés vizsgálatok során a különböző ismérvek (pl. foglalkozás, beosztás, munkahely, lakóhely stb.) alapján megállapított társadalmi kategóriák helyzetének, eltéréseinek bemutatása a cél, melynek hierarchikus sorrendje jelenti a társadalmi rétegződést. A továbbiakban néhány ismert – napjainkra már klasszikusnak számító – vizsgálat eredményét mutatom be:

1. *Ferge Zsuzsa* (1969), a következő rétegeket különböztette meg:
    - vezető és értelmiségi;
    - középszintű szellemi;
    - irodai;
    - szakmunkás;
    - betanított munkás;
    - segédmunkás;
    - mezőgazdasági fizikai;
    - nyugdíjas.

2. *Kolosi Tamás* (1984), az 1981-82-ben folytatott empirikus kutatáson alapuló rétegződés-modell vizsgálat során *13 társadalmi réteget:*

- jómódú értelmiség;
- városi értelmiség;
- jómódú városi munkás;
- falusi felső;
- inaktív szellemi;
- szegény felső;
- városi munkás;
- falusi munkás;
- városi segédmunkás,
- inaktív városi fizikai;
- falusi segédmunkás,
- inaktív falusi fizikai;
- falusi szegény munkás;
- városi szegény munkás;
- szegény alsó

Kolosi Tamás 7 szempont szerint vizsgálta a társadalmi szerkezetet. Akik a hét vizsgálati szempont alapján hasonló helyzetben voltak (egyének vagy családok), őket sorolta azonos státuszcsoportba. Vizsgálata során abból indult ki, hogy nemcsak a foglalkozás határozza meg az egyén vagy család társadalmi helyzetét, hanem az életkörülmények és az életmód nagyobb számú dimenziójában elfoglalt helye. Mindezek alapján 12 státuszcsoportot alakítottak ki:

- elit;
- városias felső;
- falusias felső;
- fogyasztói közép;
- városias jómódú „munkás”;
- rossz anyagi helyzetű közép;
- falusias közép;
- érdekérvényesítő alsó;
- jó anyagi helyzetű falusias alsó;
- városias alsó;
- enyhén deprivált;
- deprivált

Ez a klasszifikáció azonban a későbbi kutatásokban és elemzésekben nem vált alkalmazottá.

3. *Survey-módszer:* adatokat gyűjtenek a megkérdezett személyek vagy családok társadalmi helyzetéről, életkörülményeiről, életmódjáról. Az

adatfelvételek alapján lehet kimutatni a hátrányos vagy kedvező helyzetben lévő jövedelmek, lakásviszonyok arányát.

4. *Önbesorolásos módszer:* a megkérdezettek saját magukat sorolják be valamelyik osztályba, rétegbe.
5. *Presztízsvizsgálat:* a megkérdezetteket arra kérik fel, hogy pontosan meghatározott foglalkozások presztízsét nevezzék meg.
6. *Központi Statisztikai Hivatal* hivatalos besorolása a népszámlálások során (13. ábra):

A társadalmi rétegek kialakításának módja a népszámlálási kategóriákból

Társadalmi csoportok a népszámlálási állományban

- 1 Felső- és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók= Elit csoportok
  - 11 Nem mezőgazdasági foglalkoztatók – nagy- és középvállalkozók
  - 12 Mezőgazdasági foglalkoztatók – nagy- és középvállalkozók
  - 13 Felső- és középszintű vezetők
  - 14 Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok
  - 15 Szabadfoglalkozású magasan képzett értelmiségiek
- 2 Alsóvezetők, alsószintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikusi, irányítói foglalkozásúak =Felső középrétegek
  - 21 Alsószintű vezetők
  - 22 Alsószintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok
  - 23 Szabadfoglalkozású alsószintű értelmiségiek
  - 24 Magasan képzett technikusi foglalkozásúak
  - 25 Magasan képzett technikusi foglalkozású önállók
  - 26 Magasan képzett munkairányítók
- 3 Egyéb technikusi, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási
- foglalkozásúak =Középrétegek=3, 4, 5, 6,
  - 31 Egyéb technikusi jellegű foglalkozásúak
  - 32 Irodai foglalkozásúak
  - 33 Szakképzett kereskedelmi foglalkozásúak
  - 34 Szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak
- 4 Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók
  - 41 Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók
  - 42 Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók
- 5 Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók
  - 51 Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók
  - 52 Mezőgazdasági egyéni vállalkozók
- 6 Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak
- 61 Közvetlen termelésirányítók
- 62 Könnyűipari szakképzett foglalkozásúak
- 63 Egyéb szakképzett ipari foglalkozásúak

- 7 Betanított munkát végzők=Alsó középrétegek
  - 71 Betanított ipari foglalkozásúak
  - 72 Betanított gépkezelők, összeszerelők
  - 73 Betanított irodai foglalkozásúak
  - 74 Betanított kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak
  - 76 Betanított mezőgazdasági foglalkozásúak

- 8 Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők =Alsó rétegek
  - 81 Egyszerű ipari foglalkozásúak
  - 82 Egyszerű irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak
  - 83 Egyszerű mezőgazdasági foglalkozásúak

- 9 A munkaerőpiacról kiszakadók =Depriváltak
  - 91 Tartósan munka nélkül lévők
  - 92 Nem tanuló, még soha nem dolgozó fiatalok

- 10 Inaktívak, akik soha sem dolgoztak
  - 93 Tanulók, gyerekek, akik az eltartójuk alapján nem besorolhatók
  - 94 Nyugdíjasok, akik sohasem dolgoztak
  - 95 Rokkantak, tartós betegek, akik sohasem dolgoztak
  - 96 Egyéb inaktívak, eltartottak, akik sohasem dolgoztak

6.2.2 Az identitás természete és változásai

A felgyorsuló társadalmi mobilitás és vándorlás mind a kibocsájtó, mind a befogadó országokban súlyos kihívások elé állítja az egyén (iduvidum) társadalmi helyzetét, osztály, réteg és státusz besorolását. Különösen az egyének identitás változása/váltása – természetéből következőleg – okoz/okozhat komoly problémát a szociálgeográfiai vizsgálatokban is.

- *Az identitás természete*

  Ahány ember – annyiféle. Mindig is tudtuk, hogy nincs két egyforma emberi lény. Nemcsak bőrszínünk és testalkatunk különbözik, nemcsak az ujjlenyomatok között nem találtak még két egyformát, de lelkünk az igazán nagy változatosságok tárháza.

Robert Merton szociológus, a Társadalomelmélet és társadalmi struktúra című, sok nyelven sok kiadást megért, alapos munka szerzője, aki egész életében a társadalmi szerkezetet, egyén és közösség viszonyát fürkészte, könyvét ezzel a mondattal kezdi: „Senki sincsen teljesen tisztában azzal, hogy mi alakította gondolkodását". Pedig az emberi minőség a társadalmi szerkezet nagyon is lényeges befolyásoló tényezője.

Bennünket azonban ez alkalommal nem csak az egyének jellemzői foglalkoztatnak, hanem egy olyan kérdés, ami még ennél is összetettebb: az egyén önmagáról alkotott képe. Tehát az, hogy mivel tartja magát azonosnak, vagy legalábbis hasonlatosnak, és mitől tartja magát különbözőnek.

„Csak másban moshatod meg arcodat" – mondja József Attila, és ez a verssor rendkívül szemléletesen fejezi ki az identitással kapcsolatos mondandónkat. Az ember csak akkor tudja magát meghatározni, ha összehasonlítja a környezetével. Ezért mondjuk, hogy identitáson az egyénnek a (társadalmi) környezetével kialakított interaktív viszony tudati tükröződését értjük. E viszony során az egyén különböző csoportokkal szemben fogalmazza meg elhatárolódását és azonosulását. Nő vagy férfi, gyerek vagy felnőtt, cingár vagy termetes stb., ezek a legegyszerűbben klasszifikálható jellemzők. Magatartását, érdekeit, szemléletét meghatározza képzettsége, foglalkozása, a munkahelyi viszonyok is. Még összetettebb összefüggésrendszer a család, a származás, a gyerekkorban elsajátított kulturális minták hatása. Ezért mondjuk, hogy minden személy esetében a lojalitás is megoszlik saját csoportjához való viszonyulásában, s a megoszlás mértéke és módja dinamikusan változik.

- *Az identitás szerkezete*

Azon személyek, akik önmagukról alkotott képük – önazonosságuk – alapján egy adott csoporthoz tartozónak érzik magukat, különböző szálakkal, és e szálak különböző számával kötődnek az adott csoporthoz. Összetartozásuk tudata, és az összetartozásnak a csoport tagjai által többé-kevésbé általánosan elfogadott alapja kapcsolja össze őket, így válnak az egyének heterogén csoportjából (értékalapú) közösséggé.

Azért mondjuk, hogy a közösség alapját képező értékek „többé-kevésbé" elfogadottak, mert a magukat az adott közösséghez tartozóknak érzők és/vagy vallók számára maga a közösség nem mindig és nem teljesen ugyanazt jelenti. Az összetartozás szubjektív, a közösség pedig – mint azt Benedict Anderson fontos munkájának címében is kiemeli: elképzelt közösség. Úgy is mondhatnánk: csak akkor közösség, ha képzelt.

Az identitás által definiált közösségek tagjai mi alapján képzelik magukat összetartozóknak. Mint minden értékalapú csoportnak, az egyes közösségnek is van egy viszonylag koherens szerkezete. Kompaktságát legalább három dimenzióval kell jellemeznünk: a kompaktság mélységével (vertikális dimenzió), szélességével (horizontális dimenzió) és dinamikájával (időbeli dimenzió). Ezeknek a jellemzőknek a tudati tükröződése alakítja ki az egyén identitásának szerkezetét. Pontosabban mondva: az identitás egyik (pl. nemzeti) komponensének szerkezetét, mert felfogásunk szerint a személyiség identitása egységes, amelyben az egyes identitáselemek személyiségenként különböző súllyal vannak jelen, és ezek az arányok idővel változhatnak is.

Az identitás mélysége azt mutatja, hogy az illető egyén milyen mértékben, hány és milyen szállal kötődik az adott közösséghez. Ennek vizsgálatával láthatjuk, hogy mekkora a közösség magja, amelyben az oda tartozók szinte minden csoportkötődésükkel az adott közösséghez tartoznak, és mekkora a pereme, holdudvara, ahol az egyén csak bizonyos területeken, bizonyos szálakkal kötődik a közösséghez. Vagyis: hogy a közösséghez tartozása mennyire határozza meg gazdasági kapcsolatait, mennyire jut kifejezésre politikai preferenciáiban, illetve hogyan viszonyul az adott közösség oktatási-kulturális intézményrendszeréhez.

Az identitás szélessége azt mutatja, hogy – a személyek vonatkozásában – meddig terjed az adott közösség, mennyire zárt, határai mennyire merevek, s hol, milyen vonatkozásokban nyúlik át más közösségekbe a társadalmi szerkezet fentebb felsorolt integrációs tényezőinek esetében.

Az identitás dinamikáján azt értjük, hogy az adott közösséghez tartozók közelednek-e a közösség magjához, erősödik-e kötődésük, vagy pedig távolodnak a magtól, és más közösségbe lépnek. Vagyis: erősödnek-e az ún. „etnikai vállalkozások”, nő-e az „etnikai pártok” elfogadottsága, változik-e a kisebbségek körében például az anyanyelvi oktatás igénye.

- *Az identitás és a közösségi érdekérvényesítés új formái*

Az érdekek és identitások alapján szerveződő értékalapú csoportok (közösségek) érdekérvényesítésük során megteremtik intézményeiket és elitjeiket. Az érdekérvényesítés alapjában kétféle módon történik. Egyrészt, a társadalmi érvényesülés általános érvényű szempontjai szerint a közösség tagjai azt tartják szem előtt, hogy megvan-e a lehetőségük az intézményekbe való részarányos betagolódásra. Azt tehát, hogy mondjuk a református hívők vagy a szlovák nemzetiségűek ütköznek-e valamilyen akadályba annak során, hogy, tagjaik egyéni

kvalitásai alapján, számarányuknak megfelelő helyet foglaljanak el az államigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, vagy mondjuk a tudomány, az egyetemi oktatók, a gazdasági vezetők világában. Ezt nevezzük a részarányos képviselet elvének.

Mint láttuk, a csoportkötődések pluralizmusa közepette egy személy több csoport keretében valósítja meg érdekeit, s e csoportok különböző mértékben ölelik fel a társadalom kisebb vagy nagyobb részét. Azt mondhatjuk tehát, hogy egy személy a csoportkötődések egy részében többségi, más részeiben kisebbségi helyzetben van, s nincs olyan ember, aki valamely sajátos csoportérdeke tekintetében ne lenne kisebbségben a társadalom egészével szemben. Van azonban a közösségi érdekeknek egy olyan köre, amelyet a részarányos képviselet alapján nem lehet érvényesíteni.

A kisebbségi helyzet lényege – és itt természetesen nem csak a nemzeti-etnikai kisebbségekre gondolunk –, hogy a belőle eredő problémákat nem lehet maradéktalanul megoldani a szavazásos („leszavazásos”) demokrácia elvei szerint: a kisebbség alapvető problémája, hogy mint kisebbséget a többség állandóan leszavazhatja, méghozzá azokban a kérdésekben is, amelyek például a közösségi kohézió alapkérdéseit, a csoport önmeg-határozását érintik. Ezekben a kérdésekben van szüksége a csoportnak (közösségnek) meghatározott fokú és formájú autonómiára.

6.2.3 a társadalmi változások szociálgeográfiai vizsgálatának lehetőségei a jövőben

A társadalmi fejlődés és változás a társadalom szerkezetének, intézményeinek átalakulását eredményezte, ezért új adatokra, adatbázisokra van/lesz szükség. Milyen adatok alapján mutathatjuk be:

- gazdasági növekedés → egy főre jutó GDP
- jólét → jövedelem, fogyasztás, egészség, szabadidő, műveltség stb.
- életminőség → az emberi élet nem anyagi dimenziói
- társadalomtípusok
    - ipari → modern
    - posztindusztriális → szolgáltatási
- modernizáció elterjedése
- hatékony piacgazdaság
- magas életszínvonal
- kiterjedt szociális védelem
- többpártrendszerű demokrácia
- modern mentalitás

Az elkülönítés szociálgeográfiai (gyakorlati) jelentősége az alábbi öt pontban foglalható össze:

1. A társadalmi helyzetek megítélése:

a legközvetlenebb hozzájárulás ahhoz, hogy a társadalmi intézmények működéséről világos és egyértelmű képet kapjunk: pl. a szegénység kutatás segít megérteni a szegénység okait, így jobb programokat lehet kialakítani annak megszüntetése érdekében.

2. A kulturális különbségek tudatosítása:

az előítéletek eloszlatását, a különböző kultúrájú embercsoportok együttműködését segítik azok a kutatások, amelyek lehetővé teszik az érintett embercsoportok életmódjának és kulturális értékeinek, szokásainak megismerését és megértését.

3. A politikai döntések hatásainak megítélése:

a politikai szándékok, célok és azok megvalósult eredményeinek tényszerű feltárásával segíteni a politikai döntéshozókat.

4. Az önismeret javításával az esélyegyenlőség növelése:

a szociálgeográfia segíti a társadalmi csoportokat abban, hogy önmagukat és helyzetüket jobban megismerjék és megértsék, ennek alapján tudatosan erősítsék társadalmi önérvényesítő képességüket. Ez a hátrányos helyzetű csoportoknak kifejezetten érdeke.

5. Egyenlőtlenségek a társadalomban

Hogyan alakul ki, mekkora, nő vagy csökken?
Mi az oka és hogyan lehet csökkenteni?

Felhasznált irodalom

Andorka R. (2006): Bevezetés a szociológiába**.** Osiris Kiadó. Budapest. 786. p.

Anthony Giddens (2008): Szociológia. Osiris Kiadó. Budapest. 833. p.

Bajmócy P. (2003): Szuburbanizáció *a budapesti agglomeráción kívüli Magyarországon.* Doktori értekezés tézisei, Szegedi Tudományegyetem. 18. p.

Berényi I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései, Földrajzi Tanulmányok 22. Akadémiai Kiadó, Budapest, 165 p.

Berényi I. (1997): A szociálgeográfia értelmezése. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 21. p.

Berényi I. (2003): A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Földrajzi Tanulmányok 23. Budapest. 180 p.

Csanádi G.–Csizmady A. (2002): Szuburbanizáció és társadalom. – Tér és Társ. 3., pp. 27–55.Cséfalvay Z. (1990) Térképek a fejünkben. Budapest.

Cséfalvay Z. (1994): A modern társadalomföldrajz kézikönyve. Bp. pp. 287−299.

Dövényi Z.–Kovács Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni–társadalmi jellemzői Budapest környékén. –Földrajzi Értesítő. 1–2., pp. 33–57.

Dövényi Z. (2005): Bevezetés a szociálgeográfiába - Oktatási anyag. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 54 p.
Dövényi Z. (2007): A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. Demográfia, L/4. pp. 335-359.
Granasztói P. (1972) Ember és látvány városépítészetünkben. Akadémiai Kiadó, Bp.
Hardi T. (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. – Tér és Társ. 3., pp. 57–83.
Konrád Gy. (1989) Emlékezés Nyugat-Berlinre. — Tekintet Kulturális Szemle. 10. pp. 7-24.
Konrád Gy. - Szelényi I. (2000): Urbanizáció és területi gazdálkodás. JGYTF. Kiadó, Szeged. 120.p.
Kókai S. (2006): Adalékok a nyíregyházi településegyüttes szuburbanizációs folyamatainak vizsgálatához. Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.) Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Szombathely, pp. 168-188.
Kristóf A. (2012): Onga szociálgeográfiai vizsgálata. Nyíregyházi Főiskola, Szakdolgozat. Nyíregyháza, 40.p.
Kristóf A. (2013/a): Adalékok Onga alaprajzi fejlődéséhez és változásához. – Településföldrajzi Tanulmányok (szerk. Csapó T.-Kocsis Zs.) Szombathely, pp. 100-113.
Kristóf A. (2013/b): A miskolci szuburbia néhány jellemzője. – Tanulmánykötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára. (szerk. Dr. Kókai S.) Nyíregyháza, pp. 199-213.
Kristóf A. (2014): A miskolci agglomeráció kisvárosai. – Településföldrajzi Tanulmányok (szerk. Csapó T.-Kocsis Zs.) Szombathely, pp. 81-96.
Lettrich E.(2005): Tihany szociálgeográfiai képe. In.: Becsei J. – Dövényi Z. (szerk.): Portré és pályakép. Lettrich Edit köszöntése. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet – Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 95–102.
Lynch, K. (1979) A város szemléletének struktúrája. — Vidor F. (szerk.) Urbanisztika. Gondolat, Budapest. pp. 537-558.
Mandics Gy. (1996) A genius loci Temesváron. — Simon O. (szerk.) A hely szelleme. A Fonyódi Helikon kisantológiája 12. Fonyód. pp. 50-53.
Szabó Z. (1936): A tardi helyzet. Cserépfalvi Könyvkiadó, Bp. 1936. 239. p.
Szabó J. (2003): Települési stratégiák a budapesti agglomerációban – Tér és Társadalom. 4., pp. 101–116.
Szabó Sz.-Vidéki I. (2003): Dunaegyháza szociálgeográfiai képe. – II. Magyar Földrajzi Konferencia. Szeged – Absztrakt kötet (szerk.: Barton G. – Dormány G. – Rakonczai J.). SZTE TTK Természeti és Geoinformatikai Tanszéke. p. 204. (CD kiadvány. 26 p.)
Szebényi A. (2006): A szuburbanizáció sajátosságainak vizsgálata Pécs környékén, 2005-ben. In: Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) Agglomerációk és

szuburbanizálódás Magyarországon. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely. pp. 196–214.
Smith, Susan J. et al. (eds.) (2010): The Sage Handbook of Social Geographies. London (Sage). 614 p.
Tímár J.– Váradi M. (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországán. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.) Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 153–175.
Tiner T. (1996) Az image-vizsgálatok helye és szerepe a városföldrajzi kutatásokban. In. Dövényi Z. (szerk.) Tér-Gazdaság-Társadalom. Huszonkét tanulmány Berényi Istvánnak. MTA FKI, Budapest. pp. 117-150.
Tönnis F. (1983): Közösség és társadalom. Gondolat Kiadó, Budapest, 356 p.
Valentine, Gill (2001): Social Geographies: Space and Society. New York (Prentice Hall). 400 p.
Vekerdi L. (1996) A hely szelleme — a határon innen és túl. — Simon O. (szerk.) A hely szelleme. A Fonyódi Helikon kisantológiája 12. Fonyód. pp. 35-46.

Esettanulmányok

Esettanulmány 1.

Portré és pályakép, pp. 103–115.

Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról[1]

LETTRICH EDIT

Mi a szociálgeográfia?

A földrajztudományban nem újkeletű a társadalmi folyamatok tudomásul vétele, a társadalmi hatások körültekintő mérlegelése a tájátalakulás szempontjából. A szociológia az elmúlt két évtized alatt felgyorsult fejlődése folytán mind több és egyre differenciáltabb információkat tudott nyújtani a társadalomban zajló aktuális folyamatokról. Ezeket az információkat a földrajz mint egyik társtudománya gazdagodó forrásanyagát egyre szélesebb körben igyekezett beépíteni a maga tudományos vizsgálódásaiba. Rövid idő múlva a geográfia szemléletében is jelentős táguláshoz, gazdagodáshoz vezetett ez a folyamat, amelynek során *a geográfia a maga tudományos koncepciójában integrálta a* társadalomra vonatkozó mind differenciáltabb tudományos ismereteket.

A geográfusok a maguk vizsgálatai során korábban a társadalom egészét mozgató erőkkel egyeztették a földrajzi jelenségeket. Ez a „makro"-társadalmi szemlélet az új szociológiai ismeretanyagokkal bővült a földrajz számára, s már nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a geográfus a tájban zajló folyamatok társadalmi vetületeit helyesen ítélhesse meg és azok tájformáló hatásait kellően feltárhassa.

A rétegzett társadalomban folyó fejlődés sajátosságainak ismerete vált mindinkább szükségessé. Ehhez azonban a „mikro"-társadalmi mozgások figyelembevétele lett nélkülözhetetlen. Ilyen vizsgálatok során tűnt szembe a geográfusnak, hogy a társadalom különböző csoportjai nem egyforma térformáló, tájformáló hatással rendelkeznek. Ahhoz, hogy a táj várható fejlődésútját a geográfus megítélhesse, ismernie kell az egyes társadalmi csoportok tájformáló tevékenységét és magának a társadalmi csoportnak is a sorsát, fejlődésútját, mert ez utóbbi *térreleváns aktivitása kifejtése mellett maga is átalakul.*

Ehhez a feladatmegoldáshoz, tehát a korábbihoz képest szemléletmódjában gazdagodott, *a szociológiai ismereteket társtudományként otthonosan hasznosítható földrajzi ágazat vált szükségessé*: ez a szociálgeográfia.

[1] Földrajzi Értesítő *21.* évf. 1972. *2–3.* füzet, pp. 359–366. A tanulmány a német, holland, belga és francia földrajzi irodalom alapján készült.

A szociálgeográfia az „aktív társadalom" – a működésben levő társadalom – fő funkcióihoz, az ún. *„alapvető társadalmi funkcióhoz" kapcsolódó tájformáló, területátalakító hatásokkal és azok regionális különbözőségeivel foglalkozik.*

A szervezett közösségben való együttélés, lakás, munkavégzés, művelődés, pihenés stb. – mint az „alapvető társadalmi funkciók" – térbeli megnyilvánulásai képezik a szociálgeográfiai kutatás tárgyát. Ezek regionális sajátosságainak vizsgálata során a geográfus számos olyan „indikátort" találhat, amelyek magában a társadalomban zajló strukturális átalakulási folyamatokról is tudósítanak. Éppen a társadalmi folyamatok e „láthatóvá" vált jegyei – tájbeli megjelenései – válnak fontos tanúskodókká a társadalom sajátos változásairól, amely „jegyeket" csak a geográfia tudja kellően megfigyelni, értékelni, s azokkal a „társadalom-természet" relációival kapcsolatos eddigi ismereteinket gazdagítani. Az egyes embercsoportok térformáló, tájalakító tevékenységében regionálisan erős különbözőségek nyilvánulnak meg. Ezek észlelése, analízise, magyarázata is a szociálgeográfia feladata. Munkája során a geográfus így egyrészt képet nyer a társadalmi folyamatok fennálló térbeli rendjéről, vagy arról, hogy ebben a rendben labilitás következett be, esetleg már tapasztalható az új térbeli rend kiformálódásának menete is. Másrészt éppen ezeknek az ismereteknek a birtokában nyílik mód arra, hogy a geográfus prognosztizálja a tájban – mint a társadalmi folyamatok színterében – közelgő vagy már beállott változásokat.

A szociálgeográfia fejlődésútja

1. Egyes geográfusok FRIEDRICH RATZEL-t tekintik a szociálgeográfia megalapítójának, aki az „Antropogeographie" c. művében a természeti környezet és a társadalom közötti kölcsönhatásokra irányította a geográfusok figyelmét. Bár determinista túlzásait ma joggal elvetjük, az ő érdeme, hogy a geográfiában utat nyitott az ember tájformáló szerepe vizsgálatának. Ezzel fontos lépést tett meg a szociálgeográfia kibontakozása felé, de ezt csak az „előfeltételek" egyikeként értékelhetjük.

2. A századfordulón – zömében a ratzeli „milieu-elmélet" bírálatához kapcsolódóan – bontakozott ki francia geográfusok körében az a felismerés, hogy a „környezetből" nem lehet levezetni valamennyi térstruktúra magyarázatát. Ehhez a tájban élő népességcsoportok életformájának, a társadalmi „magatartásformák"-nak az ismerete az eredményesebb kiindulási alap lehet.

VIDAL DE LA BLACHE hangsúlyozta, hogy az embernek a létért folytatott küzdelemben a földfelszínre gyakorolt hatása koronként igen eltérő; a civilizáció, a kulturális-társadalmi fejlettség szintjétől függ, hogy miként hasznosítja, formálja át a milieu-t. Az embernek a természeti környezettel szembeni „relatív függetlenségét" hangsúlyozta. A ratzeli környezeti determinizmussal *a geográfiai „posszibilizmust"* állította szembe, ami a következőkben újabb fontos lépést jelentett a szociálgeográfia kibontakozásához. Ebben, s az őt követő „posszibilisták" műveiben az ember és a természet közötti kölcsönkapcsolatban az embernek már sokkal inkább az „okozó" – a

hatást kiváltó – szerep jut részül, a hatás elszenvedésének pusztán passzív szerepe helyett. Ebből sarjadzott – sajátos áttételeken keresztül – az amerikai szociológiában és geográfiában „creative adjustement" szakkifejezéssel jelölt, álláspont, az emberi társadalomnak a környezethez való „alkotó alkalmazkodás"-áról.

A posszibilisták „alkotó alkalmazkodás"-elve az emberföldrajzban elsőként tette lehetővé az ember és a természet közti kapcsolatokban mind a földrajzi, mind a szociológiai determinizmustól mentes szemléletet, ami új konstruktív nézetekhez vezető utat nyitott.

3. *A morfogenetikai irányzat* ugyan erős történeti-genetikai szemlélete révén jelentős hatással volt a geográfia elméleti fejlődésére, ezt azonban elsődlegesen az alaktani problémákra redukálta. Így nem adott lényegesebb lendületet, új erőt a szociogeográfia kibontakozásához. SCHLÜTER és iskolája – zömében német geográfusok – tartoznak művelői sorába.

4. A morfogenetikus szemlélet rövidesen elégtelennek bizonyult az olyan komplex jelenségek, mint pl. a város, az egyes városnegyedek, a város és környéke sokrétű kapcsolatainak kielégítő feltárásához. A statikus morfológiai szemlélettől CHRISTALLER, W. s főleg BOBEK, H. munkássága nyomán vezetett az út az új dinamikusabb módszerhez: a *funkcionális módszerhez*. BOBEK, H. ezt először Innsbruckról írt városföldrajzi tanulmányában alkalmazta, majd a „Grundfragen der Stadtgeographie" c. tanulmányában fejtette ki módszerének elvi lényegét (1927). Nem sokkal később e funkcionális szemléletmód révén jutott el a geográfia a „térbeli formák" absztrakciójához, modellszerű ábrázolásához: CHRISTALLER, W. (1933) „központi helyek" elmélete révén. Ez az elmélet lényegében egy „térben funkcionáló modell" vázlata.

A funkció fogalmán a geográfiában elsődlegesen a funkciók nyomán fellépő *kapcsolatokat, függési viszonyokat* értik, e mivel ezek mérhető nagyságrendűek, quantifikálásuk révén az ökonometria széles területen benyomulhatott a geográfiába. Ma már – ezúton továbbhaladva – abban a helyzetben vagyunk, hogy elektronikus adatfeldolgozás révén több oldalú funkcionális kapcsolatok, kölcsönhatások, sőt egész rendszerek alakulását vizsgálhatjuk.

BOBEK, H. (1948) hangsúlyozta a funkció egy másik, egyszerűbb értelmezését, azon tevékenységet, életmegnyilvánulást, aktivitást értve, amellyel a modern *szociálgeográfia elméleti megalapozójává vált*. Kortársai közül HARTKE, W. a tájat benépesítő lakosság életkörülményei sokoldalú ábrázolásával törekedett a táj egyéni vonásait felvázolni. Nála is már döntően figyelembe vett geográfiai tényező a társadalom.

Ugyancsak a francia posszibilistákhoz nyúlnak vissza a gyökerei az 1930-as években Hollandiában kibontakozott „utrechti iskolának", amelynek legkiemelkedőbb képviselője VAN VUUREN, Amsterdami kollégája, STEINMETZ, S.R. és iskolája tevékenységében már a szociológia került túlsúlyba. A negyvenes évek alatt Svédországban is kibontakozott egy, az utrechti iskoláéhoz hasonló antropogeográfiai iskola LUND vezetésével. Az 1940–1950-es években lassan ugyan, de fokozatosan felhalmozódtak az egyes iskolák keretében végzett kutatások, amelyek nyomán a hatvanas években je-

lentős nemzetközi tudományos vitákra kerülhetett sor a szociálgeográfia elméleti és módszertani problémáinak tisztázása céljából.

Különböző mai álláspontok a szociálgeográfia lényegéről

A geográfusoknak a szociálgeográfia elméleti, rendszertani problémájáról az aktuális irodalomban kifejtett véleményét röviden áttekintve, nagyjából három csoportba sorolhatjuk:

1. Többen, főként német geográfusok (KRAUS, T.–PAFFEN, K.H. stb.) azon a véleményen vannak, hogy a szocálgeográfia az emberföldrajz egyik speciális területe, amely többek szerint a szociológia indítékaira jött létre, s még ma sem önállósult, csupán részdiszciplínája az emberföldrajznak, *vagy* mások szerint a gazdaságföldrajznak. Ez utóbbi nézetet pl. BOBEK, H. határozottan elhárítja egyik jelentős elméleti cikkében (1962b).

2. A vélemények másik csoportjába tartozó nézetek szerint az emberföldrajz (Antropogeographie, Humangeography) lényegében azonos a Socialgeography-val. Ezt a nézetet többnyire az angol nyelvterület geográfusai – főleg amerikaiak, angolok stb. – vallják, amit az a körülmény tesz lehetővé, hogy a „human" és a „social" közötti különbség az angol nyelvben nem tűnik lényegesnek, szemben a többi európai nyelvben már élesen kifejezett tartalmi különbséggel, amit a francia, holland, svéd, német, irodalom jól tükröz.

3. A vélemények harmadik csoportjaként azt az álláspontot említhetjük, amelyet BOBEK, H. (1948) fejtett ki, majd továbbfejlesztett (1962a). Ez a nézet abból indul ki, hogy a táj formálásában hatékonyan részt vevő embercsoportokra, társadalmi csoportokra (menschliche Gruppen), tehát *a szervezett, rétegzett társadalomra* is ki kell terjednie a geográfia figyelmének, és azt a korábbinál sokkal erőteljesebben kell kutatási körébe integrálni. Erre vonatkozó nézetét idézzük 1948-beli tanulmányából: „*Die konkreten Sozialkörper sind also Ausgangspunkt* und Regler jedweder menschlichen Betätigung im Raum. Sie können von der Geographie entweder als *landschaftsgestaltender* Faktor, oder als Wert für sich im Sinne von länderkundlichen Erscheinungen gewürdigt werden." Mint itt BOBEK, H. a továbbiakban kifejti, a szociálgeográfiai szemlélet (Betrachtungsweise) azt a célt szolgálja, hogy a társadalmi (emberi) elemeknek, tényezőknek a geográfiai összobjektumok keretein belül a kellő tudományos alapokat biztosítsa. Ennek megfelelően az antropogén erőket (hatásokat) mindig *az azokat kiváltott társadalmi csoportra kell visszavezetni,* mert csakis így érthetjük meg sajátosságaikat. Másrészt földrajzilag fel kell tárni valamennyi társadalmi alakulatot, formációt is, amelyek a csoportképződés kereteit alkotják, mivel ezek az egyes társadalmi csoportok alakulására hatással vannak. A szerkezetileg és funkcionális kapcsolataiban többé vagy kevésbé differenciált *társadalmi csoportok* – nem pedig globálisan maga a társadalom – *lépnek fel tájformáló tényezőkként,* formálják a maguk sajátosságai szerint a tájat, amely egyben életterük.

A BOBEK, H. által kifejtett nézetet valló geográfusok körébe tartozó RUPPERT, K.–SCHAFFER, F. (1969) a következőképpen *definiálták a szociálgeográfiát*: „A szociálgeográfia a társadalom fungálása és az egyes társadalmi csoportok alapvető funkciói által kiváltott térbeli folyamatokat, valamint a hozzájuk kapcsolódó területi-szervezeti formációkat kutatja. A földfelszín – mint az élő és élettelen jelenségek s a társadalmi struktúrák foglalata – geográfiai vizsgálódásaink kiindulópontja. A szociálgeográfia fő érdeklődése ezen belül nem a táj arculatára – mint a földfelszín egy darabjára – irányul, hanem a társadalomnak, a különböző embercsoportoknak a tevékenységéből adódó térbeli, tájformáló hatásokra."

Az így értelmezett szociálgeográfia tehát lényegesen különbözik a klasszikus emberföldrajztól, elsődlegesen abban, hogy figyelmét a tájformáló társadalmi tevékenységekre, az azokat kiváltó embercsoportok magatartására, s ennek a társadalomszervezettel való kapcsolatára irányítja. Így a társadalmat mintegy mozgásában, működésében integrálja a maga kutatási körében, szemben az egykori emberföldrajz szimplifikált „ember-természet" közötti kapcsolatok vizsgálatára irányuló szemléletével.

A szociológiai ismereteket, szemléletet a szociálgeográfia messzemenően felhasználja ami társadalomtudományi jellegének tudományos megalapozását segíti. Eközben azonban *nem, lép ki a geográfiai tudományok kereteiből*, s nem olvad bele a szociológiába, mint azt többen is felrótták ennek az új geográfiai ágazatnak. Mások – főleg szociológusok – viszont azt várták el a szociálgeográfiától, hogy a szociológia segédtudományaként működjön, annak térbeli aspektusai kimunkálását vállalva (WINKLER, F. 1956).

A szociálgeográfia belső felépítése

A legtöbb szociálgeográfus BOBEK, H. (1948) funkció-kategorizálásából vezeti le az egyes szociálgeográfiai részdiszciplínák feladatait, s vele a szociálgeográfia belső szerkezeti felépítését. A következő funkciócsoportokat különbözteti meg:

1. A termelés és fogyasztás, mint *„bio-szociális"* funkciók, amelyekhez a gazdasági tevékenység és a fogyasztás térbeli sajátosságait vizsgáló szociálgeográfiai diszciplínák kapcsolódnak.

2. A szaporodás és szervezett együttélés *„bio-szociális" és politikai funkciókhoz* kapcsolódik a népességföldrajz, politikai földrajz tevékenysége.

3. A benépesült táj települési rendjét, a *„topo-szociális"* funkciók térbeli sajátosságait a településföldrajz kutatja.

4. A *„társadalmi migrációk"-hoz* kapcsolódó vizsgálatok foglalkoznak a népesség térbeli rendjének átformálásával. Az „üdülés és a szabadidő földrajza" is idevágó kutatásokat végez.

5. A *kultúrfunckiók* kutatása az oktatás, továbbképzés intézményeinek térbeli aspektusaival foglalkozó ágazatok feladatkörébe tartozik.

A funkciók, azaz emberi tevékenységek szüleménye a kultúrtáj, mint arra BOBEK, H. rámutatott. Tanulmányozása a földrajz központi témája. Ehhez azonban *a*

társadalomról is kellő ismeretekkel kell rendelkeznünk. Ugyanis az ember *közösségek tagjaként – s nem magányosan* – fejti ki tájformáló tevékenységét. Ennek megértéséhez az egyes embercsoportokat is tanulmányozni kell. A csoportokat legjobban a tevékenységi formájuk következtében kialakult életmódjuk, életformájuk (Existenzweise), „genre de vie" jellemzi. A társadalom ilyen társadalmilag és tájegységileg meghatározott *életformacsoportokból* tevődik össze. A szociálgeográfia feladata ezek kutatása. Rajta kívül az életformacsoportokat – más-más aspektusból – a szociológia és a gazdaságtudományok is vizsgálják. Az életformák térbeli megjelenése, elterjedése, s az egyes életformák saját előfordulási helyükkel való kapcsolatainak a vizsgálata viszont kizárólag a szociálgeográfia, mint a geográfia egyik ágazata kutatási körébe tartozik.

Az *életformákban* az embercsoportoknak a környezetéhez való „alkotó alkalmazkodása" nyilvánul meg, ami a természeti viszonyok és a technikai fejlettség egyeztetését tükrözi. De bennük tükröződnek a társadalom és a gazdálkodás jellegzetességei is, amelyek a természeti tényezőkhöz hasonlóan időbelileg és térbelileg is igen különbözőek lehetnek. Az életformák sajátosságainak rendszerbe foglalására törekszik – egyik feladataként – a szociálgeográfia. Továbbá egyéni és csoportéletformákat alapvetően befolyásoló, egy nagyobb civilizációs embercsoport életviszonyaiban végbemenő átfogó társadalmi változások feltárása is feladata. Ilyen pl. az önellátó gazdálkodásról az árugazdaságra való átállás, azaz a „subsistence economy" helyébe lépő „exchange economy" fejlődésmenete, amely napjainkban világviszonylatban az egyik legfontosabb fejlődési folyamat. Az ilyen átfogó „civilizációs körök" térbeli elterjedésének, elhatárolásának elméleti megalapozását adta Bobek, H. és Bruns (1955).

Az életformák vizsgálatához vezető egyik fontos ágazat a szociálgeográfián belül *az üzemek*, mint egzisztenciális bázisok vizsgálata. Itt az üzem és a vállalkozó, az üzemtulajdonos a vizsgálatnak csak kiindulópontja, de nem végcélja. Az életforma gazdasági bázisa a gazdasági *tevékenységek térbeli sajátosságai* – amelyek magát az életformát is alakítják –, tehát *a tér-relevánsok jelentik a vizsgálati elemzés fő tárgyát.* Az életformákra alapvetően kihat a termeléssel kapcsolatos *társadalmi státus,* amely szerint egyrészt a vállalkozók, az üzemtulajdonosok, a termelést lényegesen irányítók, másrészt a munkások és az alkalmazottak kategóriái tartoznak kiemelt vizsgálati témakörökbe.

Az életformával szorosan kapcsolódó kategóriák közül – különösen az „ouvrier" (= „munkás") fogalma sokat vitatott és sokirányúan értelmezett a legújabb irodalomban. Az egzisztenciát jellemző jegyekként kerülnek vizsgálatra az „üzem"-mel kapcsolatosan pl.: az üzemnagyság, a tulajdonviszonyok, az öröklési szokások, a munkarend, a munkaviszonyok stb.

Fenti problémákat az általános vagy *a tematikus geográfia* kereteiben lehet feltárni. A tematikus geográfia fő célkitűzése, hogy a földrajz a jelenség (pl. üzem) helyi meghatározottságát, az adott területtel összefüggő sajátosságait tárja fel. Az *ipari üzemekkel,* azok telephely- és térproblémáival foglalkozó elvi-elméleti munkák közül Weber, A. „telephely-elmélete" kiemelkedő jelentőségű, amelyet a szociálgeográfia maradéktalanul hasznosíthat. Az itt felsorakoztatott költségtényezők az ipari telephelyek kiválasztására,

lokációjára alapvető ismereteket nyújtanak. Az *agrárüzemek* térbeli kapcsolatainak feltárása már bonyolultabb, mivel a termelő a telephelyválasztásban sokkal kevésbé szabad, mint az ipari üzem esetében. Az agrártermelést nagymértékben befolyásolják az éghajlati, talaj- és egyéb természeti adottságok. Ezek ugyan egy adott határig módosíthatók, azonban költségtöbbletet okoznak a termelésben. A piaci ár viszont határt szab a költségnövelésnek. A földterület *fekvése* a piaci ár révén – ami a piacgazdasági társadalmak fontos sajátossága – *befolyásolja a gazdasági egzisztenciát,* s vele az életformát. Nem hallgathatjuk el, hogy ez így némileg leegyszerűsített mechanizmus, ami a valóságban bonyolultabban működik, márcsak azért is, mert a termelés térbeli sajátosságait jelentősen differenciálják azok az évszázadok alatt felgyűlt tapasztalatok is, amelyek az agrárüzem működését szintén lényegesen befolyásolták.

A közlekedés és a kereskedelem apparátusainak térbeli hatékonysága, annak a „telephely"-választással való kapcsolatai elsődlegesen érdeklik a szociálgeográfiai kutatókat. Hasonló a helyzet a szolgáltató funkciókat ellátó üzemekkel, amelyek telephelyének választását a fogyasztók térbeli rendje, struktúrája jelentősen befolyásolja.

A termeléssel, mint az életforma produktív szektorával foglalkozó szociálgeográfiai szakágazatok mellett egyre nagyobb jelentőségű a *fogyasztással foglalkozó szociálgeográfia.* Számos országban ma már kiterjedt, statisztikai bázissal rendelkeznek ezek a háztartásstatisztika köréből nyert, rendszeres információkra támaszkodó kutatások. Sokféle fogyasztási szokással foglalkozó kutatások mellett két fő téma emelkedik ki a vonatkozó legújabb szakirodalomból: 1. a szabadidő és 2. a turizmus (külföldi turizmus) problematikájával foglalkozó szociálgeográfiai tanulmányok. Ma a fejlődés dacára még nem vagyunk azon a fokon, hogy a „fogyasztás-geográfia" (Konsumgeographie) elméleti felvázolása megtörténhessen; ehhez további analízisre van szükség.

A szociálgeográfiai vizsgálatok metodikája

A homogén csoportok problematikája

Abból a megfontolásból kiindulva, hogy az *inhomogén,* tehát a rétegzett társadalom funkcióinak térbeli hatásait törekszik e tudományág feltárni, eleve *adott társadalmi csoportokhoz* kötődő tevékenységeket, magatartásokat vesz vizsgálat alá, s nem az „össztársadalmat". Annak megítélésében, hogy amelyek ezek a vizsgálati alapul szolgáló embercsoportok (társadalmi csoportok), megoszlik a kutatók véleménye. Abban azonban megegyeznek, hogy *a családok* (háztartások) különleges *szerepet* töltenek be a térformáló tájalakító hatással rendelkező társadalmi csoportok között. Az azonos életvitelű családok (háztartások) pedig már olyan nagyságrendű csoportosulások, amelyek egy térbelileg is kiterjedtebb közösség – pl. egy falu –életvitelében uralkodó szerephez is juthatnak. Bobek, H. véleménye szerint döntő fontosságú, hogy valamely szociálgeográfiai vizsgálódás során a kutató először a földrajzi-

lag vizsgált, a területen előforduló, a társadalmi struktúrát tükröző társadalmi egységek meghatározását kellő gondossággal oldja meg, s ezzel párhuzamosan a vizsgált terület földrajzi sajátosságait is tárja fel. Ezt a feladatot nevezi BOBEK *a társadalomszerkezet földrajzi feltárásának.*

A második lépés a társadalmi funkciók és fejlődési folyamatok térbeli rendszereinek feltárása. Ennek kapcsán a geográfus a vizsgált területen élő társadalmi csoportok, mint társadalomszerkezeti egységek ismerete birtokában most már ezek térbeli elrendeződési, földrajzi sajátosságait tárja fel. Ezt a vizsgálatot nevezi *a társadalom területi szerveződésrendje megismerésének.* Végül az előzőek összegezőjeként az egyes térbeli, földrajzi egységek feltárására kerül sor. A „Raumstruktur"-okat BOBEK, H. a társadalom funkcionálása színtereinek nevezi, ahol a sokféle funkció – azaz maga az élet – lezajlik.

A szociálgeográfiai vizsgálatokban az általános geográfia körébe tartozik az egyes létfunkciók és azok térbeli modelljeinek beható elemzése. Ezekben a vizsgálatokban alapvető fontosságú a „funkcióhordozókhoz" – az egyes embercsoportokhoz, *a társadalomhoz való „visszacsatolás".* Csak ez biztosíthatja a helyes társadalmi aspektust a geográfiai kutatások számára. Így a társadalomhoz való „visszacsatolás" megóv az egyoldalúságtól; pl. a gazdaságföldrajzot a túlhajtott ökonómiai beállítottságból eredő beszűküléstől mentesítheti, de a szociálgeográfiával kapcsolatosan vádként emlegetett túlzó „szociologizálás" veszélyeit is elhárítja.

Az egyes életfunkciók az *embercsoportok többoldalú függőségi kapcsolatait* teremtik meg. Az ezek szövedékéből létesülő komplex struktúra – az ún. *„antropogén erőtér"* (Kräftefeld) – a szociálgeográfia fontos kutatási tárgya. E struktúrák mind a természeti környezet adottságaival, mind a társadalmi környezettel szoros kapcsolatban állnak.

Valamennyi életfunkciónak megvan a maga sajátos táj- és térigénye, s részben ezekből erednek intézményeik helyi igényei, amelyeknek területenként, tájanként eltérő modelljeit a geográfia regisztrálja, analizálja.

Ebből a szemszögből *a kultúrtáj* nem más, mint a tájban benne élő társadalom térben (tájban) elrendeződött létesítményeiből adódó, s ezeket egymással sokirányú kapcsolatokkal összefűző komplex képződmény. Ennek magyarázata, a komplex táj megismerése a szociálgeográfia végső célja. Ez a „tájfogalom" azonban alapvetően különbözik HETTNER felfogásától, aki szerint a regionális földrajz feladata: „die Erkenntnis des Charakters der Länder und Örtlichkeiten aus dem Verständnis des Zusammensein und Zusammenhanges der verschiedenen Naturreiche und ihre Erscheinungen".

A szociálgeográfiai felfogás szerint egy régió – *„Sozialraum"* – a földfelszínnek az a darabja, amelyet egységes életforma jellemez, ill. ahol egy adott életforma az uralkodó (HARTKE, W. 1955). Ez egyben azt is jelenti, hogy a régió a maga tartalmát, s ennek megfelelően a határait, terjedelmét is az ott élők életformájától nyeri. HARTSHORNE szerint az életforma uniformitása, homogenitása a geográfiai régió fő vonása.

A „Sozialraum", azaz *a szociálgeográfiai régió lehatárolása* meglehetősen bonyolult feladat. Az egymásra épült életformák sokfélesége és az egyes formációk mennyiségi viszonyai szerinti jelentősége határozza meg a szociálgeográfiai régió tartalmát és határait. A „formáció"-fogalmat a szociálgeográfia a növényszociológia fogalomtárából kölcsönözte; s rajta bizonyos „társulások", „formációk" struktúraméghatározó előfordulását érti. A „Sozialraum" homogenitása rendszerint az *egységes* formációk intern összekapcsolódására épül.

Ez a szociálgeográfiai régió-fogalom nem könnyen vethető össze a természeti tájjal, amely szintén fontos a szociálgeográfia számára is. Ebből eredő problémákra TROLL természeti tájakkal foglalkozó fejtegetései mutattak rá. Ezek szerint a legkisebb tájrészek, az ún. ökotópok, mint az ember számára hasznosítható, művelhető bázisok a társadalmasodás során „tájkomplexumot" alkotnak. Ezeknek az egységeknek sajátos kombinációban való megjelenése, ismétlődése már egy „tájindividuum" vagy éppen „kistáj" létrejöttét eredményezheti. Ahol megszűnik, elakad egy egységnek az ismétlődése a kombinációban, ott kezdődik a másik „kistáj" és húzódik köztük a határvonal. Hasonló ehhez *a szociálgeográfiai régió lehatárolása.* Ez a régió ott kezdődik, ahol a „társulások" összekapcsolódásában módosulás áll be, midőn egy komponens nem vagy csak minimális súllyal szerepel a „társulás"-komplexumban.

Az egyes szociálgeográfiai régiók lehatárolásának problémáival HARTKE, W. (1955) foglalkozott különösen behatóan. A szociálgeográfia kiemelkedően fontos feladatának ítélte a homogén életforma-csoportok területi meghatározását jelző *indexek* tanulmányozását és térképezését. Ilyen indexként fogja fel HARTKE, W. a „Sozialbrache"-t, azaz a társadalmi okokból parlagon hagyott földterületet, amely az agrártársadalomból az ipari társadalomba való fejlődési folyamat harmadik, befejező szakaszának jelzője, indexe. HARTKE, W. egyik tanítványa, GANSER pedig a szezonális építőmunkások számának növekedését tartja az említett társadalmi átalakulási folyamat fellépését jelző legpregnánsabb indikátornak. A HARTKE, W. és tanítványaiból kiformálódó „müncheni szociálgeográfiai iskola" műhelyéből számos „indikátor"-vizsgálati módszerrel készült tanulmány látott napvilágot. Az egyes napilapok előfizetőinek térbeli megoszlását analizálták telektömbönként egy-egy városban, valamint a pártok választási eredményeit, s vonták le belőlük a város társadalmi rétegződésének területi sajátosságait jellemző fontos földrajzi megállapításokat. E kutatások célja egy város vagy egy városi *körzet szociálgeográfiai jellegének* a meghatározása volt. Hasonló módszerrel végzett szociálgeográfiai városkutatásokat SCHOLLER, P., KLÖPPER és HUBSCHMANN, W. Utóbbi egy tanulmányában (1952) Frankfurt egyetlen utcájának szociálgeográfiai analízisét adja. Ebben a kutatási eljárások sokféleségét sorakoztatta fel – a háztulajdonosok címjegyzékét, vállalati címtárakat, népszámlálást, az épületek lakbérszintjét is felhasználva – az utca mentén elrendeződő társadalmi csoportok térbeli rendjében 1893–1950 között bekövetkezett változások bemutatására.

A szociálgeográfiai kutatások 1950–1960-as eredményei jelentősen elmélyítették a városföldrajzi ismereteket (főként a városok térbeli rendje, a városnegyed-képződés fázisainak kialakulása). Különösen az amerikai geográfia eredményei voltak kimagaslók.

A csoportok és a szociálgeográfiai régiók konzisztenciája közötti összefüggés

A szociálgeográfiai régiókat létrehozó életformák maguk is fejlődnek, így az általuk jellegzetessé vált téregységek is módosulnak. A neves belga szociálgeográfus, De Vries-Reilingh, H.D. (1965) fejtette ki a legátfogóbban a „Sozialräume"-k huzamosabb fennmaradását megindokló „konzisztencia-elv"-et (tartóssági-elv). Rövid összegezése:

Az egyes létfunkciók kifejtéséhez kapcsolódó intézmények – azaz a társadalom létét, működését lehetővé tevő intézményi felszereltség –, lényegében a már kialakult szociálgeográfiai régió térbeli invesztíciójának létrejötte jelentősen korlátozza a társadalom mozgási, reagálási szabadságát. A létrejött intézményrendszer térbeli létesítményei ugyanis jelentős anyagi áldozatokat követelnek túlságosan sokat is ahhoz, hogy azokat könnyűszerrel, ellenállás nélkül lerombolhassuk az új szociálgeográfiai régiók kialakítása céljából. Tehát az *infrastruktúrának ez a területi konzisztenciája* ellenállást fejt ki magából a társadalomból kiinduló változásokkal szemben. De más funkciószférákban – pl. gazdaság, politika stb. – is meglelhetők a nem egykönnyen módosuló, tartós területi típusok, mint pl. a beidegzett magatartásformák vagy maga a fennálló gazdasági-társadalmi rend.

Ezekből következik, hogy új térbeli struktúrát életrehívó minden szociálgeográfiai folyamat egyben arról is tudósít, hogy magában a társadalmi struktúrában is ezzel egyidejűleg zajlik egy átalakulás, hisz ennek térbeli vetülete jelentkezik a szociálgeográfiai folyamatban. E *folyamatok kibontakozását, lebonyolódásának fázisait* Schaffer, F. (1968) foglalta össze.

Az életforma csoportok mint funkciókifejtők nemcsak „hordozói" a társadalmi létfunkcióknak, hanem azok *térbeli folyamatainak is lebonyolítói,* miközben *maguk is átalakulnak.* Egy ilyen fejlődési folyamat, amely egyben a térbeli folyamatok elindítója, egy láncreakcióhoz hasonlítható. Egyes fejlődési fázisai a következők.

1. Módosul valamilyen hatás következtében az *az értékrend,* értékskála, amely szerint a társadalmi csoport (embercsoport) a maga helyzetét, *vagy* környező természeti keretének-faktorait értékelte; ezáltal:

2. Átalakulnak a társadalmi csoportban addig érvényesült *magatartások.*

3. E magatartások a korábbitól eltérő, új társadalmi-gazdasági *folyamatokat* váltanak ki.

4. Utóbbiak hozamosabb idő után már konzisztens modelleket hoznak létre, amelyek révén beindulnak, lebonyolódnak *a térbeli fejlődési folyamatok,* ezek pedig új szociálgeográfiai *struktúrák* létrehozását eredményezik. A fejlődési folyamat – amely kiindulva a magatartásformák megváltozásából, a folyamatbeli változásokon át a területi rendszer átalakulásához vezet – nem feltétlenül egy irányú. A sokoldalú függőségi kapcsolatoknak megfelelően a társadalomhoz való „visszakapcsolás" mindenféle válfaja és korrekciója lehetséges az élő és élettelen környezet, a csoportok és a területi struktúrák között.

Erről a témáról számos vita zajlott le. A kutatásokban való kiemelt jelentősége miatt röviden vázoljuk a „dinamikai" kérdések problémakörét.

Már BOBEK, H. rámutatott a szociálgeográfia lényegét taglalva arra, hogy az embercsoportokat, magatartás-csoportokat, de főleg a társadalmi szerkezeteket kiemelt szerepkör illeti meg a térbeli struktúrák kiformálásában; ennek ellenére sem beszélhetünk itt kizárólagosságról, determináns jellegű kauzalitásról.

A csoportok szerepköre, jelentősége *társadalmi rendszerként* igen változó, de egy társadalmi rendszeren belül is *időben módosuló.* Ez az időbeli és a társadalmi rendtől függő „viszonylagosság" BOBEK, H. szerint igen fontos. Más térbeli rendszereket hozott létre az ipar a feudalizmusban, s mást ma az iparosodott társadalmakban.

Éppen *az időbeli és társadalmi „viszonylagosság"* miatt szóba sem jöhet a szociálgeográfiát többször is elmarasztaló „társadalmi determinizmus", mint erre BRUNET, R. (1968) rámutatott.

Egy-egy regionális komplexumon belül valamennyi elem állandó kölcsönhatása érvényesül, amelyben mint *nyitott rendszerben* a szomszéd régióból érkező és az általános fejlődésből adódó hatások is érvényre jutnak. Ebből a szemszögből a települések, a régiók lényegüket tekintve nem valami strukturális vagy statisztikai képződmények, hanem a folyton változó társadalmi-térbeli folyamat egy adott időben való megnyilvánulásai. E folyamat ismerete tehát döntő jelentőségű, amelyről éppen a szociálgeográfus által feltárható *folyamatjelzők,* indikátorok segítségével tájékozódhatunk.

Prognosztikai lehetőségek

A területi tervezés döntően támaszkodik arra a lehetőségre, hogy mind a tájban lejátszódó folyamatok, mind a benne élő társadalom változásai s a belőlük eredő területi hatások bizonyos korlátok között ugyan, de prognosztizálhatók. E folyamatok előre jelzésében a szociológiai szemlélettel gazdagodott geográfiára – *a szociálgeográfiára* –mint a tervezést megalapozó tudományos információk egyik fontos forrására jelentős feladatok hárulnak. Éppen ezek megoldása, a gyakorlat igényeinek minél hatékonyabb kielégítésére való törekvés hívta életre a szociálgeográfiát.

A valamennyi térbeli jelenséget a maga társadalmi viszonylagosságában szemlélő szociálgeográfiai koncepcióból van mód a térbeli folyamatok előrejelzésére. Ehhez a kellő ismereteket – a tájban meglevő „indikátorokat" felismerni, magyarázni képes szociálgeográfia nyújthatja. Az „indikátorok" keresésére éppen a „gyakorlat" igényei ösztönözték a geográfiát, amely a társadalmi folyamatokra vonatkozó prognózisait a jelen fejlődésben megfigyelhető tendenciák felismerésére tudja alapozni. A prognózisok ezáltal a társadalomhoz „visszacsatoltan" készülhetnek, egy, a korábbiakétól éppen a szociálgeográfia révén kiszélesített ismeret-bázisra alapozottan.

IRODALOM

BOBEK, H. 1927. Grundfragen der Stadtgeographie. – Geogr. Anzeiger. *28.* pp. 213–224.

BOBEK, H. 1948. Stellung und Bedeutung der Soziogeographie. – Erdkunde. *2.* pp. 118–125.

BOBEK, H. 1959. Die Hauptstufen der Gesellschafts- und Wissenschaftsentfaltung in geographischer Sicht. – Die Erde. *5.* pp. 259–298.

BOBEK, H. 1962a. Über den Einbau der sozialgeographischen Betrachtungweise in die Kulturgeographie. – Deutscher Geographentag, Köln, 1961. – Tagungsberichte und wissenschaftliche Abhandlungen, Wiesbaden. pp. 148–165.

BOBEK, H. 1962b. Kann die Sozialgeographie in der Wirtschaftsgeographie aufgehen? – Erdkunde. *16.* pp. 119–126.

BOBEK, H. 1969. Die Theorie der zentralen Orte im Industriezeitalter. – Deutscher Geographentag, Bad Godesberg, 1967. – Tagungsberichte und wissenschaftliche Abhandlungen, Wiesbaden. pp. 199–215.

BRUNET, R. 1968. Die Bedeutung der Sozialstruktur und der Region für die Agrargeographie. – Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. *4.* pp. 148–189.

BUTTIMER, A. 1967. Reflection sur la géographie sociale. – Société de Géographie Liège Bulletin. N. *3.* Liège.

CLAVAL, P. 1964. Essai sur l'évolution de la géographie humaine. – Cahiers de Géographie de Besançon, N. *12.* Paris.

DE VRIES-REILINGH, H.D. 1967. Soziographie. – Handbuch der empirischen Sozialforschung. Szerk.: R. KÖNIG. Stuttgart. Második kiadás *1.* köt. pp. 522–536.

DE VRIES-REILINGH, H.D. 1968. Gedanken über die Konsistenz in der Sozialgeographie. – Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. N. *4.* pp. 109–119.

GEIPEL, R. 1968. Der Standort der Geographie des Bildungswesens innerhalb der Sozialgeographie. – Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. *4.* pp. 155–161.

HAJDU J.G. 1968. Törekvések a háború utáni német szociálgeográfia meghatározására. – Annals of the Association of American Geographers. Vol. *58.* N. *2.* pp. 397–410.

HARTKE, W. 1952. Die Zeitung als Funktion sozial-geographischen Verhältnisse im Rhein-Main-Gebiet. – Rhein Mainischen Forschungen. N. *32.* pp. 7–18; 26–32.

HARTKE, W. 1953. Die soziale Differenzierung der Agrarlandschaft im Rhein-Main-Gebiet. – Erdkunde. Vol. *VII.* pp. 11–27.

HARTKE, W. 1955. Gedanken über Bestimmung von Räumen gleichen sozialgeographischen Verhaltens. – Erdkunde. Vol. *IX.* pp. 426–436.

HARTKE, W. 1956. Die „Sozialbrache" als Phänomen der geographischen Differenzierung der Landschaft. – Erdkunde. Vol. *X.* pp. 257–269.

HARTKE, W. 1957. Sozialgeographischer Strukturwandel im Spessart. – Die Erde. Vol. *8.* pp. 236–254.

HARTKE, W. 1963. Die geographischen Funktionen der Sozialgruppe der Hausierer. – Berichte der deutschen Landeskunde. Vol. *31.* pp. 209–232.

HOTTES, K. 1968. Sozialgeographie. – Sonderdruck aus Westermann Lexikon der Geographie. Braunschweig.

HÜBSCHMANN, W. 1952. Die Sozialstruktur der Zeil. – Frankfurter Geographische Hefte. N. *26.* pp. 14–27.

KÖNIG, R. 1969. Soziale Gruppen. – Geographische Rundschau. N. *1.* pp. 2–10.

OTREMBA, E. 1962. Die Gesellschaftskraft der Gruppen der Persönlichkeit in der Kulturlandschaft. – Deutscher Geographentag, Köln, 1961. – Tagungsberichte und wiss. Abhandlungen, Wiesbaden. pp. 148–189.

OTREMBA, E. 1969. Soziale Raume. – Geogr. Rundschau. N. *1.* pp. 10–14.

PARTSCH, D. 1964. Zum Begriff der Funktionsgesellschaft. – Mitteilungen des deutschen Verbandes für Städtebau und Raumplanung. N. *4*. pp. 3–10.

RUPPERT, K. 1955. Der Wandel des sozialgeographischen Struktur im Bilde der Landschaft. – Die Erde. N. *7*. pp. 53–62.

RUPPERT, K. 1960. Die Bedeutung des Weinbaus und seiner Nachfolgekultur für sozialgeographischen Differenzierung der Agrarlandschaft im Bayern. – Münchener Geogr. Hefte. N. *19*.

RUPPERT, K. 1968. Die gruppentypische Reaktionsweite. Gedanken zu einer sozialgeographischen Arbeitshypothese. – Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. N. *4*. pp. 171–176.

RUPPERT, K.–SCHAFFER, F. 1969. Zur Konzeption der Sozialgeographie. – Geographische Rundschau. N. *6*. pp. 205–214.

SCHAFFER, F. 1968a. Untersuchungen zur sozialgeographischen Situation und regionalen Mobilität in neuen Grosswohngebieten. – Münchener Geogr. Hefte. N. *32*. pp. 35–58.

SCHAFFER, F. 1968b. Prozesshafte Perspektiven sozialgeographischer Stadtforschung – erläutert am Beispiel vom Mobilitätserscheinungen. – Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. N. *4*. pp. 185–207.

SCHMITTHÜSEN, J. 1966. Rundgesprech über „Theorie der Geographie". – Geographica Helvetica. Vol. 21. pp. 36–37.

SCHÖLLER, P. 1956. Die Pendelwanderung als geographisches Problem. – Berichte der deutschen Landeskunde. pp. 262–271.

SCHÖLLER, P. 1968. Leitbegriffe zur Charakterisierung von Sozialräumen. – Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. N. *4*. pp. 177–185.

WINKLER, F. 1956. Sozialgeographie. – Handwörterbuch der Sozialwissenschaften. Vol. *9*., 437 p.

Esettanulmány 2.

Portré és pályakép, pp. 95–102.

Tihany szociálgeográfiai képe[1]

LETTRICH EDIT

A szociálgeográfiai vizsgálatok a tájban és a vele legközvetlenebb kapcsolatban élő emberi közösségben egyidejűleg zajló átalakulási folyamatok sokoldalú feltárását célozzák. Kutatják a társadalmi, technikai átalakulás kapcsán a maga természeti környezetével újszerű kapcsolatokat kialakító népesség tájformálását. E munka feladata, hogy egy urbanizálódó település – Tihany – gyors változásban lévő életkereteit, a népesség tájformáló tevékenységét olymódon ábrázolja, hogy az módszertani szempontból más települések szociálgeográfiai problémái megismeréséhez is hozzásegítsen *(1. ábra.)*

1. ábra. A Tihanyi-félsziget területének felosztása a felhasználás szempontjából

[1] Tihany szociálgeográfiai képe. – In: Tihany. Magyarázó a Balaton környéke 1: 10 000-es Építésföldtani Térképsorozatához. Magyar Állami Földtani Intézet, MÁFI 7. Budapest, 1970. pp. 96–102.

Legcélszerűbbnek látszott – az egy térképlapon történő összegező bemutatás korlátait szem előtt tartva (*2. ábra*) – a település belsőségére vetítve, két időkeresztmetszetben (1924 és 1968) az állandó lakosság foglalkozási és birtokviszonyait bemutatni. Ezek kombinációja ugyanis – kiegészítve az állattartásra vonatkozó adatokkal mind az életformára, életviszonyokra, mind azok térbeli rendjére – a belsőség és a külső határ közötti kapcsolatok alakulására – egyaránt kitekintést nyújtanak. Módszerünk tehát eszközül használja a foglalkozási, s birtokviszonyok bemutatását azon cél érdekében, hogy általuk a népesség társadalmi struktúrájáig annak térbeli rendjét, valamint tájalkotó szerepét felvázolja. A magyar szakirodalomban itt elsőként alkalmazott szociálgeográfiai vizsgálati módszerrel egyrészt feltárjuk, hogy egy városiasodó falu lakosságának különböző rétegei milyen sokféle árnyaltságban vesznek részt az urbanizáció folyamatában, másrészt – és ez célkitűzésünk szempontjából az alapvető – kirajzolni törekszünk ennek a folyamatnak területi vetületét, amely előidézi a település térbeli rendjének módosulásait is. E módszer új ismeretek gazdag forrását nyitja meg a településtudományok előtt, és szemlélete dinamikusságával jelentősen hozzájárulhat a gyakorlat közvetlen szolgálatához.

A Tihanyi-félszigeten számos honfoglalás előtti település – kelta földvár, római villák – Árpád-kori települések és templomok romjai bizonyítják, hogy ez a vidék igen régtől lakott terület. Tihany a környező települések köréből vásártartási joga révén már a középkorban kiemelkedett, várossá azonban nem alakult.

A falu mai belsősége is sok száz éves múltú. Az 1055-ben alapított bencés apátság egykori klastroma, s a hajdani tihanyi vár és annak leromboltatása után építőköveiből az Árpádkori altemplom fölé emelt apátsági templom lábánál terül el, a Belső-tó felé lassan lejtő térszínen. A tihanyi apátság földesúri joghatóságától a jobbágyfelszabaduláskor megváltakozott úrbéres telkes parasztság, az apátság tihanyi uradalmának cselédsége, valamint az apátsági kolostorban élő papok és szerzetesek alkották Tihany népességét a századfordulón (1900). A lakosság száma ezidőben mindössze 890 fő volt. Az 1880-as évektől huzamosan stagnáló, majd csökkenő népességszám egyaránt Tihany fejlődési nehézségeit jelzik. A népesség számának alakulását 1869–1967 között mutatja az *1. táblázat*.

1. táblázat. Tihany népességének alakulása 1869–1967 között

Év	lakos/fő
1869	734
1880	842
1890	893
1900	890
1910	806
1920	848
1930	890
1941	1036
1949	1172
1960	*1310
1962	1546
1964	1748
1965	1835
1966	1919
1967	2037

*ebből belterületi lakos 1242

A fejlődés problémái között legnyomasztóbb a földhiány, a jó termőterületek szűkös volta, az egyházi nagybirtok túltengése, a paraszti gazdaságok nagyfokú elaprózottsága voltak. A falu 4726 kat. h. összterületéből 1920-ban 3405 kat. h. (72%) egyházi birtok, 492 kat. h. (11%) közösségi tulajdon, és mindössze 829 kat. h. (17%) volt a tihanyi parasztság tulajdonában. A felgyülemlő munkaerőfelesleg számára az 1920-as évek dereká-

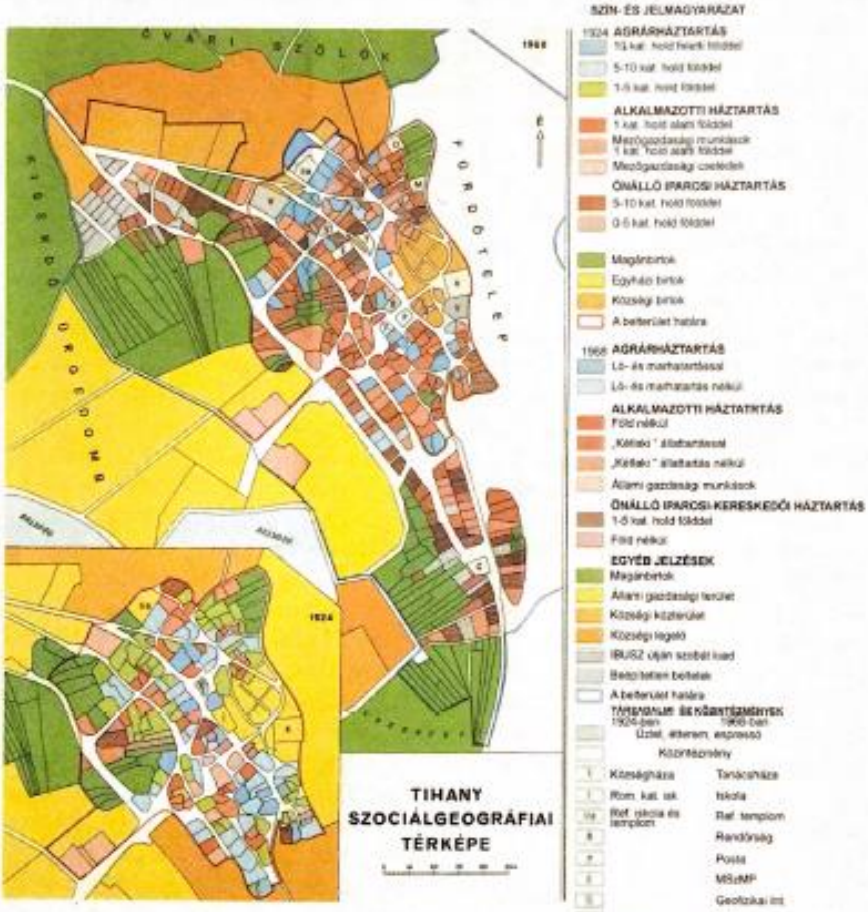

2. ábra. A Tihanyi-félsziget szocálgeográfiai térképe. (Szerkesztette: Dr. Lettrich Edit 1968. Lektorálta: Dr. Major Jenő 1968. Szakszerkesztő: Bilik István. Technikai szerkesztő: Sági István)

tól fokozatosan kiépülő tihanyi Fürdőtelep üdülőforgalma nyújtott időszakos munkalehetőséget. A falu zárt agrártársadalmának fokozatos fellazulása, a „kettősfoglalkozásúak" számának növekedése ezidőtől erősödő folyamat.

Tihany 1924. évi szociálgeográfiai képe tehát olyan agrárfalusias szerkezet vonásait mutatja, amelynek homogenitása az 1920-as években megbomlik, s elindul a gyorsuló átalakulás, városiasodás útján.

A domboldalon, az apátsági templom és kolostor impozáns barokk kőépületei lábánál halmazos összevisszaságban elrendeződött 165 lakóházban lakott 1924-ben Tihany népessége. Ezen a zárt belsőségen kívül ekkor még csak 13 lakóház állott a külterületen (az Óvári szőlőkben 2, a Kopasz-hegy dűlőben 10, a Kenderföldeken 1). A lakóházak túlnyomó többsége (98%-a) a helyben szabadon rendelkezésre álló, jól faragható építőkőből készült. Tetőzetüket is a természet nyújtotta, a tihanyi nádasok. A házak 78%-a nádtetős, 10%-a cseréppel, 3%-a zsindellyel fedett volt, s ez a kép hosszú ideig nem is változott.

A domboldallal párhuzamosan futó három utca és az őket összekötő – a lejtés irányában gyakran zeg-zúgosan haladó, olykor sikátorszerű – mellékutcák mentén sorakoztak a falu házai. A házak hossztengelye többnyire merőleges az utca vonalára, de számos szabálytalanul elhelyezkedő is akadt. A belsőségi házhelyek, telkek ekkor átlagosan 58–80 négyszögöl nagyságúak, de akadt 20–35 négyszögölnyi is. A módosabbak 170–240 négyszögöl nagyságú telekkel rendelkeztek, amelyen a lakóházon kívül már egy-két gazdasági épület is helyet foglalt és a gazdasági udvar is tágasabb volt. Ezen telkek aránya azonban csekély a kisebbekhez képest. A birtokelaprózódás jelentős előrehaladását mutatja a belsőségi házhelyek nagyarányú osztódása is. Az összes házállomány 13%-át kettő, vagy több tulajdonos birtokolta, akik helyszűke folytán a közösen használt gazdasági udvaron szorongtak. Egyes telkekhez viszont – ahol az udvart is felosztották – már csak más telken keresztül lehetett bejutni. A háztulajdonos-háztartások birtokkategóriáinak 1924. évi megoszlását mutatja a *2. táblázat*.

1924-ben Tihany 165 belterületi háztulajdonosa – a háztartásukhoz tartozókkal együtt képviselt ingatlan tulajdon alapján – a következő birtokviszonyok között élt. A falu parasztságának 52%-a 1924-ben mindössze 1–5 kat. h. nagyságú mezőgazdasági földterületen gazdálkodott. Ez a gyér termőképességű talajon nem nyújtott kellő megélhetést kiegészítő jövedelem nélkül. Bár ekkor még viszonylag csekély volt a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatottak aránya. 1920-ban az összeresők 80%-a volt őstermelő, de a mostoha birtokviszonyok nyomására számuk rövidesen ugrásszerűen növekedett. Az 1930-as népszámlálás Tihanyban 114 „kettős foglalkozású" keresőt említ. A folyamatosan épülő, bővülő Fürdőtelep nyújtott többnyire alkalmi munkát számukra. A parasztság egyharmada 5–10 kat. h.

2. táblázat. A háztulajdonos-háztartások birtokkategóriái 1924-ben

Háztartások birtokkategóriái	Háztartások	
	száma	%
1. földnélküli	11	7
2. kat. h. alatti	26	12
3. 1–5 kat. h.	73	44
4. 5–10 kat. h.	43	30
5. 10 kat. h.-nál több	12	7
Összes háztulajdonos háztartás	*165*	*100*
Ebből 1/2 házas	22	13

földön gazdálkodott, s mindössze 10%-nak (12 parasztcsaládnak) volt 13–18 kat. h. nagyságú mezőgazdasági földterülete. Ezek birtokai is többnyire erősen szórtan, a falu 26 dűlőjében számos parcellára tagoltan fordultak elő. Például volt olyan 8 kat. h. nagyságú gazdaság, amely a határ különböző részein fekvő 24 parcellára tagozódott.

Az apátság birtokában lévő 5 belterületi telken, valamint a Belső-tó melletti majorban földnélküli gazdasági cselédek lakóházai sorakoztak. Számuk az 1920-as népszámlálás szerint 38 kereső és 60 eltartott volt. Rajtuk kívül az apátsági major két gazdasági tisztviselője lakott a faluban családjával (8 fő), valamint 70 mezőgazdasági munkás 62 eltartottjával. Az utóbbiak közül háza, vagy házrésze csak 17-nek volt, míg a többiek a háztulajdonos – többnyire törpebirtokos parasztság – háztartásához kapcsolódva éltek.

A falu belsőségéhez É-on az óvári szőlők, Diósi-kertek szőlős-gyümölcsöskertjei, valamint a Kiserdő-dűlő szőlői, erdeje csatlakoztak. Délről az Ürgedomb szántói, a Szérüskertek, a Cser-hegy szántóföldjei, valamint a Belső-tó menti közbirtokossági legelők húzódtak. Rajtuk túl D-re a Hosszú-hegy, Sajkód, Kopasz-hegy legelőin s a közbeékelődő szántóföldeken folyt a tihanyi parasztság termelőmunkája. Az apátsági birtokhoz a Belső tó környéke, Apáti-puszta, a Csúcs-hegy, valamint a lápi-dűlők parti nádasainak nagy része tartozott. Az Ürge-dombon, nem messze a falu melletti majortól az apátság faiskolája állott. Tihany művelési megoszlását 1935–1964 években a *3. táblázat* mutatja.

3. táblázat. Tihany művelési megoszlása 1935–1964 években

Művelési ág	1935		1964	1935–1964 különbsége (kat. h.)
1. Szántó	751	–	538	–213
2. Szőlő	87	123	169	+46
3. Kert	36			
4. Rét	284	874	743	–131
5. Legelő	590			
6. Erdő	223	–	343	+120
7. Nád	43	–	102	+59
8. Fanet	2720	–	2854	+134
Összesen:	*4734*	–	*4749*	*+15*

1924-ben a Tihanyi-félsziget területének több mint 50%-a terméketlen kopárság, amely juhlegelőnek is csak kevéssé alkalmas. A mezőgazdaságilag megművelt szántó, kert és szőlő az összterület csekély töredéke: 874 kat. h. volt. Ugyanilyen nagyságú volt a paraszti állattartás céljait szolgáló rét- és legelőterület, amelynek többsége a község volt úrbéres telkes gazdáinak birtokában volt, rajta túlsúlyban a módosabbak legeltettek. A szőlő- és gyümölcstermelés gyorsütemű felvirágzása éltette a kisparaszti birtokosok többségét. A velük való intenzív törődés, gondos kerti munka máig is fennmaradó vonása az apró szőlő-gyümölcskertekkel rendelkező, ahhoz szívósan ragaszkodó helyi lakosságnak.

Az É-i Balaton-part ipari fejlődése (Balatonfüzfő, Balatonfüred), majd az üdülőforgalom fellendülése lehetővé tette a kereső foglalkozásúak körének bővülését. Tihany népessége életében a nem-agrártevékenységek mind jelentősebb szerephez jutottak. Kezdetben kiegészítő, ideiglenes jövedelemforrásként jelentkeztek, s a törzsökös tihanyi agrártársadalmat az 1940-es évekig még kevéssé érintették. Az 1945. évi földosztáskor 438 kat. h. szántót, legelőt, rétet osztottak ki az egykori földnélküli gazdasági cselédeknek és alkalmi munkásoknak, valamint 1–3 kat. h.as törpebirtokos parasztoknak. A kiosztott földek új tulajdonosait, de hamarosan a tihanyi parasztság

nagy részét a rohamosan teret hódító üdülőforgalom és a Balaton-parti ipar (Balatonfüredi Hajógyár, Balatonfüzfő ipartelepei) magához vonzotta. Ezt a folyamatot – a falu korábbi zárt társadalmi struktúrájának teljes felbomlásában – rendkívül siettette az üdülőövezeti házhelyek iránti kereslet ugrásszerű növekedése, a telekárak megtöbbszöröződése. A határ távoli pontjain széttagoltan fekvő szántók, legelők, de az utóbbi években már szőlők és gyümölcsösök is sorra eladásra kerültek, és rajtuk a hétvégi üdülők nyaralóépületei gombamódra szaporodtak. A tihanyi házak számát 1900–1960-ig mutatja a *4. táblázat*.

4. táblázat. A házak számának alakulása (1900–1960)

Év	Házak száma
1900	165
1924	178 ebből: belterületi 165 külterületi 13
1930	253
1941	327
1949	333
1960	476 ebből: belterületi 304 külterületi 172

Tihany állandó lakossága lakóházainak száma tetemesen nőtt. A falu belterülete az 1924. évi 36 kat. h.ról 1968-ra 154 kat. h.ra duzzadt. Bekebelezte a Fürdőtelepet és É–D-i irányban is számos új házhellyel bővült.

Tihany külterületén az elmúlt évtizedben négy közművesített, új nyaralóövezet is létesült: Sajkód, Kopasz-hegy, Diósi- és Gödrös-dűlőkben, valamint a Tihanyi-rév környékén. Ezek a területek funkciójukban jelentősen átalakultak. A falu lakosai agártevékenysége itt már tetemesen visszaszorult, helyét új nyaralók, közművesített családi házak sokasága foglalta el. Az egykori mezőgazdasági területek rövid idő alatt nagy értékű telkekké alakultak át. Másutt (Fürdőtelep, Tihanyi-móló környéke) modern szállodák, éttermek, a hozzájuk kapcsolódó ellátó intézmények, közművek létesültek.

A terület funkcionális átformálódása széles méretű urbanizációs folyamattal kapcsolódott össze. Ez felgyorsította a falu belsősége házállományának arculati átalakulását is. A házak közel felében közművesítés, modernizálás (fürdőszoba építése, több szobássá bővítés) történt. Mindez lehetővé tette, hogy az arculatában korábban elhanyagolt agrárfalu megújuljon és az üdülőforgalomba mind intenzívebben bekapcsolódjék.

Az egykori gazdasági épületek – mivel többségük kőből épült – könnyen átalakíthatók voltak. A tihanyi parasztudvarok zőme napjainkban már elvesztette korábbi agrár jellegű szerepkörét, s mind funkciójában, mind arculatában új vonásokat nyert. Az állattartás, különösen a nagyállattartás (ló, szarvasmarha) fokozatosan háttérbe szorul. A gazdasági épületek – istállók, kocsiszínek – garázzsá, lakóépületekké épülnek át. A belföldi és külföldi üdülővendégeknek kiadott lakószobák száma az elmúlt 5 év alatt ugrásszerűen nőtt, fontos kiegészítő jövedelemforrást biztosítva a csaknem minden agrártevékenységgel felhagyott háztulajdonosoknak. 1968-ban 54 háztulajdonos 87 szobát adott ki bérbe a nyári idényre, az IBUSZ fizetővendégszolgálat útján. Az urbanizálódás ezen folyamatát jól tükrözi Tihany 1968. évi háztartási jelleg képe, amelyet a *5. táblázat* mutat.

5. táblázat. A háztartások jelleg szerinti tagozódása 1968-ban

A háztartás jellege	Száma
1. Agrárháztartás (1–8 kat. h. földdel)	34
ebből:	
nagyállattartás nélkül	4
nagyállattartó (ló, marha)	30
2. Kétlaki (alkalmazotti) háztartás (1–8 kat. h. földdel)	125
ebből:	
nagyállattartó	29
csak kisállattartó (sertés)	72
állattartás nélküli	24
3. Alkalmazotti háztartás (1 kat. h.-nál kevesebb földdel)	107
ebből:	
nagyállattartó	5
kisállattartó	11
állattartás nélküli	91
4. Alkalmazotti háztartás, föld nélkül	78
Összes háztartás:	*344*

Tihany 1924-ben még túlnyomóan agrártermelőkből álló társadalma az agrárkeresők rohamos csökkenése mellett (1930–1960 között 70%-kal esett vissza arányuk) napjainkra csaknem teljesen átformálódott. 1968-ban a falu 344 háztartásából mindössze 34 háztartás számára biztosított kizárólagos jövedelmet az őstermelés, ezeket jelöltük agrárháztartásként. A háztartások 35%-a ipari, vagy egyéb nem-agrár fő-kereset mellett 1–8 kat. h. mezőgazdasági földterületet is művel, tehát bennük az agrár és nem-agrártevékenységből származó jövedelem egyaránt jelentős. Ezeket jelöltük „kétlakinak". Közülük nagyállattartó (ló, szarvasmarha, amely istálló fenntartását igényli) csupán 29. A többiek az egykori gazdasági udvart felszámolták, átalakították. Az 1 kat. h.nál kevesebb földet birtokló ipari és más, nem agrár tevékenységből eredő főjövedelmű alkalmazotti háztartásokban az agrárkereset már csak alárendelt szerepű. 95%-uk gazdasági udvar nélküli, sertést is csupán 10% (11 háztartás) tart, míg a többi csak baromfit, vagy még azt sem. Ezek élelmiszerellátás szempontjából a kereskedelmi áruellátásra utaltak, miként a földnélküli háztartások többsége is. (Az összes háztartások 55%-át képviselik.)

Városiasodottságuk az önellátás hiányán kívül abban is megnyilvánul, hogy a falu külsőségével – a termőhatárral – semmiféle termelési kapcsolatuk nincs. Az alkalmazotti háztartások mintegy 20%-ának is csak a szőlőkre, gyümölcsösökre korlátozódik az agrártevékenysége, amely ugyan munkaintenzív, de „városias" jellegű kiegészítő jövedelemforrás. A falu 64 háztartásának jelenleg is van funkcionáló paraszti gazdasági udvara, istállóval, marha-, lótartással, szekere számára színnel, takarmánytérrel.

Többségük a Csokonai és a Batthyány utcában található. A főforgalmi úttól – a Kossuth Lajos utcából – a nagy nyári autóforgalom következtében a nagyállattartás csaknem teljesen kiszorult. Itt a megszaporodott számú közintézmények, boltok, vendéglők, éttermek, valamint a fizetővendégszolgálatba bekapcsolódott újjáépült családi házak sorakoznak.

A tihanyi határból 1968-ban 1227 kat. h. volt a lakosság egyéni tulajdonában, míg 3527 kat. h. állami tulajdonban lévő földterületen a Badacsonyi Állami Gazdaság Tihanyi Üzemegysége, az Állami Erdőgazdaság, valamint az Állami Nádgazdaság gazdálkodott. A község mezőgazdaságilag művelt 1487 kat. h. összterületéből 1968-ban is csak mindössze 653 kat. h. volt a szántó (az 1964. évi 538 kat. h. szántóterület kissé növekedett), amelynek 85%-án a helyi lakosság egyéni művelésű gazdálkodása folyik. Mezőgazdasági termelőszövetkezet Tihany községben nem alakult. Tagosítatlan földjeiket a gazdálkodók – kellő állattartás, igaerő hiányában – gyakran csak komoly nehézségekkel küzdve művelhetik meg. Akinek ma még 4–8 kat. h. szántója van, kénytelen lovat, szekeret tartani, ami a kisüzem rentabilitását eleve kérdésessé teszi. Költségeik csökkentésére szívesen és gyakran vállalnak fuvaros bérmunkát. A felszerelés, igaerő nélküli törpe üzemek jövője még inkább problematikus, így érthető, ha a földjeiktől sokan szabadulni törekszenek, mint azt a tetemesen növekvő ingatlanforgalom is jelzi.

A falu életének ritmusát, az életformát a mai Tihanyban már nem az agrártermelés, hanem az idegenforgalom, s az ipar határozzák meg. Ezek a maguk sajátos évszakos és napi ritmusával alapvetően elütnek a korábbi agrárfaluétól. Az üdülési idényben (május-október) mind a Fürdőtelep, mind a vele összenőtt falu népességszáma tetemesen felduzzad. Ellátásukra, kiszolgálásukra a helyi népesség munkaerőfeleslegei sem elegendők. Tihany ekkor ideiglenes munkaerőfelszívó területté válik. A szezonális népességszám növekedéssel együtt nő az ideiglenesen beáramló keresők száma is. A szolgáltatóipar szakmunkásainak zöme nem helybeli lakos, bár a tihanyiak évről-évre egyre fokozódó arányban szerepelnek soraikban. A szezon végével az üdülők távozásával a népességszám ismét lecsökken.

Tihany természetvédelmi területté nyilvánított külsőségének nagy részét nyaranta a hazai és külföldi üdülők, turisták ezrei keresik fel. Ezek a területek korábban csak egy szűk falusi közösség gazdálkodási céljait szolgálták. Tihanyt új országos funkciója az urbanizált községek sorába emelte.

Esettanulmány 3.

Onga népességének rétegződése és területi szegregációja

I. Bevezetés

A társadalmi mobilitás, az új társadalmi csoportok megjelenése (pl. depriváltak, immigránsok stb.) és átstrukturálódása (pl. etnikai szegregáció, deviancia felerősödése stb.), a másság elfogadási és befogadási szintjeinek megismerése, a szubjektív biztonságérzet gyengülése szinte minden embert érdeklő-érintő, a lakossági életminőséget közvetlenül befolyásoló jelenség *(Anthony G. 2008)*. Ezek tanulmányozása interdiszciplináris megközelítést igényel, amelyben a szociálgeográfiának is jelentős szerepet kell kapnia *(Berényi I. 1992, 1997.)*. A rendszerváltozás óta lezajlott társadalmi változások különösen indokolttá és aktuálissá teszik a települési térben élő társadalmi csoportok specifikus szociológiai, szociálgeográfiai kutatását *(Andorka R. 2006)*. A térben lejátszódó dinamikus és labilis folyamatok társadalmi vizsgálata és bemutatása a szociálgeográfia egyik kiemelt feladata. A hazai szociálgeográfiai kutatások sokrétűek, az egy-egy településhez kapcsolódó – napjainkban már klasszikusnak tekinthető – teljes körű felmérésektől *(pl. Lettrich E. 1970, Szabó Z. 1936 stb.)* a reprezentativitást figyelembe vevő – a véletlenszerűséget hangsúlyozó – részleges kérdőíves (lakossági és/vagy települési vezetőkre fókuszáló) vizsgálatokig *(pl. Michalkó G. 1996, Szabó Sz.-Vidéki I. 2003 stb.)* bezárólag.

A pozitív és negatív társadalmi jelenségek térbeni megjelenésének értelmezéséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak azok a településföldrajzi kutatások, amelyek az agglomerációs és szuburbanizációs folyamatok hazai sajátosságait, a népesség áramlási pályáit és e mögött húzódó motivációkat értelmezik (pl. *Dövényi Z. 2007, Bajmócy P. 2003, 2006, Csanádi G. – Csizmady A. 2002, Tímár J. – Váradi M. 2000, Hardi T. 2002, Szabó J. 2003, Szebényi A. 2006, Kókai S. 2006* stb.) Kevesebb figyelem irányult azonban a miskolci szuburbiában zajló társadalmi-gazdasági folyamatok szociálgeográfiai aspektusú kutatására és sajátosságainak feltárására. Tanulmányomban e témakörhöz kapcsolódóan mutatom be az Ongán, 2011 nyarán végzett vizsgálataim eredményeit, mintegy adalékként a miskolci szuburbiában zajló folyamatok értelmezéséhez.

A Miskolc északkeleti előterében fekvő, közel ötezer fős Onga olyan kisváros (2013-ban nyerte el a városi címet), amely a vidéki agglomerációs-szuburbanizációs kisvárosok egyike *(Kristóf A. 2013/b)*, s elmúlt félévszázados fejlődése *(1. térkép)* sajátos helyet jelöl ki számára, mind Borsod-Abaúj-Zemplén megye, mind hazánk településhálózati térképén *(Kristóf A. 2013/a)*. A duális alaprajzi kép és a többszörösen szegregált ongai társadalom legfontosabb

választóvonala a településen keresztül haladó Miskolc-Kassa vasútvonal. Az egyes társadalmi csoportok jól körvonalazható, területileg szegregálódó elhelyezkedését, réteg és életmód különbségeit, diszharmóniáit több forrás alapján elemzem és értékelem. Onga emberi erőforrásainak állapotát, egyrészt a kiválasztott – egymással szorosan korreláló – KSH statisztikai mutatók tükrében, másrészt reprezentatív kérdőíves felmérés alapján vizsgáltam. Az előkészítés és a feldolgozás során természetesen felhasználtam a KSH megfelelő adatbázisait, különös tekintettel a 2011. évi népszámlálás eredményeire.

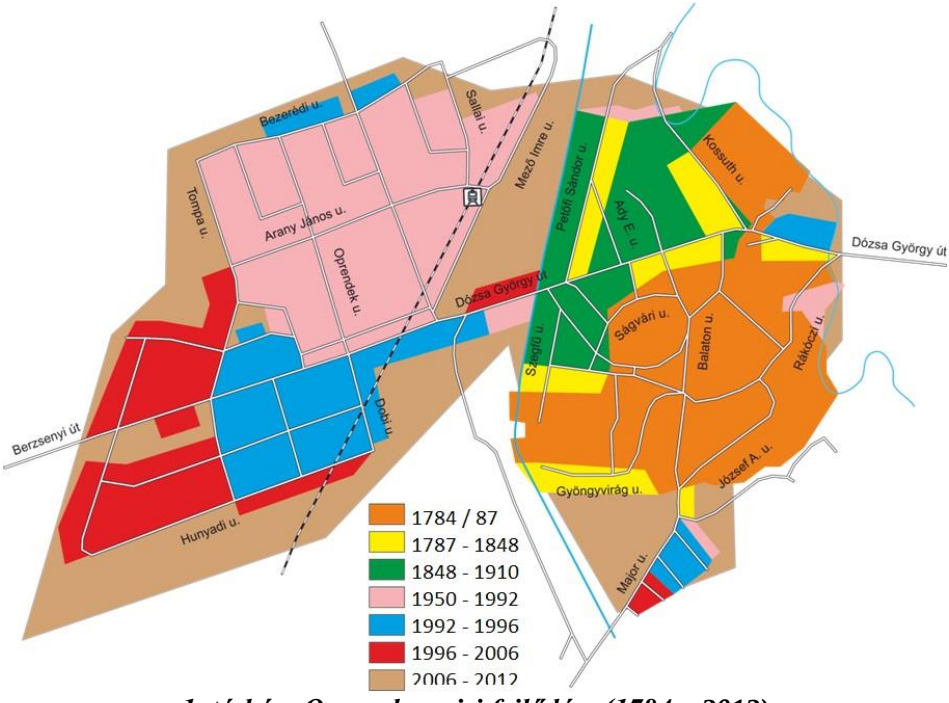

1. térkép: Onga alaprajzi fejlődése (1784 – 2012)
Forrás: A katonai térképfelmérések alapján saját szerkesztés

A felmérés során 200 db kérdőívet – utcáról-utcára haladva véletlenszerűen – osztottunk ki az ongai lakosok között, akik közül 140 fő egy hónap alatt juttatta vissza a kitöltött kérdőíveket. E kérdőívekben azokra a társadalmi problémákra kerestem és kaptam válaszokat, amelyek a lokális térben – az emberek mindennapi életében – a leginkább foglalkoztatják az ongai lakosokat (pl. jövedelmi viszonyok differenciái, etnikai jellemzők, településfejlesztési elképzelések, vélemények a lakóhelyről, az önkormányzat megítélése, előítélet és tolerancia stb.).

A kérdőívek alapján egyes társadalmi csoportok (pl. a válaszadók közül 100 nő és 40 férfi, Onga-Óvárosból 48 db, Onga-Újvárosból 92 db kérdőívet kaptam

vissza, az Óvárosban kitöltött kérdőívek 56%-a származik a 45 évnél idősebb lakosoktól, míg az Újvárosban kitöltött kérdőíveknél ez az arány mindössze 35% stb.) felül, illetve alul reprezentáltakká váltak *(1. térkép)*. E problémák kiküszöbölését nem tudtam megoldani, a kérdőívek segítségével azonban kitűzött céljaim nagy részét sikerült elérni, mindazok ellenére, hogy maradtak „fehér foltok" Onga térképén, melyeket a személyes terepbejárások és a helyismeretem segítségével is igyekeztem áthidalni. Mindez nem befolyásolja a kérdőívek információbázisának értékét, alapvetően meghatározza azonban a kérdőívek eredményeit és a levont következtetéseket. Fontosnak éreztem, hogy a kérdőívek kiértékelésével választ kapjak az alábbiakra:

1. Milyen mélységű és differenciáltságú az ongai társadalom szegregációja?
2. Elkülönülnek-e a szegregált társadalmi csoportok és rétegek a szociál-geográfiai funkciók alapján?
3. Feltárhatóak-e a szegregáció szuburbanizációs folyamathoz kapcsolható elemei?
4. A társadalmi szegregációnak vannak-e területi aspektusai, azaz van-e a települési környezet jelenlegi tértagozódása, valamint a helyi társadalom sajátos térszerkezete között összefüggés?

II. A népesség rétegződésének és területi szegregációjának előzményei

Onga népességgyarapodását tekintve megállapítható, hogy 1949-2011 közötti hat évtizedben – a területi terjeszkedéssel párhuzamosan – dinamikus változás következett be, melynek eltérő két szakaszát, az agglomerációs (1960-1990) és a szuburbanizációs folyamatok határozták meg *(1. táblázat)*.

1. táblázat: Onga népességváltozásának elemei 1949-2010 között

Időszak	Természetes szaporodás (fő)	Vándorlási különbözet (fő)	Lakónépesség (időszak elején)
1949-59	453	102	2515
1960-69	360	-212	3070
1970-79	337	-177	3456
1980-89	213	213	3616
1990-2001	278	441	4042
2001-2010	40	8	4761

Forrás: *Népszámlálási kötetek alapján saját szerkesztés*

E dinamizmust jól mutatja, hogy hatvan év alatt közel duplájára emelkedett a település népességszáma. Az agglomerációs folyamatok eredménye, hogy Onga az 1940-es évek végétől folyamatosan terjeszkedett a vasúttól nyugatra is *(Kristóf A. 2013/a)*, amelyhez jelentős népességgyarapodás társult. A szuburbanizációs

folyamat az 1990-es évek elejétől gyorsult fel, sajátos formákat hozott létre, mind települési, mind társadalmi-gazdasági vonatkozásban. A napjainkban két részből álló város régi, kanyargós utcájú településrészét nevezik a helyi lakosok Ófalunak, míg az újonnan kiépült településrészt Újtelepnek.

A természetes szaporodás 1949-80 között volt a legmagasabb, de a fiatalos korstruktúra fennmaradására utal, hogy 1990-2001 között is 278 fővel magasabb volt az élve születések száma, mint a halálozásoké, vagyis a mortalitás és fertilitás mutatószámai alapvetően nem változtak meg. Az 1949-1990 közötti időszak vándorlási különbözetben megfigyelhető fluktuáció önmagában nem támasztja alá az agglomerációs hatásokat, az 1960-as és 1970-es évek magas elvándorlási értékei pedig ezt kifejezetten cáfolják. E tekintetben igen tanulságos azt megvizsgálnunk, hogy a kérdőívekre válaszoló 140 ongai lakos mióta él településén *(2. táblázat)*. Meglepő módon az agglomerációs folyamatok jobban érintették az érettségizetteket és diplomásokat, mint a szuburbanizáció. Az általunk megkérdezett 140 ongai lakos között egyetlen olyan diplomás sem volt, aki 1990 után költözött a kisvárosba, s az érettségizettek közül is mindössze 6 fő érkezett az elmúlt évtizedekben. Mindez azt sejteti, hogy értelmiségi kitelepülés nem történt Ongára, tehát nem volt klasszikus szuburbanizáció.

2. táblázat: A megkérdezett lakosok Ongán tartózkodásának kezdőidőpontja

Évek	Befejezetlen általános iskola	Befejezett általános iskola	Szak-iskola	Érettségi	Egyetem, Főiskola	Összesen (fő)
2000-2008	2	-----	8	2	----	12
1990-1999	4	2	14	4	----	24
1980-1989	----	----	6	4	10	20
1970-1979	----	4	4	14	8	30
1960-1969	----	2	4	12	12	30
1950-1959	----	----	2	----	2	4
1950 előtt	2	4	6	8	----	20
Összesen	**8**	**12**	**44**	**44**	**32**	**140**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

A vándorlási különbözet értékeiben jól tükröződnek a mindenkori társadalmi prioritások, amennyiben az elvándorlók és a bevándorlók társadalmi státusza alapvetően átalakult *(Takács L. 1998, Kristóf A. 2013/b)*. A migráció mozgatórugója 1990 után az a hazánkra is jellemző szuburbanizációs folyamat, amely során a megélhetési nehézségek miatt költöznek ki az emberek a nagyobb városokból – esetünkben Miskolcról – a távolabb fekvő vidéki településekre *(Dövényi Z. – Kovács Z. 1999)*. Napjainkra Onga népességnövekedése lelassult, stabilizálódott egyre inkább kikristályosodnak a társadalom törésvonalai, problémái.

III. Onga népességének rétegződése és területi szegregációja

A település népességnövekedése maga után vonta a társadalom gyors átstrukturálódását és differenciálódását. A KSH adatbázisát áttekintve és elemezve – elsődlegesen – az alábbi statisztikai mutatók jelzik az ongai társadalom rétegzettségét, melyekre a kérdőívekben is kiemelt figyelmet fordítottunk *(3. táblázat):*

- a népesség korstruktúrája
- a népesség iskolázottsága
- a népesség etnikai összetétele
- a népesség gazdasági aktivitása
- az aktív keresők foglalkozása
- az aktív keresők ingázása
- a népesség lakás- és jövedelemviszonyai

III. 1. Onga népességének korstruktúrája

A város lakosságának korstruktúráját tekintve *(1. ábra)* több általánosan ismert (pl. 1990-ben a 40-45 év közöttiek alacsony értékei a második világháború alacsony születésszámait tükrözik, a 14 év alattiak magas értékeit a roma fiatalok emelik meg stb.) és több speciális elemet mutatnak.

1. ábra. Onga népességének korfái (1990,2001,2011)

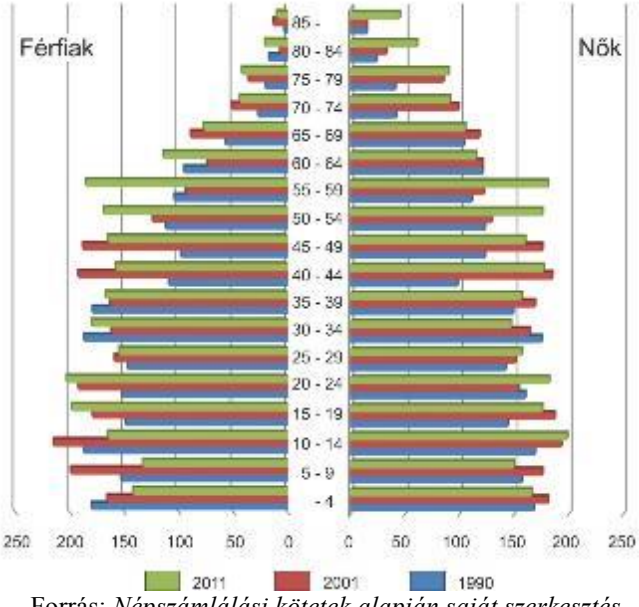

Forrás: *Népszámlálási kötetek alapján saját szerkesztés*

Mindenképpen kiemelhető, hogy a szuburbanizáció eredményeként 2011-ben a 40-59 év közöttiek száma magasabb volt, mint a 20-39 év közöttieké. Így fordulhatott elő az, hogy a korfa 2011. évi adatai alapján jelentősebb csökkenés csak a 60 év felettieknél következett be. A legmagasabb az 55-59 év közöttiek aránya volt, ami azt mutatja, hogy a településre irányuló szuburbanizációban a középkorú, több gyermekes családok vettek részt, melyek eredménye, hogy Ongát a fiatalos korstruktúra jellemzi *(3. táblázat)*.

3. táblázat: Onga népességének néhány differenciáltsági tényezője (1990-2011)

Mutatók	**elemek**	**1990**		**2001**		**2011**		**Kérdőív**	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Össznépesség		**4042**	**100**	**4761**	**100**	**4858**	**100**	**140**	**100**
Korstruktúra	0-19 év	1307	32,3	1496	31,4	1324	27,2	10	7,1
	20-59 év	2169	53,7	2524	53,0	2719	56.0	108	77,1
	60-x év	566	14,0	741	15,6	815	16,8	22	15,8
Iskolázottság	15-x év ált. isk. 8. évf.	2273	56,2	3096	65,0	3580	73,7	20	14,3
	18-x év érettségi	559	13,9	1007	21,2	1534	31,6	44	31,4
	25-x év diploma	88	2,2	176	3,7	369	7,6	25	17,9
Etnikai megoszlás	magyar	na.	na.	4682	98,3	4563	93,9	134	95,6
	roma	na.	na.	813	17,1	985	20,3	5	3,6
	német	na.	na.	5	0,1	12	0,2	1	0,7
Gazdasági aktivitás	aktív kereső	1691	41,8	1304	27,4	1610	33,1	100	71,5
	munkanélküli	51	1,3	428	9,0	492	10,1	8	5,7
	inaktív	832	20,6	1417	29,8	1264	26,0	8	5,7
	eltartott	1468	36,3	1612	33,9	1492	30,8	8	5.7
	nyugdíjas	695	17,2	789	16,6	815	16,7	16	11,4
Aktív keresők ingázása	Ongára	318	-	95	-	na.	na.	na.	na.
	Ongáról	1299	76,8	1002	76,8	na.	na.	65	65,0
Lakások felszereltsége	összkomfort	534	43,4	753	52,9	957	60,8	109	77,9
	komfort	262	21,3	359	25,2	420	26,7		
	félkomfort	76	6,2	50	3,5	47	3.0	31	22,1
	komfort nélküli	357	29,1	261	18,3	150	9,5		

Forrás: *Népszámlálási kötetek alapján saját szerkesztés*

Az is jól érzékelhető, hogy Onga társadalmának elöregedése egy évtized alatt bekövetkezik, a nyugdíjasok száma gyorsan emelkedni fog, a magas 50-60 év közöttieknek köszönhetően. A kérdőívek segítségével jól kirajzolódnak Onga korstruktúrájának területi különbségei, egyértelmű, hogy az óvárosi részeken az időskorúak lennének dominánsak, azonban az itt elhelyezkedő romatelep miatt differenciáltabb a helyzetkép, a roma szegregáció markáns elemei jól kirajzolódnak. Az Onga-Újvárosba korábban letelepültek mellé a szuburbanizációs népesség-kiáramlás eredményeként fiatalabbak érkeztek, sajátos korstruktúrát eredményezve e városrészben is *(2. térkép)*.

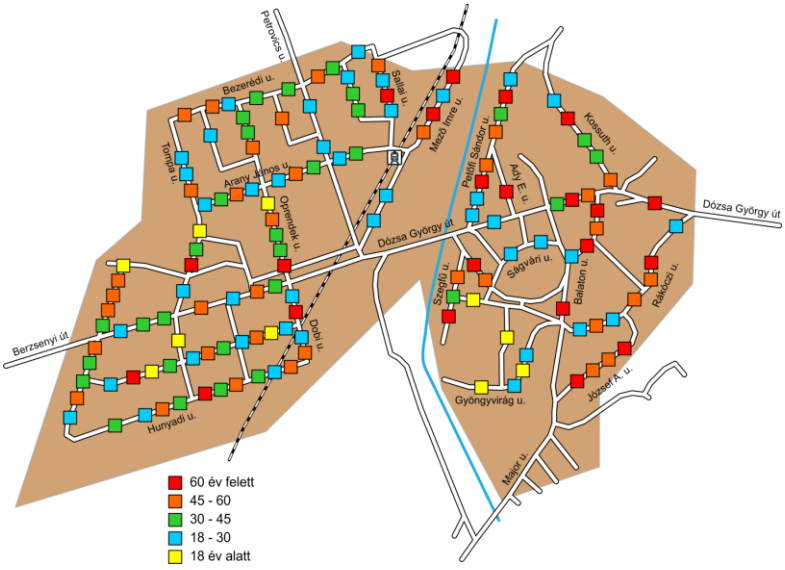

2. térkép: A válaszadók korszerkezetének területi különbségei
Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

III. 2. Onga népességének iskolázottsága

Az iskolai végzettség, azaz a képzettség általában a tudás hasznosulása és érvényesülése a munkaerőpiacon, ami áttételesen megnyilvánul a jó foglalkoztatási pozícióban és a keresetben. Általában az iskolai végzettség szintjének növekedése következtében a munkaerő-piaci részvétel mértéke is növekszik, illetve annak hiánya természetes módon vezethet a munkaerő-piaci és ezen keresztül a szélesebb értelemben vett társadalmi kirekesztődéshez (*Nemes Nagy J. – Jakobi Á. 2002, Obádovics Cs. – Kulcsár L. 2003)*. A magyar oktatáspolitikának megfelelően a népesség iskolázottsági szintjének alakulását az ezredfordulót követően a közép- és felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők népességen belüli arányának növekedése jellemezte, ezzel párhuzamosan egyre kevesebb az általános iskola 8. évfolyamánál alacsonyabb végzettségűek aránya.

A kérdőívek alapján készített 3. térkép a válaszadók iskolai végzettségének településen belüli területi differenciáit tükrözi, ahol az Onga-Óváros és Onga-Újváros közötti markáns különbségek szembetűnőek. Okai között a szuburbanizációs folyamatok napjainkban is alapvető fontosságúak, de nem hagyhatók figyelmen kívül a korstruktúra fentebb bemutatott sajátosságai sem. A megkérdezettek végzettség szerinti megoszlása jól tükrözi a magyar társadalomban kialakult gyakorlatot, mely szerint a nők alapvetően magasabb végzettséggel rendelkeznek *(Népszámlálás 2001)*. Bár esetünkben ez az országos átlagnál kifejezőbb, hiszen a szakmunkás végzettséget leszámítva, minden kategóriában a nők találhatók nagyobb számban és arányban. A korstruktúra

területi differenciái alapján vártnál is alacsonyabb Onga-Óváros lakosai között a diplomások aránya. Az érettségizettek magas hányada viszont a középkorúak magasabb jelenlétével jól korrelál.

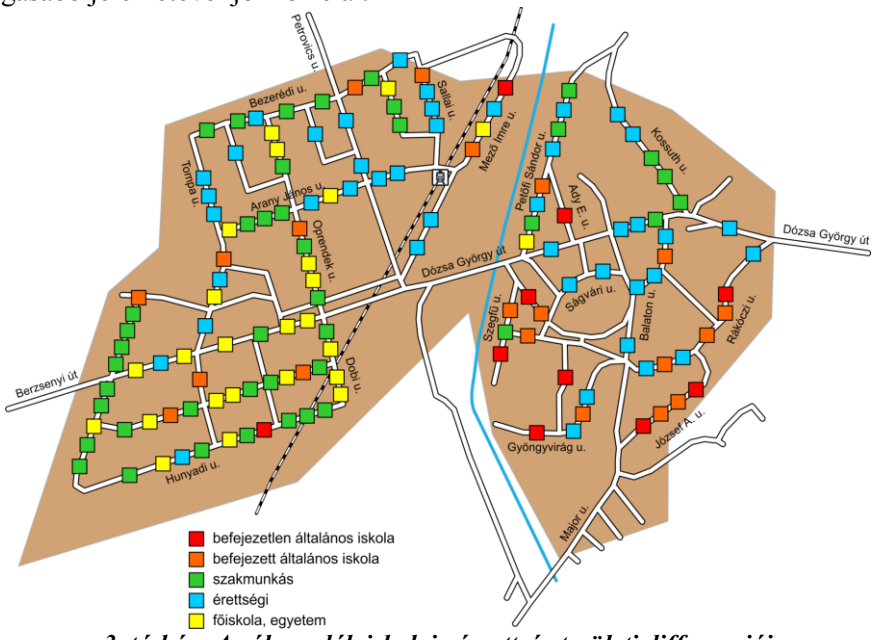

3. térkép: A válaszadók iskolai végzettség területi differenciái
Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

III. 3. Onga népességének etnikai összetétele

Ongán négy etnikai csoport található: roma (985 fő), szlovák (5 fő), német (12 fő), lengyel (2 fő). Az etnikai csoportok közül a romák alkotják a legnépesebb csoportot, az összlakosság 20,3%-át *(3. táblázat)*. A romák jelentős része a népszámlálási adatbázis szerint kettős nemzetiségűnek vallja magát. A romák száma az 1960-as évektől kezdett emelkedni, amikor a cigánytelep építése elkezdődött, s a fiatalos korstruktúrát napjainkig megtartva e kisebbség több mint fele gyermekkorú. A legnagyobb problémát azonban a felnőtt roma lakosság jelenti, mert sokan nem végezték el még az általános iskolát sem el, ezért ők gyakorlatilag funkcionális analfabéták, így munkát sem tudnak vállalni. A romák területi szegregációja (Gyöngyvirág u. és környéke) a térképeken jól követhető.

III. 4. Onga népességének gazdasági aktivitása

A miskolci iparvállalatok közelsége a XX. század közepétől egyre erőteljesebb hatást gyakorolt Onga foglalkozási struktúrájára is. A hagyományos agrártársadalom (1941-ben az aktív keresők 65%-a a mezőgazdaságban

dolgozott) végleg felbomlott. Onga múltbeli agrárjellegű gazdasága az 1970-es évekre ipari-agrár jellegűvé vált, a teljes foglalkoztatottság megvalósulásával. A rendszerváltozás óta a foglalkoztatottak száma - az országos tendenciákkal megegyezően - csökkent, ebből adódik, hogy a munkanélküliek száma megsokszorozódott *(3. táblázat)*. A foglalkoztatottak száma 2011-ben sem érte el az 1990. évi értéket, miközben a munkanélküliek száma mintegy tízszeresére növekedett. Relatíve jóval kedvezőtlenebb a helyzet, hiszen húsz év alatt a város népessége több mint nyolcszáz fővel emelkedett, így az összlakosság alig egyharmadának volt munkahelye 2011-ben. A munkanélküliek aktív keresőkhöz viszonyított aránya (24,5%) is magasabb, mint a megyei átlag (18,4%). Mindez súlyos problémákat okoz a kisvárosban, jelentősen befolyásolja a közösség életét. A magas munka-nélküliségi ráta rávilágít arra is, hogy a település lakosságának jelentős hányada kilátástalan helyzetben van.

A megkérdezettek (140 fő) közül 84 fő (60%) számított aktív keresőnek. A többség szellemi munkát végez és ez a nők körében mutatkozik markánsabban, míg a férfiaknál a szakmunkát végzők száma a legmagasabb. Az inaktív keresők között a nők aránya a magasabb, ez a társadalmi adottságokból adódik. A foglalkoztatottság településen belüli differenciái *(4-5. térkép)* ismét arról tájékoztatnak, hogy Ongán igen jelentős a társadalom területi szegregáltsága. Onga-Óváros 48 megkérdezett lakójából 31-nek volt munkahelye, ami magasabb, mint ami az életkorból fakad, ugyanakkor Onga-Újváros 92 megkérdezett lakójából 53-nak volt munkahelye, ami alacsonyabb, mint ami a korstruktúrából és az iskolázottságból következne.

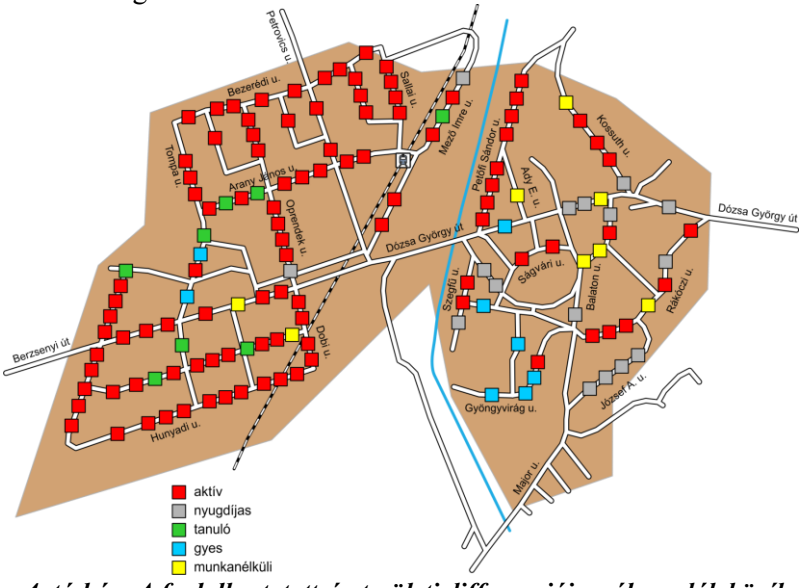

4. térkép: A foglalkoztatottság területi differenciái a válaszadók körében

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

III.5Az aktív keresők foglalkozásának megoszlása iskolai végzettség szerint

A vizsgálatokat az indokolja, hogy az eddig bemutatott adatok alapján az ongai társadalom szegregáltsága - az életkor mellett - a foglalkoztatottság és az iskolai végzettség kontextusában is jól kirajzolódik. Azok a válaszadók, akik csak az általános iskolát végezték el, valamennyien fizikai munkások. A szakiskolával rendelkezők között a szellemi munkások száma alacsony, ők magasabb beosztású állásokat nem tudnak betölteni. Az érettségivel rendelkezők között a szellemi és a fizikai munkások aránya kiegyenlített. A diplomával rendelkező válaszadók többsége szellemi munkát végez, s minden nyolcadik vállalkozással is rendelkezik vagy tulajdonos *(4. táblázat)*.

4. táblázat: A válaszadók foglalkoztatottsága iskolai végzettség szerint

Foglalkozás	Általános iskola 8 o.	Szakiskola	Érettségi	Diploma	Összesen (fő)
Tulajdonos	-	2	2	4	8
Szellemi munkás	-	2	10	26	38
Szakmunkás	-	16	10	-	26
Fizikai munkás	2	8		2	12
Összesen	**2**	**28**	**22**	**32**	**84**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

5. térkép: A válaszadó aktív keresők foglalkozása iskolai végzettség szerint

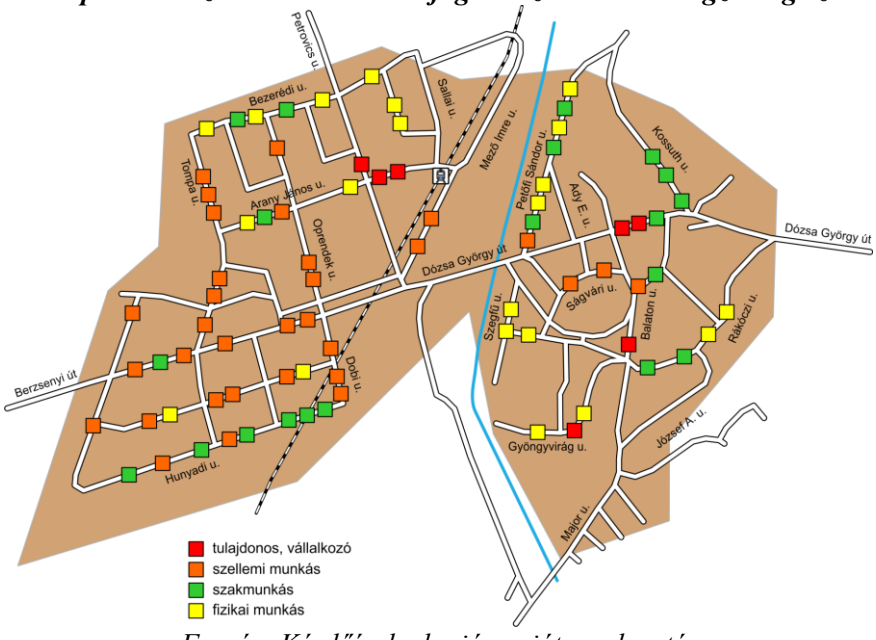

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

III. 6. Az aktív keresők ingázása

Fontos szempont volt az a vizsgálat során, hogy az ingázási szokásokat megismerjük. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint az ingázók száma (1002 fő) relatíve magas *(3. táblázat)*, melyet az iskolai végzettség differenciái is markánsan befolyásolnak. A helyben foglalkoztatottak felének, míg az eljáró foglalkoztatottak 56,5%-ának a középiskolai érettséginél alacsonyabb volt a legmagasabb iskolai végzettsége 2001-ben. A 3. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a foglalkoztatottak alig több mint egytizedének volt diplomája, a nyolc osztályt végzettek száma ennek közel kétszerese. A foglalkoztatottak közel negyven százaléka szakmunkás bizonyítvánnyal, míg több mint egyharmada érettségi bizonyítvánnyal dolgozott a különböző munkahelyeken. A munkahelyekre vonatkozóan ismert, hogy dolgozni a miskolci ipari üzemekben és a szolgáltatási tevékenységet végző vállalatoknál és vállalkozásoknál tudtak az ongaiak, azaz megtartották korábbi városi munkahelyeiket (*Kristóf A. 2014)*. Sem az ongai önkormányzat, sem az ongai vállalkozók e tekintetben nem jelentettek komoly befolyásoló tényezőt. A helyi foglalkoztatottakon kívül mindössze 95 fő érkezett Ongára más településről dolgozni 2001-ben, ez alig tizede volt az eljáróknak *(Népszámlálás 2001)*.

Onga közismerten nem bővelkedik munkalehetőségekben, így a kérdőívekre választ adó aktív keresőknek (84 fő) csak a 23,8%-a tudott elhelyezkedni a lakóhelyén *(5. táblázat).* Helyben jóformán csak a mezőgazdaság, a szolgáltatások (pl kiskereskedelmi egységek), és a Települési Önkormányzat (általános iskola, óvoda, Polgármesteri Hivatal) tud munkát biztosítani.

5. táblázat: Az aktív keresők munkavégzésének helye végzettségük szerint

Helység	Ált. iskola 8 osztály	Szakiskola	Érettségi	Diploma	Összesen (fő)
Ongán	4	4	4	8	20
B.-A.-Z. megye	----	18	18	22	58
Megyén kívül	----	6	----	----	6
Összesen	**4**	**28**	**22**	**30**	**84**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

A válaszadó aktív keresők közül az Ongán foglalkoztatottak negyven százaléka diplomával rendelkezett (8 fő), akik az önkormányzati fenntartású hivatalokhoz kapcsolódnak. Az ongai diplomások több mint hetven százaléka – ugyan ez a helyzet az érettségizettek és szakiskolát végzettek esetében is – ingázásra kényszerül. Összességében a válaszadó aktív keresők 64%-a, Onga határain kívül dolgozik. A napi ingázóknál (57 fő) élesen kirajzolódik *(6. térkép)* Onga-Újváros dominanciája (48 fő), jelezve hogy az itt élők kevésbé tudtak

beilleszkedni a város társadalmába, azaz csak lakóhelyüknek érzik Ongát, különösen az „ongai Rózsadombon” élők.

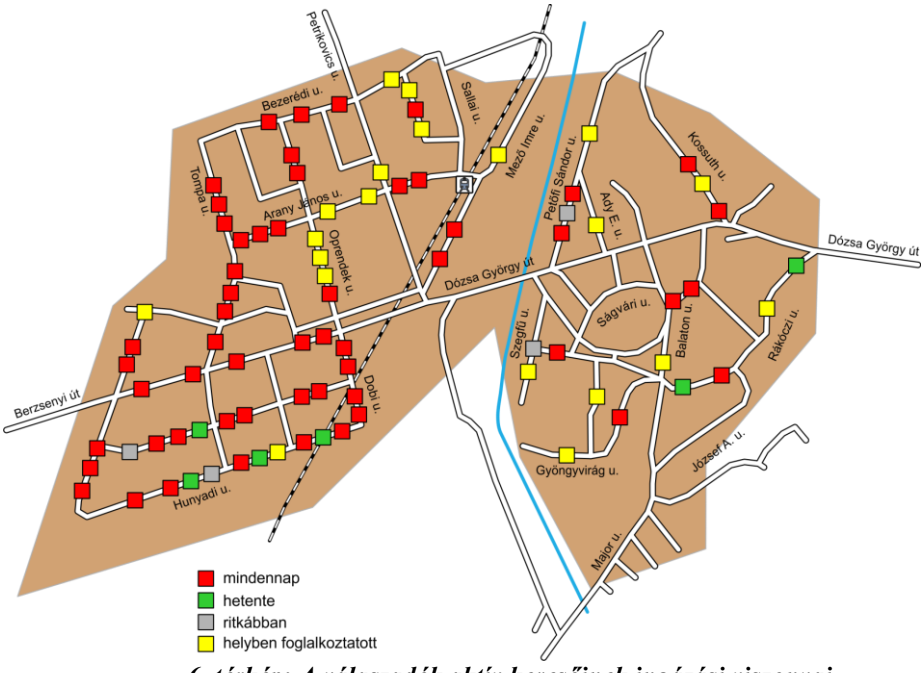

6. térkép: A válaszadók aktív keresőinek ingázási viszonyai
Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

III. 7. Onga népességének lakás- és jövedelemviszonyai

Az ongai lakosok jövedelemviszonyaira direkt módon a kérdőívekben sem kérdezhettünk rá, azonban a lakásállomány differenciái *(6. táblázat, 7. térkép)* közvetve jelzik az ott élők anyagi-pénzügyi erejét, lehetőségeit az életkörülmények változtatása tekintetében. Az elmúlt két évtizedben több mint háromszáz lakás épült Ongán, ami a lakásállomány közel negyede, s ez mindenképpen kedvező, mint ahogy a lakások nagysága (a lakásállomány fele 100 m^2 feletti alapterületű), szobaszáma vagy éppen a közművekkel való ellátottságuk. Ugyanakkor a statisztikai adatsorok alapján az is jól kirajzolódik, hogy magas az egy lakásra jutó lakók száma és a komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások száma, melyek ismereteink szerint zömmel az 1960-as évek előtt épültek *(Népszámlálás 2001).*

A lakások felszereltsége a jövedelemviszonyokkal, a lakosság korstruktúrájával és iskolázottságával *(4. táblázat),* sőt az etnikai megoszlással is szoros korrelációt mutatott felmérésemben. A kérdőívek kiértékelésének eredményeiből megállapítható, hogy magasabb iskolai végzettséggel rendelkező csoportok

inkább kábeltévéznek és interneteznek, számítógépet használnak, az alacsonyabb végzettségűek paraboláznak. A nyolc osztályt nem végzetteknek gyakorlatilag nincs semmijük, az azt elvégzőknek szignifikánsan több tulajdonuk van.

6. táblázat. Az ongai lakások felszereltségének különbségei

Eszközök	Befejezetlen általános iskola	Befejezett általános iskola	Szak-iskola	Érettségi	Egyetem, Főiskola	Összesen	
	(fő)	(fő)	(fő)	(fő)	(fő)	(140fő=100%)	
DVD	2	3	18	35	32	90 fő	64%
Videókamera	0	0	3	12	14	29 fő	21%
Parabola	6	4	29	10	4	53 fő	38%
Kábel-tv	2	8	15	34	28	87 fő	62%
Laptop, PC	1	5	5	25	30	66 fő	47%
Vez. telefon	3	10	19	20	28	80 fő	57%
Mobiltelefon	4	12	31	42	32	121 fő	87%
Internet	1	7	22	31	32	93 fő	68%
Mosógép	3	10	40	40	32	125 fő	89%
Mosogatógép	0	0	0	0	15	15 fő	11%

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

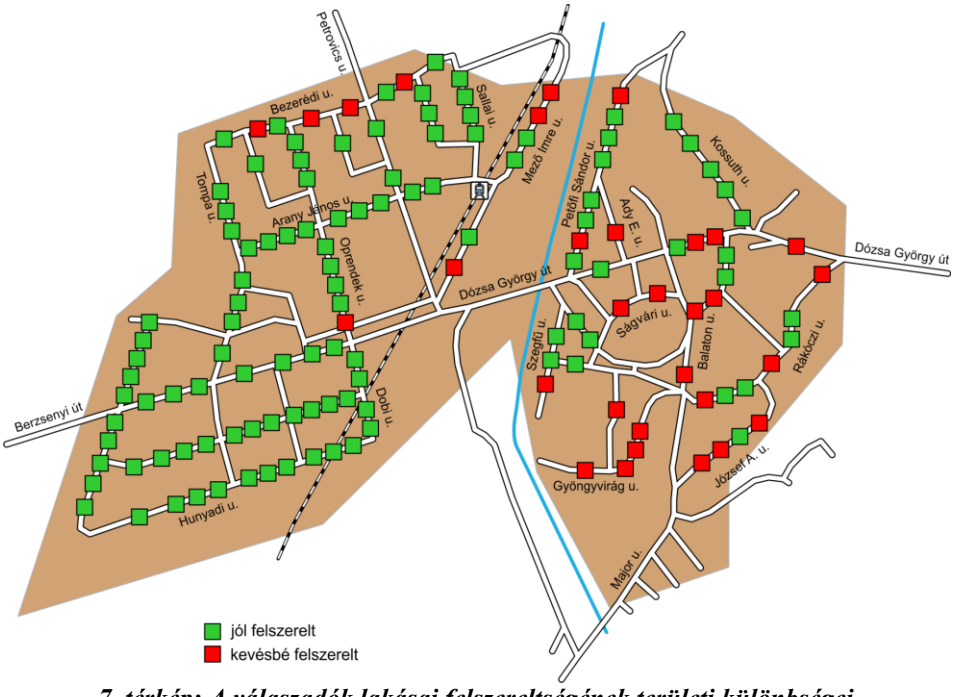

7. térkép: A válaszadók lakásai felszereltségének területi különbségei
Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

A kevésbé iskolázott lakosok szerényebb körülmények között élnek és nem várható a háztartásaik felszereltségének a bővítése, mivel a munkahelyükről származó jövedelemből nem lennének képesek megtenni ezt.

IV. Összegzés

A település előnyös földrajzi fekvése miatt Onga a vizsgált időszakban azon települések közé tartozott, melyek a miskolci agglomeráció adta lehetőségeket a maga javára fordította. A szocialista korszakban Onga társadalmának osztály-, illetve rétegstruktúrája leegyszerűsödött, társadalma látszólag homogenizálódott. Az 1990-es évek elején megindult szuburbanizációs folyamat azonban e látszólag homogénebb ongai társadalmat alkotó elemeire bontotta, területi, mennyiségi és a minőségi elemeket tekintve egyaránt. 1990 után a társadalmi különbségeket a munka-megosztásban elfoglalt pozició réteg- és életmód formáló különbségei adták.

Ebben megjelennek a jövedelemkülönbségek, az életkörülmények (pl. a lakás és felszereltsége differenciái, a tartós fogyasztási javak birtoklásának mennyiségi és minőségi különbségei, a kulturális színvonal és igények, valamint a kielégítettségük differenciái stb.). Ezek a tényezők, valamint a rendszerváltozás után beindult folyamatok egy erősen rétegzett és területileg szegregált ongai társadalom létrejöttét segítették elő, amely a lakóházak építési idejében és módjában, valamint arculatában is jól visszatükröződnek *(1-6. kép)*. A társadalmi szegregációnak vannak területi aspektusai, elkülönülnek a szegregált társadalmi csoportok és rétegek, ezek azonban csak gyenge szuburbanizációs hatást tükröznek. A kérdőíves mintavétel mindezek ellenére reprezentatívnak tekinthető, hiszen a felmérés és a népszámlálás adatai között szoros kapcsolat mutatható ki, és a demográfia szabályszerűségekkel is szoros a korreláció.

1. kép. Átlagos ongai lakos lakóháza Onga-Ófaluban

2. kép. Átlagos ongai lakos lakóháza Onga-Újfaluban/Újtelepen

3. kép. Átlag alatti ongai lakos lakóháza (szegény) Onga-Ófaluban

4. kép. Átlag alatti ongai lakos lakóháza (szegény) Onga-Újfaluban/Újtelepen

5 kép. Átlag feletti ongai lakos lakóháza (gazdag) Onga-Ófaluban

6. kép. Átlag feletti ongai lakos lakóháza (gazdag) Onga-Újfaluban/Újtelepen

Felhasznált irodalom

Andorka R. (2006): Bevezetés a szociológiába**.** Osiris Kiadó. Budapest. 786. p.
Anthony Giddens (2008): Szociológia. Osiris Kiadó. Budapest. 833. p.
Bajmócy P. (2003): Szuburbanizáció *a budapesti agglomeráción kívüli Magyarországon.* Doktori értekezés tézisei, Szegedi Tudományegyetem. 18. p.
Bajmócy P. (2006): A hazai szuburbanizációs folyamatok trendjei 2000 után. In: Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola. pp. 112–127.
Berényi I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. Földrajzi tanulmányok. 22. Akadémiai Kiadó. pp.18-20.
Berényi I. (1997): A szociálgeográfia értelmezése. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 21. p.
Berényi I. (2003): A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. Földrajzi Tanulmányok 23. MTA FKI. Bp.
Csanádi G.–Csizmady A. (2002): Szuburbanizáció és társadalom. – Tér és Társ. 3., pp. 27–55.
Dövényi Z. (2007): A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. Demográfia, L/4. pp. 335-359.
Dövényi Z.–Kovács Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni–társadalmi jellemzői Budapest környékén. –Földrajzi Értesítő. 1–2., pp. 33–57.
Hardi T. (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. – Tér és Társ. 3., pp. 57–83.
Konrád Gy. - Szelényi I. (2000): Urbanizáció és területi gazdálkodás. JGYTF. Kiadó, Szeged. 120.p.
Kókai S. (2006): Adalékok a nyíregyházi településegyüttes szuburbanizációs folyamatainak vizsgálatához. Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.) Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely, pp. 168-188.
Kristóf A. (2012): Onga szociálgeográfiai vizsgálata. Nyíregyházi Főiskola, Szakdolgozat. Nyíregyháza, 40.p.
Kristóf A. (2013/a): Adalékok Onga alaprajzi fejlődéséhez és változásához. – Településföldrajzi Tanulmányok (szerk. Csapó T.-Kocsis Zs.) Szombathely, pp. 100-113.
Kristóf A. (2013/b): A miskolci szuburbia néhány jellemzője. – Tanulmánykötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára. (szerk. Dr. Kókai S.) Nyíregyháza, pp. 199-213.
Kristóf A. (2014): A miskolci agglomeráció kisvárosai. – Településföldrajzi Tanulmányok (szerk. Csapó T.-Kocsis Zs.) Szombathely, pp. 81-96.
Lettrich E.(2005): Tihany szociálgeográfiai képe. In.: Becsei J. – Dövényi Z. (szerk.): Portré és pályakép. Lettrich Edit köszöntése. Budapest, MTA Földrajztudományi

Kutatóintézet – Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 95–102.
Michalkó G. (1996): Erzsébetváros szociálgeográfiai vizsgálata. Földrajzi Értesítő. XLV. évf. 1-2. füzet, pp. 119-143.
Nemes Nagy J. – Jakobi Á. (2002): A Humán Fejlettségi Index (HDI) megyék közötti differenciáltsága 1999-ben. Kézirat. ELTE, Budapest.
Obádovics Cs. – Kulcsár L. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. Területi Statisztika, 6. (43.) évfolyam, 4. szám.
Németh Zs. (2011): Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között. PhD disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, 242. p.
Szabó J. (2003): Települési stratégiák a budapesti agglomerációban – Tér és Társadalom. 4., pp. 101–116.
Szabó Sz.-Vidéki I. (2003): Dunaegyháza szociálgeográfiai képe. – II. Magyar Földrajzi Konferencia. Szeged – Absztrakt kötet (szerk.: Barton G. – Dormány G. – Rakonczai J.). SZTE TTK Természeti és
Geoinformatikai Tanszéke. p. 204. (CD kiadvány. 26 p.)
Szabó Zoltán (1936): A tardi helyzet. Cserépfalvi Könyvkiadó, Bp. 1936. 239. p.
Szebényi A. (2006): A szuburbanizáció sajátosságainak vizsgálata Pécs környékén, 2005-ben. In: Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely. pp. 196–214.
Tímár J.– Váradi M. (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországán. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.) Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 153–175.
Népszámlálás 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001, 2011 évi B.-A.-Z. megyei kötetei.
Takács L. (1998): Onga története. Miskolc, 353. p.

Esettanulmány 4.

Adalékok a városi élettér szociálgeográfiai felfogásához

BERÉNYI ISTVÁN[1]

Abstract

Contribution to the social geographical perception of urban living space

The present article is aimed to emphasize the fact that the relationship between humans and space is much more complex than it is being described nowadays in relation with the functional space using logical steps of practical planning. It would be reasonable to pay more attention to the hardly measurable subjective factors of this relationship since functional space should be shaped increasingly by human requirements of this kind and not merely by material needs.

The subjective human requirements include demands on security, self-awareness, spatial self-assertion, spatial esthetical values, which eventually are motivations for shaping cultural landscapes. The study offers an analysis of the latter of urban kind from the social geographical standpoint presenting case studies on quarters or areas of Budapest. As examples the environs of the Moszkva Square, the 17th, 8th and 23th (Soroksár) districts of the Hungarian capital are taken. The author makes an emphasis on the importance of public participation in the elaboration of large-scale projects of urban modernisation and rehabilitation.

Bevezetés

Amíg a társadalmi tér szociálgeográfiai szempontú felfogását e helyütt nem szükséges magyarázni[2], addig az élettér fogalmának használata ezen irányzat szempontjából talán értelmezésre szorul. Az élettér fogalomnak ugyanis a politikai-földrajzi jelentése vált ismertté, sőt hírhedté, esetünkben azonban az élettér funkcionális jelentéséről van szó, amire az alábbiakban az ember és a városi tér viszonyának változása alapján szeretnénk rávilágítani[3].

---

[1] MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45. A tanulmány a T 032102 sz. alapkutatás keretében készült az OTKA támogatásával.

[2] BERÉNYI I. 1992. Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. – Földr. Tanulm. 22. Akad. Kiadó, Bp. 165 p. A definícióval kapcsolatban a citált tanulmány 37. oldalán található a részdiszciplína további értelmezése: a gazdasági-társadalmi tér konfliktusának elemzése során a központi, a regionális és lokális érdekeket egyaránt figyelemmel kell kísérni. Sőt a szociálgeográfia a tervezés tudományos előkészítését, a tervezés és végrehajtás folyamatát, valamint a társadalmi konzekvenciák felmérését és értékelését egységnek tekinti, amit interaktív tervezési modellnek nevez.

[3] BERÉNYI I. 2001. Adalék Budapest élettér-típusaihoz. – In: ILYÉS Z.–KEMÉNYFI R. (szerk.): A táj megértése felé. – Debrecen–Eger. pp. 107–119. A tanulmányban lévő faktoranalízis NEMES-NAGY J. és IZSÁK É. közreműködésével készült. Az „élettér" ez esetben egy statisztikai téregység és nem biztos, hogy mindazok számára megélt tér, akik állandó lakosai.

Ha a városi életteret a klasszikus szociálgeográfia szemszögéből értelmezzük, akkor e fogalmon a társadalmi csoportok és az általuk igénybe vett alapfunkciók térkapcsolatát, az általuk megélt funkcionális teret kell értenünk. A hazai városkutatás elmúlt évtizedeiben is ezt a felfogást követtük, azaz a várost mint rendszert olyan élettérnek tekintettük, amelyben az ember többé-kevésbé szükségletei szerint veszi, veheti igénybe a funkcionális teret, tehát valamiféle konzisztencia van a funkcionális tér jellege és az ott élő, ill. a teret igénybevevő társadalmi csoport elvárása között. E logikából legalább háromféle elemzési mód következett:

– a városszerkezet[4] vagy a városrégió[5] területi különbségeinek meghatározása matematikai-statisztikai módszerekkel,

– az így nyert információk alapján absztrakt városi övezetek lehatárolása, városszerkezeti modellek formálása[6],

– végül az alapfunkciók topológiai helyzetének változása alapján következtetések levonása a velük kapcsolatban álló társadalmi csoportok életfeltételeinek megváltozására vonatkozóan[7].

Nyilvánvaló, hogy mindhárom megközelítésben az a kérdés dominált, hogy a gazdasági-társadalmi átalakulás hogyan változtatja meg a funkcionális szerkezetet, s abban milyen szerepet játszanak az egyes társadalmi csoportok. Tehát végül is abból a feltételezésből indultunk ki, hogy az ember és csoportjainak változó térbeli magatartása tisztán racionális cselekvés, amelynek során az ember az átalakuló élettér új elemeihez igazodik. Az ember és tér e kissé leegyszerűsített kapcsolata alapján is számtalan jó és hasznosítható információt kínáltunk a terület-és városfejlesztés, ill. -rendezés számára, de azt látnunk kell, hogy munkánkban a funkcionális tér tervezésének, ill. tervezhetőségének logikája érvényesült, ezért ismeretünk az ember és tér viszonyáról szelektív maradt.

Az ember és tér viszonyának szubjektív elemei

E tanulmány arra kíván rámutatni, hogy az ember és tér viszonya bonyolultabb annál, mint ahogyan mi jelenleg a funkcionális teret a tervezési gyakorlatot követő logikával leírjuk. Célszerű lenne az ember és tér kölcsönkapcsolatában a nem, vagy csak nehezen mérhető szubjektív tényezőkre is figyelemmel lenni, mert a funkcionális teret egyre erőteljesebben az ilyen fajta igények, és nem tisztán az anyagi szükségletek formálják. Általános megfigyelés az, hogy a szükségletek szerint berendezett élettér bizonyos idő után az igények szerint differenciálódik, ha úgy tetszik szegregálódik, ami nem biztos, hogy ember- és közösségellenes társadalmi jelenség.

Az ember és tér kapcsolatának a funkcionálisan szervezett jellegén kívül van szubjektív összefüggése is, amely fiziológiai és pszichológiai eredetű, ami arra a kérdés-

---

[4] LICHTENBERGER, E. 1990. Stadtverfall und Stadterneuerung. – Vlg. Der ÖAW. Wien. 270 p. Az idézett műben a szerző felhasználja a korábbi faktoranalízis eredményeit, arra építi a szociálempirikus felvételezést, s ezzel mintegy ütközteti a két módszert, közelebb kerülve a valóság megismeréséhez.

[5] LICHTENBERGER, E. 1987. Stadtentwicklung und dynamische Faktorökologie. – Vlg. Der ÖAW. Wien. 262 p. A szerző az angolszász típusú faktorökológiai módszerbe építi be idődimenziót, s ezzel a városfejlődés tér- és időbeli folyamatait egységben láttatja. Ezzel a későbbi empirikus felvételezései történeti dimenziót is kapnak.

[6] E problémakörrel a Földrajzi Értesítő, 1994. évi *43.* évf. 3–4. füzetében KISS É. az iparszerkezet átalakulása, DÖVÉNYI Z. a munkanélküliség, KOCSIS K. pedig az etnikai térszerkezet elemzésével olyan városszerkezeti egységeket írnak le, amelyek az adott csoportok szempontjából élettérek. Élettér típust jelent az IVÁN L. által elemzett városmorfológiai egység, a lakótelep is, ami az élettér épített környezeti keretét adja.

[7] Ez már az ún. „Wahrnehmungsgeographie" tárgyköréhez tartozik, amely a szociálgeográfia és a szociálpszichológia határterülete.

re ad választ, hogy hogyan érzem magam a térben, mennyiben vagyok szerves része az élettérnek. Ebből a szempontból az alapfunkciók térbeli rendje, mint az élettér „adottsága" jelenik meg, s nem mint az emberi létezés abszolút feltétele, végtére is emberi élet akkor is volt és ott is van (pl. természeti népeknél), ahol ma sincs kiépített funkcionális rendszer.

Maradva a városi élettér szociálgeográfiai értelmezésének gondolatkörénél megjegyezzük, hogy e diszciplína felfogásában az élettér konkrét, meghatározott emberi kapcsolatokon alapuló megélt tér, amelyben a társadalmi cselekvés lezajlik, tehát a kanti értelemben vett *„empirische Realität"*[8].

Ha végigfutunk az elmúlt évtizedek szociálgeográfiai kutatási témáin, akkor nyilvánvaló, hogy azokban a központi helyet a gazdasági-társadalmi formák elemzése foglalta el, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az ember számára racionálisan működő funkcionális teret hozzon létre, amellyel az életminőség emelhető. Ebben a racionalitásban azonban elsődlegesen az illető funkció gazdaságos működésének, ill. működtetésének elve érvényesült, hiszen a funkciót hordozó csoport érdeke abban állt és áll, hogy az adott funkció működését mind nagyobb térre kiterjessze (l. a multinacionális cégek megjelenését és terjeszkedését). Ez nem mond viszont ellent annak, hogy az ember és tér kapcsolatában más összefüggésre is tekintettel legyünk, vagyis azokra az igényekre és elvárásokra, amelyek nem a puszta szükségletből következnek.

Az ember térbeli egzisztenciája szempontjából kétségkívül azok az elemek a legfontosabbak, amelyek a létezést biztosítják, ugyanakkor fontos azok szerepe is, amelyek a személyiség és a közösség fejlődését, kibontakozását hosszútávon garantálják. Mindkét feltételcsoport kialakításában az emberi cselekvés meghatározó jelentőségű, tehát az ember térhez való viszonya nem kényszerű okságon alapul, mint a természeti környezet és élővilág kapcsolata, amelyet DARWIN leírt – még akkor sem, ha a kényszerű okság a mai természeti népeknél ma is megfigyelhető –, hanem olyan *kölcsönkapcsolaton*, amelyben az ember szükségletei szerint berendezi a teret, majd az átalakított tér visszahat az ember magatartására.

E bonyolult kapcsolatrendszer MOEWES, W.[9] (1980) szerint legalább öt szempontból elemezhető: fiziológiai, társadalom-pszichológiai, gazdasági-társadalmi, valamint az idő és a tér dimenziója alapján. Ha a funkcionális rendszer bármely összefüggését megváltoztatjuk, ill. az külső hatásra módosul, akkor a kialakult kapcsolatok egész hálózata átalakul. *Az ember és tér viszonya multidimenzionális kölcsönkapcsolat.* A tér kikerülhetetlen dimenziója az emberi létezésnek, ezért a szociálgeográfiai tér nem absztrakt és matematikailag nem is értelmezhető kategória, mert az egyes ember vagy társadalmi csoport szempontjából a tér mindig konkrét tevékenységhez kapcsolódik. A térrendezés során tehát nem absztrakt, hanem leírható emberi csoportok életterébe avatkozunk be. A racionális terület- és településrendezés ezért mindig számol az ember és tér

---

[8] L. MOEWES, W. 1980. Grundfragen der Lebensraumgestaltung. Walter de Gruyter. Berlin–New York. A mű 17. oldalán a szerző P. V. LILIENFELS (1873) idézetéből indul ki: „ami a társadalmi térben történik, az nem abszolút elveken, hanem a természet és az ember kölcsönkapcsolatán nyugszik".

[9] U.o. 40. oldal.

azon viszonylataival is, amelyek nem a gazdasági-társadalmi meghatározottságból, hanem az ember „természeti" lényegéből (fiatal-öreg, nő-férfi) adódnak.

Ha MOEWES, W. fenti felfogását vesszük alapul, akkor e probléma kutatásában a természet, a gazdaság és a társadalom, sőt a bölcsészeti és a műszaki tudományok egyaránt részt kell vegyenek. A földrajzon belül már a 70-es években megjelentek azok a részdiszciplínák, amelyek az ember és tér kapcsolatának sajátos témáival foglalkoztak, pl. a *Wahrnehmungsgeographie* (*mental map* kutatás) vagy a szociálgeográfián belül művelt *Perzeptionsgeographie*. Mindkét irányzatban meghatározó szerepet játszik a valóság és a valóságról alkotott kép cselekvést befolyásoló szerepének tisztázása.

Az ember és a tér viszonyával foglalkozó diszciplínák alapvetően két irányzat köré csoportosíthatók:

– *A behaviorizmus hívei* többé-kevésbé DARWIN miliő-felfogásából indulnak ki, s azt hangsúlyozzák, hogy az ember térbeli magatartását a környezet határozza meg, tehát tanult magatartás, ezért olyan környezetet célszerű kialakítani, amely az ember pozitív irányú fejlődését segíti.

MOEWES, W. tanulmányában felteszi a kérdést, ezek szerint a sportpálya agresszivitásra nevel, vagy az áruk és szolgáltatások területi koncentrációja növeli az ember konzummagatartását? A kérdésre adandó válasz nem is olyan egyszerű, mert a sport az emberek többsége számára a szabadidő-eltöltés, a szórakozás egyik formája, de vannak csoportok, akikből az esemény agresszivitást válthat ki. Sőt esetleg az a békés polgár, aki otthon a televízió előtt fejét csóválva ítéli el a sportpálya randalírozóit, adott esetben megfeledkezik magáról a lelátón.

Az is tény, hogy az árubőség serkent a vásárlásra, s ritkán fordul elő, hogy az áruházi sétát „fogyasztás" nélkül fejezzük be. A kirakattal, az áruk bemutatásával a kereskedőnek az a célja, hogy közvetve, a környezethatás segítségével vegyen rá a vásárlásra. Az ember e tevékenysége során viszont nem csak „konzum-szükségletét" elégíti ki, hanem információt is gyűjt a térről, amit más típusú cselekvései során hasznosít.

– *A humánetológia* követői viszont az ember genetikai meghatározottságára helyezik a hangsúlyt, és abból indulnak ki, hogy az ember térbeli magatartását az örökölt szükségletek határozzák meg és ezek nem mások, mint a szociálgeográfia alapfunkciói, tehát az embernek laknia kell valahol, továbbá dolgoznia, hogy létfeltételeit biztosítsa.

A szerzők többsége azon a véleményen van, hogy mindkét megközelítésre szükség van, mert a környezet és az ember veleszületett tulajdonsága egyaránt hatással van a térbeli magatartásra. Tehát a genetikai potenciál és a térben létező kulturális „örökség" együttesen van jelen az ember fejlődésében. Minden közösségben élő ember megtanul beszélni, de hogy mikor tud absztrakciókban gondolkodni, az már a kulturális miliőtől függ.

A klasszikus városépítészet arra kényszerült, hogy funkcionálisan komplex városi élettereket hozzon létre, hogy az emberi lét alapfeltételei elérhető távolságban legyenek. A közlekedés technikai fejlődése feloldotta a funkciók kényszerű koncentrációját, és háttérbe szorította az élettér társadalompszichológiai szükségletek szerinti berendezését. A 20. sz. második felének városrendezése már gazdasági, társadalmi, politi-

kai, tehát kulturális meghatározottságú, s le is becsüli pl. a genetikai szükségletekből adódó elvárást, mondván az ember előbb-utóbb alkalmazkodik környezetéhez.

A második világháború következtében a városi életterek nem csak funkcionális értelemben estek szét vagy gyengültek meg, hanem szociológiai értelemben is. Ezért DELHEES, majd MARLOW[10] arra hívta fel a figyelmet, hogy az új városoknak, ill. városrészeknek nem csak fiziológiai, hanem társadalompszichológiai szükségleteket is ki kell elégíteni. Ennek érdekében ún. szükségletcsoportokat határoztak meg, amelynek érvényre juttatásával az ember térhasználattal kapcsolatos elégedettsége nő és gyorsabban kialakul az az identifikációs tér, amelyben az ember otthon érzi magát.

A fenti szerzők elkülönítettek általános érvényű és térre is vonatkoztatható társadalompszichológiai szükségleteket. Ezek közül a szociálgeográfiai kutatás azokra összpontosít, amelyek hatással lehetnek vagy igazolhatóan vannak az ember térhasználati szokásaira:

– *A biztonság iránti szükséglet* egyre sokoldalúbban jelenik meg az ember térbeli magatartásában. DELHEES szerint ez motivál a település helyének megválasztásában, korábban a védelmi rendszerek kiépítésében, a modern társadalom esetén pedig az átlátható településszerkezet kialakításában.

Az ember lakásváltása esetén fontos szempont a „megbízható környék", a rend, a szabályozottság megléte, míg ennek ellentéte (pl. a marginális csoportok jelenléte, a bűnesetek száma, az épületek és közterületek elhanyagoltsága, az utcai rongálások gyakorisága stb.) leértékeli a lakókörnyezetet, ami azután megjelenik a lakások alacsony forgalmi értékében.

1990 után a biztonság iránti szükséglet különösen felerősödött a lakófunkcióval kapcsolatban, a kedvezőtlen adottságú városrészek lakásállománya leértékelődött, de veszítettek értékükből a földszinti lakások, sőt a szomszédság nélkül álló családi házak vagy üdülők is.

Aligha véletlen, hogy a városrész-rehabilitációban résztvevő cégek lakáshirdetésében kiemelt helyet kapott a védelemmel kapcsolatos felszereltség (beépített központi riasztó, három ponton zárható ajtó, kártyával működő mélygarázs, gondnokság stb.). A biztonság iránti szükséglet lehet jelen a lakóparkok szervezésében, amely garancia az azonos érdekű, értékrendű társadalmi csoport kiválasztására.

Az utcák kivilágítása, a járőrözés, utcai videokamerák kihelyezése, videórendszerű kaputelefonok, beléptető kártyák és a ruhán viselt személyazonosítók stb. mind-mind a biztonsággal kapcsolatos igény kielégítését szolgálják. De ez a jelenség nem csak a lakófunkcióval kapcsolatban ismerhető fel. Valószínűsíthető, hogy a kiskereskedelmi egységek koncentrációja, bemenekülése a bevásárló központokba is összefüggésbe hozható a remélt nagyobb biztonsággal. A vagyonvédelem, az olcsóbb biztosítás, a vásárlók jobb ellenőrizhetősége, az értékesebb áruk házhoz szállítása, érdekvédelem stb. mind olyan előnyök, amelyeket a hagyományos kiskereskedelmi hálózatban nehéz érvényesíteni, így nyomon követhető a társadalmi bizalom meggyengülése.

---

[10] U.o. 39. oldal

– *Az ember identifikációs szükséglete* MASLOW szerint szintén belső kényszer, ami nem csak a családdal, a szomszédsági vagy munkahelyi kapcsolatokkal összefüggésben jelentkezik, hanem a térbeli viszonylatunkban is.

Az ember igényli a tér ismeretét, ha más településbe vagy lakásba költözik, akkor bejárja a környéket, felméri a funkciók elérhetőségét, rögzíti a tájékozódásban szerepet játszó térelemeket, keresi azokat a térrészleteket, amelyekhez emocionálisan is kötődhet, mert emlékezteti valamire: „ez olyan mint", ez „emlékeztet" erre vagy arra, halljuk gyakran egy új lakó térkapcsolatot kereső megjegyzéseiből.

A funkcionálisan és építészeti szempontból is változatos élettér megkönnyíti az ember térbeli identifikációját, s egy bizonyos idő után magáénak érzi azt a teret, amelyben napi cselekvése zajlik. Ez a tér-identitás kezdetben nem több, mint az adott környezet elfogadása, jól érzi magát benne. Ezt követi az a magatartás, amikor az ember gazdagítani akarja életterét. Közismert, hogy a szuburbán településekbe költözők vagy az üdülőterületek telek-, ill. üdülőház-tulajdonosai gyakran társadalmi szerveződéseket hoznak létre az adott település életterének gazdagítására. A térbeli identitás talán harmadik szintjét jelenti a lokálpatriotizmus, ami esetenként lehet elfogult, de fontos elindítója és segítője a téridentifikációs folyamatnak.

A településrendezés bizonyos funkciók kiépítésének kezdeményezésével vagy ösztönzésével (pl. piac, sportlétesítmény, park kulturális intézmények, vendéglők, klubok stb.) elősegítheti az ember térbeli identifikációját. Ezért a szociálgeográfia empirikus módszereivel keresi azokat a tájelemeket, amelyek alkalmasak a tér identifikációs adottságok növelésére. Pl. a kultúrtörténeti tájelemzés is azt a célt szolgálja, hogy az élettér történetiségének bemutatásával növelje annak értékét, s ezzel az ember mind több olyan tájelemre találjon, amely számára otthonossá teszi a teret.

MURRAY, H. A.[11] hangsúlyozza, hogy e folyamat elképzelhetetlen emberi kapcsolatok nélkül, tehát a térbeli identifikáció elválaszthatatlan a szocializációtól és lokális társadalmi integrációtól.

Szociálgeográfiai értelemben ezért a térbeli identifikáció mint indikátor jön számításba a közösségi lét értelmezése, értékelése során, amikor az a kérdés, hogy az individuum szempontjából mit is jelent az adott közösségben élni[12].

– *A térbeli önmegvalósítás szükségletét* MASLOW (1954) az ember egyik legtermészetesebb tulajdonságának tartja. Szerinte békesség van abban az emberben, aki harmóniát tud teremteni léte és környezete között, de ez a harmónia nem szükségképpen releváns a környezet társadalmilag követett normáival.

A városi térben kialakuló szegregáció tehát nem csupán a mindenkori gazdasági-társadalmi különbségek leképződése, hanem olyan társadalompszichológiai hatások eredője is, amelyben az egyén, család, csoport adott időhöz kötődő szükségletei jelennek meg. Ha túl nagy különbözőség (inkonzisztencia) alakul ki az egyén vagy csoport

---

[11] JANKÓ K. 2000. Ferencváros története és rehabilitációja. - PPKE BTK Szociológiai Int. Kézirat 22 p.

[12] MOEWES, W. ezzel kapcsolatban MURRAY, H. A.: Explorations in personality (1938) című művét idézi, amelynek eredményét összehasonlítja DELHEES kutatási irányával, s kiemeli MURRAYnak azt a felfogását, hogy a személyiség autonómiára való törekvése is bioszociális szükséglet, és erre ad lehetőséget a szabadidő. A szabadidőben az ember megvalósíthatja azt, amelyre a munkavégzése vagy az életpályája során valamely ok miatt nem nyílik lehetősége.

társadalmi státusa és a településen belüli lakóhely (lakáskörülmény) között, akkor arra törekszik vagy arra kényszerül, hogy azon változtasson (KOLOSI T. 1984), a gazdaságilag felemelkedő csoport tagja jobb városrészbe költözik, a nyugdíjas vagy elszegényedő család kisebb vagy olcsóbb városrészbe húzódik. Kérdés, hogy ilyen esetben a szükségletek különbözőségéről, az igények megváltozásáról vagy a társadalmi helyzet átrendeződésének kényszerű konzekvenciáiról van-e szó?

A főváros IX. kerületében végrehajtott tömbrehabilitáció kapcsán a marginális csoportok saját elhatározásuk alapján költöztek át másik városrészbe, mert „nem érezték jól magukat" – saját bevallásuk szerint – a megújult élettérben[13]. Elköltöztek viszont olyanok is, akik szívesen maradtak volna, de ezt gazdasági lehetőségeik nem tették lehetővé. Az ember térbeli önmegvalósításának szükséglete tehát az adott társadalom gazdasági-társadalmi fejlettségének, bizonyos értelemben szabadságának függvényében teljesülhet, ill. elégíthető ki.

Ez az összefüggés különösen jól megfigyelhető a szuburbán övezet lakóterületeinek különbözőségében, ahol az amerikai szappanoperák stílusában építkezők, a kisvárosi életforma iránt vágyódó és a falusi közösségi léthez igazodni kívánók életterei egyaránt megtalálhatók. Ezekben a típusokban, a térhasználat módjában már nem is csupán a státus- és rétegkülönbségek nyilvánulnak meg, hanem az ember MASLOW által leírt *térbeli önmegvalósítási szükséglete.*

Szociálgeográfiai szempontból természetesen az alapkérdés az, hogy az élettérben kialakuló különbségek, amelyeket az emberi szükségletek is formálnak, hogyan hatnak a funkcionális rendszer egészének működésére. Az előzőekben említett IX. kerületi példával élve, a tömbrehabilitáció következtében megjelenő új csoport hogyan formálja át elvárásainak megfelelően az ellátás-szolgáltatás, sőt oktatás, vagy szabadidő eltöltés korábbi módját[14]. A várostervező tehát nem csupán épített környezetet vagy funkcionális rendszert tervez, hanem akarva-akaratlan lokális társadalmat is, amelyben az ember magatartását nem csak az új környezet, hanem az örökölt szükségletek is motiválják.

– *Az ember térre vonatkozó esztétikai szükséglete* a természeti népektől a modern társadalmakig nyomon követhető. Az alapfunkciók térbeli rendje általában a társadalom, ill. a társadalmi csoportok érdeke alapján formálódik ki, de azok megjelenési formái magukon viselik az adott társadalom vagy csoportjainak kultúráját, szellemi tevékenységét, amely értékrend tradicionálisan és emocionálisan motivált. Minél zártabb és térben izoláltabb egy társadalom (közösség), annál hosszabb ideig maradnak fenn a történetileg kialakult esztétikai magatartásformák.

A szocializáció és integráció következtében az egyén vagy csoport átveszi az általánosan követett térbeli esztétikai normákat, s feladja, vagy bizonyos elemeit átmenti, ill. megőrzi a réginek. Ezzel összefüggésben konfliktus jelenhet meg az etnikai vagy vallási kisebbségek viszonylatában, különösen, ha a hagyományok a lokális vagy

---

[13] JANKÓ K. felméréséből átvéve.

[14] A rehabilitációba bevont személyeknek nemcsak a fizetőképességét mérlegelik. A figyelem olyan személyi adatokra is kiterjed, mint pl. külföldi-e, budapesti-e, vidéki-e, mi a foglalkozása, milyen a társadalmi státusa stb. Az utóbbi különösen fontos szempont lehet a lakóparkok kialakítása során, amikor az is cél, hogy átlátható, zárt lakóközösségek alakuljanak ki.

regionális identitásban is jelen vannak[15]. Az EUREK a kultúrtájak megőrzésével a történetileg kialakult tájelemeket védi, s kielégíti a tájesztétikával kapcsolatos emberi igényeket. Környezetkultúránk változásában követhető az ott élő ember esztétikai szükséglete, igénye vagy igénytelensége a rend, tisztaság, forma és szín stb. iránt, aminek tradíciója, történeti kontinuitása is van, de külső hatások révén különböző mértékben átalakul.

A modern társadalom az ember esztétikai szükségletét intézményesen igyekszik megfogalmazni (oktatás, művészet, kommunikáció) és kielégíteni, amelyben már megjelennek az össztársadalmi, csoport és lokális érdekek. A gazdasági, társadalmi és kulturális globalizáció a lokális szükségletekkel szemben szükségképpen mások által követett esztétikai normát követ, s gyakran – mint új jelenség – értékké nemesül. Ennek ellensúlyozására szaporodnak és erősödnek azok az európai társadalmi mozgalmak, amelyek a lokális esztétikai szükségletek kielégítését célozzák, s védik a kultúrtáj történetileg kialakult esztétikáját.

Az individuum és tér kapcsolata

A térbeli magatartással összefüggésbe hozható szociálpszichológiai szükségletek a személyiségfejlődés során alakulnak ki, aminek alapja a környezet megismerése, az életterünkben létező dolgok funkcióinak érzékelése, értelmezése és cselekvésünkben való felhasználása. E folyamattal válik a tér az ember számra hasznossá, szükségletei kielégítésének tárgyává és színterévé.

Az ember és tér viszonyát (földrajzi szempontból táj, kultúrtáj) DENECKE (1997) a kultúrtáj tartalma és a benne lejátszódó folyamatok alapján értelmezi, ezért a kultúrtáj funkcióinak és az azzal összefüggő emberi tevékenység megismerését tartja fontosnak. A kultúrtáj háromdimenziós modelljében *(1. ábra)* LE PLAY szemlélete tükröződik vissza. Szerinte a természet, a gazdaság *(homo oecnomicus)* és a kultúra *(sociofacts)* egymásra hatása révén alakul ki az a kultúrtájkép, amelyben visszatükröződik az ott élők társadalmi cselekvése (kultúrája) és ami kihat az ember jövőbeli tevékenységre is. Ezért a szerző szerint a táj terhelhetőségi vizsgálata során nem elégséges a természeti tényezők ökológiai érzékenységét számba venni, hanem fel kell mérni a táj esztétikai terhelhetőségét is.

GREIS–GRAHAM (1993) szerint a táj emberi érzékelésének három szintje van:

– a térbeli tájékozódás és a mozgás lehetőségeinek felmérése,

– a tájban létező elemek és folyamatok megismerésének szintje,

– az ember társadalmi kommunikációs képessége, amelynek segítségével megismeri a valóságot, kapcsolatot teremt a szomszédsággal.

A szerző szerint az ember akkor érzi „szépnek" a tájat, ha a fenti három szintről érkező információk alapján megelégedettséget érez. DENECKE szerint az ember tájérzékelésének negyedik szintje is van, amikor az ember a táj részének érzi magát, tehát részévé válik az *„empirische Realitat"*-nek.

---

[15] A kultúra területi különbségeinek, sajátosságainak megőrzésére született meg az Európa Tanács határozata (1993) és ezzel összefüggésben az új európai regionális koncepció (EUREK). – In: Erhaltung und Entwicklung gewachsener Kulturlandschaften als Auftrag der Raumordnung. Informationen zur Raumentwicklung. 1999. H. 5–6. 416 p.

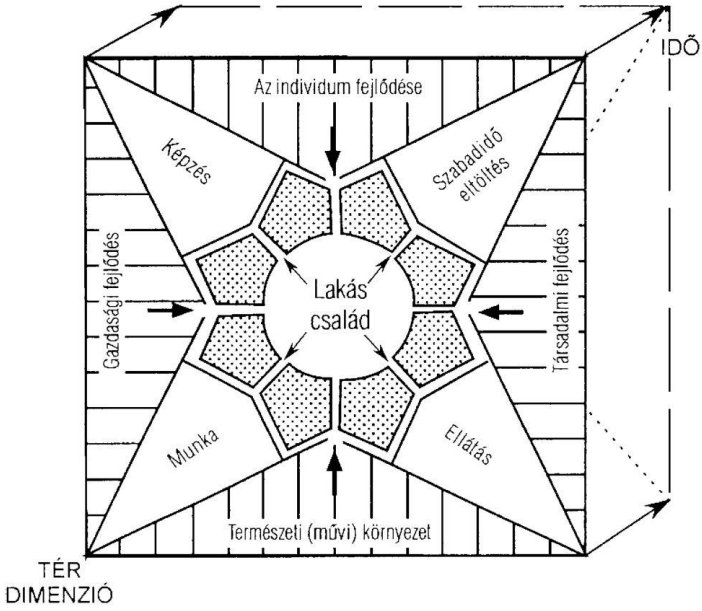

1. ábra. A kultúrtáj háromdimenziós modellje. (Az ábra magyarázatát l. a szövegben)

Three-dimensional model of cultural landscape (For explanation see the text)

Ha elfogadjuk az ember és tér viszonyának fenti alapvetését, akkor e megismerési folyamat szociálgeográfiai szempontból a funkcionális térben játszódik le. Különösen igaz ez a városi élettérrel kapcsolatban, amelyben a „táji elemeket" a funkcionális rendszer telephelyei képezik. A „városi táj" *(Stadtlandschaft)* fogalmát megalkotó BREUSTE (1995) szerint a 20. sz. második felében a városi életmód horizontálisan is terjeszkedik, telephelyei nem maradnak a szűken értelmezett várostesten belül, hanem benyomulnak a természeti tájba, a korábbi városperemet pedig alapvetően átformálják. SCHAFFER (1990) e jelenségre használja a „városi-ipari kultúrtáj" fogalmát az IBA-Emscher-Park leírása kapcsán, amelyben a klasszikus városi ipari, szolgáltató és szórakoztató funkciók új „táji" együttesben jelennek meg.

Ha az ember és tér viszonyának értelmezésében DENECKEtől eltérően nem a kultúrtájat (környezet-centrikus megközelítés), hanem az embert állítjuk a modell középpontjába (BERÉNYI I. 2001), akkor az adott kultúrtáj változását a funkcionális rendszer átalakulás szempontjából elemezzük. Ebben az összefüggésben az emberi cselekvés indítéka és lehetséges iránya nyilván jobban definiálható, mert az aktivitást az az inkonzisztencia mozgatja, amely az ember szükséglete és az adott funkcionális rendszer térbeli „kínálata" között fenn áll. Ebben az összefüggésben a *személyiségfejlődés* a modell negyedik dimenziója, tehát a kultúrtájhoz való viszony az ember korától, nemétől, neveltetésétől, emberi-közösségi stb. kapcsolataitól is függ.

A szociálgeográfia tehát a kultúrtáj-változás *csoportspecifikus* összefüggéseire helyezi a hangsúlyt, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a kultúrtáj az egyéni, közösségi-lokális, regionális-társadalmi érdekek mentén formálódik, a változás konfliktusai ebben az összefüggésben ragadhatók meg.

Esettanulmányok a városi élettér szociálgeográfiai elemzéséhez

A kultúrtáj-változás szociálgeográfiai szempontú elemzésének jelentőségét, gyakorlati hasznosságát esettanulmányok segítségével kíséreltük meg igazolni. A szociálgeográfia „kísérleti laboratóriuma" ugyanis a funkcionális tér, amelynek meghatározó tényezője a gondolkodó, cselekvő ember, akinek aktivitásában jelen van a történetileg felhalmozott ismeret, a jelen tevékenységét meghatározó indíték és a jövőre irányuló szándékolt cselekvés is.

A városi élettérben lejátszódó folyamatok különösen bonyolultak, mert kis területen nagy számú térhasználó érdeke van jelen, ezért az előző elvi megközelítés szempontjából, a korlátozott társadalmi térnek nagyon differenciált emberi szükségleteket kell kielégíteni. Ha erre a város vagy városrész képtelen, akkor az ember vagy bizonyos csoportjuk átalakítja a funkcionális rendszert vagy elhagyja az adott teret (létrejönnek a szegregálódás különböző formái).

A Moszkva tér és környéke

A szociálgeográfiai szövegekben olykor szinonimaként jelenik meg az „élettér" és a „megélt tér" fogalma, az utóbbi E. KANT *„empirische Realitat"* fogalmából eredeztethető és inkább az individuum által használt, megtapasztalt, megélt térről van szó. Az élettér összetettebb fogalom, amely nemcsak a létezés által igénybevett konkrét térre vonatkozik, hanem arra a virtuális térre is, amely az egyénben vagy közösségben története során kialakult (kulturális *mental map*), s jelen lehet a szándékolt cselekvésében is. A városi élettér szempontjából ez azt jelenti, hogy a városlakó nemcsak abban a térben gondolkodik, amelyben szükségleteit kielégíti, hanem egy lehetséges aktivitási térben is (példaként idézhető a kárpótlás révén megszerzett városkörnyéki területek ügye).

Az individuum által megélt tér is többértelmű, mert a személyesen használt térben is vannak olyan funkciók, amelyek szükségleteinken kívül esnek, de létezésükről tudunk, részei a tapasztalatai térnek, tehát ezekkel együtt értékeljük a funkcionális tér használhatóságát. Viszont, ha egyre több olyan elem jelenik meg az individuális funkcionális térben, amely szükségleteinken kívül van, akkor „elidegenedünk" az adott tértől („már nincs is kedvem kimenni az utcára" mondja az egyik lakos), ami különböző negatív reakciókat válhat ki (tiltakozás, kényszerű alkalmazkodás, bezárkózás, megromló szomszédsági kapcsolatok, elköltözés stb.).

A városi funkcionális tér átalakulásával összefüggő konfliktus-típusok elemezhetőek pl. a Moszkva tér környékének átépítése kapcsán. A tér történeti funkcionális átalakulásai során a jelenlegi konfliktus nem az első. Az 1930-as években a villamos- és az autóbusz-forgalmi csomópont kialakítása ellen tiltakozott a lakosság, de a földalatti

megálló kiépítését sem fogadta egyöntetű lelkesedés az 1960-as években, mert az a lakófunkció további leértékelődésével járt. A tér forgalmi pozíciójának erősödéséből szükségszerűen következett a kereskedelmi-szolgáltató funkciók koncentrációja, a Mammut üzletház és piac, irodaházak, a Millenniumi park stb. kiépítése, s ezzel a korábbi lokális ellátó funkciójú és átmenő forgalmú térből városrészközpont lett vagy lesz.

Ezzel párhuzamosan viszont a tér környékén a két világháború között még magasan értékelt lakásállomány leromlott, a jobb időkre már csak az itt-ott megmaradt míves kapuk és lépcsőházak emlékeztetnek. A népesség fiatal és tehetősebb csoportja elköltözött, az elöregedő népesség pedig tehetetlenül szemléli a környék számára idegen átalakulását. A városrendezési körzet 811 lakásának felében már csak egyszemélyes háztartások voltak 1990-ben, a körzetben élő 3207 lakosnak 32%-a a 60 éves és idősebb népesség csoportjához tartozott. Az aktív keresők 80%-a szellemi foglalkozású volt ugyan, s annak 23%-a felsőfokú végzettségű, az átlagkereset azonban nagyon alacsony.

A településrész társadalma 1990–2000 között tovább csökkent és öregedett, a funkcióváltás pedig folytatódott, valamelyest bővült a kvalifikált munkahelyek száma. Ezért feltételezhető, hogy a lokális társadalom „leépülésének" folyamata megáll vagy megállítható különösen, ha a környező, sűrűn beépített lakótömbök rekonstrukciója, a városrész komplex rehabilitáció is felgyorsul, ami elindíthatja a magántőkén alapuló dzsentrifikációt (KOVÁCS Z. 1996) is.

A Mammut megépítésével kapcsolatos ellentétes lakossági vélemények (rádió, televízió, újságok stb.) alapján arra következtettünk, hogy ennek hátterében is az adott városrész funkcionális térszerkezetének átalakulása és az ott élő népesség szükségletei közötti növekvő inkonzisztencia áll. Tehát nem a Mammuttal szembeni *ab ovo* szembenállásról van szó, mint ahogyan azt némely hírforrás igyekezett beállítani, hanem arról a tényről, hogy bizonyos lokális társadalmi csoportok korábbi élettere alapvetően megváltozott. Ez azt jelezte, hogy a mindenkori várostervező nem csupán művi környezetet formál vagy funkcionális teret alakít, hanem szerves fejlődéssel kialakult emberi életterekbe és élethelyzetekbe avatkozik be. Ezen összefüggések megvilágítása céljából a bevásárló központ környezetében lévő 337 lakás 25%-ában készítettünk interjút (KATONA E. 1999), amelynek szerkezete igazodott a SWOT analízis négydimenziós logikájához. Az interjúk által érintett lakótömbökben 1473 lakos élt a vizsgálat időpontjában, akiknek 31%-a tartozott az idősek csoportjához[16].

A kérdés az volt, hogy az ember térrel kapcsolatos szükségleteinek mely paraméterében jelent meg deficit, ami az ominózus tiltakozást kiváltotta:

– A megkérdezettek több mint 60%-a a parkolási helyzet romlására panaszkodott. Bevezették ugyan a fizető parkolást, de a vendégek jelentős része szabálytalanul parkol, gátolja a ki- és behajtást, tehát korlátozott a helybeliek megszokott térhasználata (PIPERECK, 1973). Az más kérdés, hogy ennek oka a társadalmi méretű fegyelmezetlenség, az intolerancia, a másik érdekének figyelmen kívül hagyása.

– A lakással, a lakótérrel kapcsolatos emberi szükséglet egy része fiziológiai természetű, amelynek életkorhoz kötődő különbözőségei vannak. A védettség, a rend, a fény, a kilátás stb. iránti igény főleg az idősebbeknél jelentkezik, akik élettere jórészt a

[16] KATONA E. 1999. Moszkva tér és környéke. – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék. Kézirat 15 p.

lakásra szűkül. Mindez a Mammut közvetlen közelében nyilvánvalóan sérült. Ennek hiányát vagy romlását a fiatalok kevésbé érzik, hiszen az idejük nagyobb részét lakáson kívül töltik, hétvégén pedig a környező forgalom is kisebb. A két korcsoport tehát törvényszerűen másként viszonyul a funkcionális tér átalakulásához.

– A lakókörnyezettel szembeni emberi szükséglet a természettel való kapcsolat, a térbeli mozgás lehetősége, ami a beépítéssel nyilvánvalóan romlott, a Millenniumi park kiépítése valószínű javította a helyben lakók térérzetét.

Az idősek szempontjából nyilvánvalóan megváltozott a térhasználat, a megkérdezettek pl. félnek az utcai közlekedéstől, a felgyorsult forgalomtól, nem tudnak tájékozódni az üzletközpontban, félve használják a mozgólépcsőt, nem beszélve a magasabb árakról, a megváltozott áruösszetételről és végül, ami a legfájóbb sokak számára: szétestek a megszokott emberi kommunikációs kapcsolatok, „nincs kivel szót váltani" mondják, az eladók nagy része idegen és idegenné lett, tarkává vált a megszokott „közönség". Mindezek olyan társadalompszichológiai tényezők, amelyekkel a műszaki szemléletű mai tervezés alig számol, mert a profitorientált gazdaság szorításába alapvetően cél- és érdekorientálttá vált a cselekvés.

A nyitott, interaktív tervezés (ZETTLER, L. 2000) éppen azt célozza, hogy a tervezés a lokális népesség szükségleteit, elvárásait, sőt szándékolt cselekvésének főbb irányait is vegye figyelembe, hogy ezzel mérsékelje az új funkcionális tér és a jelenlévő társadalom közötti inkonzisztencia mértékét. Erre az adott tervezési körzetben lett volna alkalom, mert fejlett lokális tudattal rendelkező csoportok élik, amelyek élettere bonyolult városi szövetet alkot[17].

Ezzel ellentétes példa a XVII. kerületben a „Rákos mezején" élő társadalom településkörnyezete, ahol a művelt konyhakertekkel rendelkező családi házas beépítés a jellemző. A lakótelep jellegű vagy társasház típusú lakókörnyezet alig ismert, a lakásoknak csupán 3,9%-a önkormányzati (KUZMANN E. 2000). A ház körüli kertek egy részében a tyúkfélék és a sertéstartása sem ismeretlen, a beépített terület mellett a szántó foglalja el a legnagyobb területet, ezért a térhasználat egésze inkább falusias jellegű[18].

A kerületben élő népesség ugyanakkor „városlakónak" érzi magát, nem a lokális, hanem a teljes városi funkcionális rendszerben gondolkodik, ellentétben a Moszkva tér környéki népességgel, amely „bioszociális" szükségleteit közvetlen közelében szeretné kielégíteni, s a két villamosmegállónyi távolságra lévő funkció már messze van. Az egykori városperiférián élők számára természetes az alapfunkciók különböző elérhetősége, az a tény, hogy nincs minden helyben.

E kerület lakásállománya is elöregedett ugyan, de a kerületen belüli különbségek nagyok és a régi kertes családi házak laza beépítése ritkán kelti a slumosodás benyomását. A kerület ingatlanforgalma egészében nem feltűnően nagy, de erősödőben van, mert a kisvállalkozók építkezése megnőtt (számuk 8000). A fővárosi lakások 8–10%-a épül évente a kerületben és az önkormányzat ösztönzi a szabad területek csa-

---

[17] ZETTLER, L. 2000. Interaktive Landschaftsplanung. – Habilitationsschrift. Universitat Augsburg. 202 p.

[18] KUZMANN E. 2000. A józsefvárosi rehabilitáció néhány társadalmi összefüggése. – PPKE BTK. Szociológiai Intézet. Kézirat 21 p.

ládi házas beépítését. A családi házak alapterülete átlagosan 104 m^2, és általában 3 és több szobásak.

Az elöregedő kisvárosi belsőkben megjelentek az elszegényedett, belső városrészekből kiszoruló csoportok is, ami a kerület népesség-növekedésének másik forrása, ezért bizonyos kerületen belüli szegregációt lehet felismerni.

Az önkormányzatnak az a törekvése, hogy a lakófunkció általános környezeti feltételeit javítsa, mozgósította a helyben lakó és az itt építkezni, letelepedni kívánó népességet. Különösen megerősítette a lokális társadalmi térszerveződést a nagyüzemi állattartáshoz kapcsolódó hígtrágya-tavak megszüntetésére szervezett önkormányzati akció. Pest legmagasabb pontján, az Arany-hegyen lévő ülepítők, amelyek a volt termelőszövetkezet, majd egy kft. tulajdonában voltak, ill. kezelésébe kerültek, akadályozzák a minőségi lakótelep építkezést, a városlakók elvárásainak megfelelő kertövezet kialakítását.

E városrész funkcionális szerkezetének átalakulásával összefüggő társadalmi konfliktusok gyökere tehát itt alapvetően más természetű, mint a Moszkva tér környékén. Ott a helyi társadalom indulatait a várostervezéssel és a városrendezéssel összefüggő „külső" tényező, aktőr váltotta ki, a XVII. kerületben indult „mozgalom" viszont a helyi társadalom, a lokális érdekcsoportok „belső" aktivitásán alapul. Ezért az utóbbi esetben nagyobb esély van a gazdasági érdekcsoportok, a lakosság civilszervezetei, az önkormányzat és a várostervezés közötti összhang megteremtésére. A tervező teoretikus ZETTLER, L. szerint ilyen esetekben különösen hatásos az interaktív területi tervezési modell, amikor a folyamatba külső szakértő, az egyes érdekcsoportokhoz nem kötődő szakember (magántervező iroda, kutatóhely stb.) kapcsolódik be és tudományosan megalapozott, értékracionális szempontot képvisel. Az EU új terület- és településfejlesztési, ill. -rendezési koncepciója a szubszidiaritás elvét követő interaktív tervezési gyakorlatot ajánlja, amellyel talán csökkenthető a funkcióváltás és a térhasználat átalakulásával kapcsolatos tiltakozások száma.

A városi élettér és a szubszidiaritás elvének összefüggése két tömbrehabilitáció példáján (Bp. VIII. kerület és Soroksár)

TÖNNIES klasszikus művében leírja a közösségi (családi, rokonsági, szomszédsági, baráti) kapcsolatok szétesését, s az embernek azt a törekvését, hogy ezeket az emberi viszonylatokat a különböző társadalmi terekben újrateremtse. A városi életterek civil szerveződései, vagy bizonyos funkciók (étterem, cukrászda, kulturális intézmény, ilyen vagy olyan klubok stb.) körül kialakult törzsközönség is valójában kísérlet az emberi közösség megszervezésére.

A szubszidiaritás elvének érvényesítése az esetek többségében csak az államigazgatási hierarchia működése, ill. működtetése kapcsán kerül szóba, s ritkán hívják fel a figyelmet az elv érvényesítésének lokális és regionális közösséget formáló jelentőségére.

A szociálgeográfia nevezetes, sok vitát kiváltott alapfunkciója az ún. „közösségben élni" nem a szociológiai értelemben vett emberi kapcsolatok sajátosságait tar-

talmazza, bár az erre vonatkozó információkat is rendszerezi, hanem inkább azt a kapcsolatrendszert fogja át, ill. annak különböző szervezeti formáit értelmezi, amelyek az alapfunkciók csoportspecifikus igénybevétele révén kialakulnak. Az alapfunkciók igénybevételének formája és módja a TÖNNIES-i értelemben vett közösségben – a családi, rokonsági, szomszédsági stb. kapcsolatok révén – hagyományozódik, az ahhoz tartozó élettér viszonylag stabil, s belső mechanizmusa modellezhető. E társadalmi életterekben a szubszidiaritás elve vagy lokális szintről indulva, vagy „felülről" lefelé haladva érvényre juthat. A személyes és közösségi felelősség az emberi kapcsolatok révén válik ellenőrzötté ezekben az életterekben

A városi élettérben alapvetően más a helyzet, mert az adott élettér nem csupán az ott élők társadalmi cselekvése révén formálódott, következésképpen egyes csoportok számára „megélt," míg a mások számára csupán „használt" térről van szó. A két csoport eltérő téridentitással rendelkezik, mivel a szubszidiaritás érvényesítésének egyik feltétele a térreleváns társadalmi csoport és identitás megléte, tehát van fogadó társadalmi közeg, ezért az elv a differenciált társadalmi térben csak akkor közösségépítő, ha a téridentitással rendelkező csoport érdekérvényesítése az erősebb.

Az ember, a csoport, a közösség társadalmi szükséglete a szubszidiaritás, abban az értelemben is, hogy az ember az életterével kapcsolatos döntésekben jelen akar lenni, ha ebből kizárják vagy részvételét korlátozzák, formálissá teszik, akkor az gyanakvást, ellenállást vagy közömbösséget vált ki. A szubszidiaritás elve nem csupán az emberi vagy közösségi jog része, hanem olyan társadalompszichológiai szükséglet, amely az ember közösségi létéből következik, de létezésnek nem szükségszerű feltétele, de hiánya a lokális társadalmi és térbeli identitását gyengíti. Ezért az ember szubszidiaritás iránti igénye mindig újraéled, ha korlátozták és igyekszik megteremteni a közösségépítés során. A fenti összefüggésekre két példa alapján szeretnék rávilágítani:

Az önkormányzati törvényt követően megsokasodott a korábban erőszakkal egyesített települések szétválása, kiválása vagy annak kísérlete. Erre jó példa Soroksár esete.

A konfliktus megértése érdekében célszerű a közösségformálódás történeti folyamatának főbb szakaszait összefoglalni. Bár a településről már az 1067. évi adománylevél is tanúsít, társadalma a török uralom alatt éppen úgy elpusztult, mint a többi alföldi, ill. Alföld-peremi település. A Grassalkovichok által betelepített alsó- és felső-ausztriai, valamint bajorországi németajkúak ezért nem zárt közösségbe települtek, így itt nem lehetett társadalmi kontinuitás. A közösség önszerveződése az anyaországból hozott tradíciók alapján történhetett.

A település népességszáma a 19. sz. második felében gyorsan gyarapodott, párhuzamosan a főváros gazdasági-társadalmi funkcióinak erősödésével, mert Soroksár is a fővárosban munkát keresők, a bevándorlók céltelepülésévé vált. Az első világháborút követő időszakban ez a folyamat még inkább felerősödött, mert a fővárosi ipar telephelyei is megjelentek Soroksáron. A településnek 1900-ban 8871, 1941-ben pedig már 18 888 állandó lakosa volt, nem számítva az albérlőket és „ágyra járókat", akikről a korabeli tudósítások írnak.

Az 1872-től nagyközségi rangú településen differenciált társadalom alakult ki a kapitalizáció bő fél évszázada alatt, ami fellazította a 19. sz. elejére kialakult paraszti tradicionális közösséget, de erős maradt annyira, hogy a beköltözők lokális társadalmi integrációra kényszerültek. A svábok közösségi tartása, szervezett belső társadalma védelmet jelentett a beköltözők számára is, ezért gyorsan alkalmazkodtak a helyi szokásokhoz.

A nagyszámú helyi népesség olyan erős társadalmi szerveződést tett lehetővé, amely a fővárostól független funkcionális rendszerré is formálódhatott, miközben kihasználta a piaci közelséget. Az 1930-as években idetelepült kis- és középüzemek (textilgyár, selyemgyár, petróleum-finomító stb.) munkásait, a helyi népességet és részben a pesti piacot 1944-ben már 36 mészáros, 52 pék, 38 kőműves stb. szolgálta ki, akiknek helyi társadalmi önszerveződései jöttek létre. Már a századfordulótól voltak Soroksáron polgári körök, egyletek, testületek, sportklubok, amelyek állandó tagsággal, támogatói körrel, helyiséggel rendelkeztek.

A településben „a németeken kívül magyarok, zsidók, tótok, oláhok, horvátok, rácok és cigányok" éltek, írta a korabeli újság, de nagy egyetértésben a tekintetben, hogy nem csatlakoznak a fővároshoz, amelyet Budapest már 1922-ben ki akart kényszeríteni. De akkor még érvényesült a szubszidiaritás elve és Soroksár ellenállhatott. Nem ez volt a helyzet azonban 1945 után.

A második világháborút követően Soroksárról 5600 németajkú lakost, a lakónépesség majd egyharmadát kitelepítették, a lokális társadalom emiatt összeroppant, Soroksárt 1950-ben egyesítették a fővárossal és az újonnan létrehozott XX. kerülethez kapcsolták még Pestszenterzsébetet és Erzsébetfalvát is. A kerület központja a legnagyobb lélekszámú, 3 községből összevont Erzsébetváros lett, amely ezt követően évtizedekig koncentrálta és felhasználta a kerület erőforrásait.

Soroksár a főváros perifériájára szorult, a munkahelyek többsége az államosítás következtében a fővárosba helyeződött át, a nagyszámú kiskereskedő és „kisvállalkozó", akik a főváros közelségéből éltek tönkrement vagy állami vállalatokba és szövetkezetekbe kényszerült. Ám nemcsak a helyi foglalkoztatás szűkült be, hanem szinte eltűntek a civil szerveződések is, még a szórakozóhelyeket is bezárták, 1941-ben még négy mozija volt a településnek, de az oktatási intézmények körzetesítésével azt az iskolát is lebontották, amelyben még Táncsics Mihály is koptatta a padot.

Az 1990-ben megjelenő Soroksári Hírlap a fentiekhez hasonlóan sorjázta a sérelmeket, amelynek hatására a lokális társadalom eltűntnek vélt közösségi tudata újra éledt, a „hely szelleme" – HAMVAS Béla fogalmával élve – kiszabadul a palackból. Megszületett az eltelt negyven évre adott válasz: elszakadni a fővárostól!

Az esetnek persze számtalan összetevője van, amelyek külön-külön is elemzést érdemelnek, számunkra azonban arra példa, hogy egy meghatározott élettérben lakóknak kvázi önálló társadalmi létezés-tudata van – ezt fejezi ki a „közösségben élni" *(sich leben)* szociálgeográfiai alapfunkció –, amely az adott térben élő társadalmi csoporttól elválaszthatatlan, amelyet a szubszidiaritás elvének érvényesítése „legitimizál", és amely megerősíti a lokális társadalmi tudatot.

Soroksár és a főváros viszonyában kialakult feszültségben egyértelműen nyomon követhető a szubszidiaritás elvének megsértése, ami csoportos lokális társadalmi ellenállást eredményezett. Ebből arra lehet következtetni, hogy autonómiára való törekvés nemcsak a személyiség szintjén megjelenő szükséglet (MOEWES, W. 1980), hanem közösségi és csoport elvárás is, s ez jelenik meg a települések önállósági törekvéseiben vagy a civilszerveződésekben is. Így érthető, hogy a városok horizontális terjeszkedésével beolvasztott települések társadalma tartósan megőrzi lokális identitását és sok esetben az „őslakosság" külön szerveződéseket hoz létre, különösképp akkor, ha annak hátterében vallási vagy etnikai közösség-élmény is van.

A budapesti lakótelepek kiépítésével eltérő identitású életterek alakultak ki az érintett kerületekben, pl. Mátyásföld és a Béke lakótelep nemcsak településmorfológiai értelemben izolált világ, hanem közösségi, szomszédsági kapcsolatok tekintetében is. Ez a szituáció alig különbözik attól, ami Dunaújváros, Százhalombatta, Tiszaújváros stb. régi és új településrészei között kialakult. A városok lakótelepeiről megindult kiköltözéseknek összetett okai vannak ugyan, a Százhalombattán megkérdezettek döntő többsége az elköltözés okai között mégis a második helyen említette a jobb emberi kapcsolatokat, a „közösségben élni" térélményt a falusias településrészben.

A városrekonstrukciók, a városszerkezet, a beépítés, a funkcionális rendszer átalakítása más szempontból veti fel a szubszidiaritás kérdését. Középső-Ferencváros rehabilitációja során lebontott 127 önkormányzati épület (829 lakás), majd a felépített 2 önkormányzati tulajdonú lakóház, 37 társasház és 42 magánberuházással épült ház, összesen 1318 lakás, s az ezzel párhuzamosan felépült 4 szálloda, 2 irodaház, 1 parkolóház, 1 hangversenyterem alapvetően megváltoztatta a városrész funkcionális szerkezetét és társadalmi összetételét. A hangversenyterem nyilván már az új társadalmi csoport elvárható igényeinek figyelembe vételével épült, tehát a vevők kiválasztása során nemcsak a jövedelmi helyzetet, a fizetőképességet, hanem a társadalmi státust is mérlegelhették (KOLOSI T. 1984).

A városrész-rehabilitáció tehát a helyi társadalom „megújítását" is jelenti, ami több társadalmi konfliktust is eredményezhet, ha az „őslakosok" érdeke sérül, ezért fontos, hogy e társadalmi csoport hagyományőrző funkciójára odafigyeljünk, s a közösségépítésben felhasználjuk, hiszen ők őrzik a „hely szellemét", ami a betelepülők közösség iránti szükségletét elégíti ki. E folyamatban sokat segíthet a szubszidiaritás elvének érvényesítése, ha az igazgatás számol az életterek különbözőségével, s a társadalmi szerkezettől függően „leoszt" bizonyos feladatokat (pl. vagyonvédelem, lakossági nyilvántartás [Svájc példája], szociális ügyekbe való beleszólás lehetősége civilszervezetek ellenőrzése stb.).

Összefoglaló

Áttekintve a társadalomföldrajz elmúlt tíz évének publikációit és figyelve – már amennyire lehet – a diszciplína legalább közép-európai elmozdulásait, az az érzé-

sem, hogy területünkön történt ugyan változás, főleg tematikai értelemben (pl. a történeti földrajz, tehát az idődimenzióban való gondolkodás felfutása), addig elméleti szempontból nem sok történt, noha szép számmal jelenhettek meg fiatalok a pályán és még PhD-t is szereztek vagy szerezhetnek. Ennek nem mond ellent az, hogy valóban új felfogású fiatal tehetségek munkáját is olvastam. Ám tény, hogy tisztán tematikai szempontból túl sokan járnak a „kijárt utakon", igaz ez kényelmes és biztonságos a tudományos feladat teljesítése szempontjából, minőségi szempontból nem is kifogásolható, mert átveszik az adott diszciplína naprakész eredményeit. Felvetődik viszont a kérdés, valóban nincsenek még olyan témáink, elméleti vagy módszertani kísérleteink, elképzeléseink, amelyek már a „Jövő" tudományos feladatai közé tartozhatnak? Az országos, német mintára szervezett földrajzi konferenciáknak fontos szerepe lehet a jövőben az új próbálkozások bemutatásában, mert az ún. szimpóziumok egyre szűkülő szakmai beltenyészetekké váltak nemzetközi értelemben is.

Valójában ez indított az itt közreadott „Adalékok" megírásában is. Ez esetben a földrajz, a szociológia, a történettudomány, a társadalom-pszichológia stb. olyan köztes területéről van szó, amelyen a földrajznak is megvan a feladata és kell legyen mondanivalója. A mai társadalomföldrajzi elemzésekben az ember gyakran csak a folyamatok résztvevője, a jelenségeket elszenvedő vagy ahhoz alkalmazkodó lény, s hiányzik a gondolkodó, döntési felelősséggel rendelkező ember vagy azok csoportja. Pedig az egyes társadalmi csoportok, települések, régiók versenyképessége ettől *is* függ, sőt úgy tűnik egyre inkább ettől függ!

A véletlenszerűen felhozott példák, a hallgatók készítette „ujjgyakorlatok" azt látszanak igazolni, hogy az ember és tér kapcsolatának változását célszerű többoldalúan megvilágítani, de ehhez erősíteni kell (kellene!) diszciplínánk társadalomtudományi megalapozottságát.

IRODALOM

HABERMAS, J. 1994. A társadalomtudományok logikája. – Atlantisz Kiadó, Bp., 345 p.

HANKISS E. 1977. Érték és társadalom. Elvek és utak. – Magvető Kiadó, Bp., 392 p.

KOLOSI T. 1984. Státus és réteg. – Bp., 280 p.

POHL, J. 1993. Regionalbewusstsein als Thema der Sozialgeographie. – Vlg. Michael Lassleben. Kallmünz. – Regensburg. Münchener Geogr. Hefte Nr. *70.* 276 p.

TÖNNIS, F. 1983. Közösség és társadalom. – Gondolat Kiadó. Bp. 356 p.

WIRTH, E. 1979. Theoretische geographie. – Teubner Studienbücher. Stuttgart. 335 p.

Esettanulmányok 5-6.

A következő két esettanulmány elé mindenképpen kívánkozik egy rövid bevezető. Mindkét esettanulmány a miskolci szuburbia szociálgeográfiai aspektusú vizsgálatát mutatja be, amelyek a 2018-ban sikeresen megvédett Doktori (PhD) értekezésem egy-egy fejezetét is jelentik. A disszertációm megírása során fő célkitűzésem az volt, hogy értelmezzem és feltárjam a miskolci agglomeráció településeinek szuburbanizációs-agglomerációs folyamatait és specifikumait, illetve a szuburbán kisközpontok és települések térszerkezeti-funkcionális helyzetét és kapcsolatrendszerét. E feladat elvégzésekor fontos kutatási részterület volt a miskolci agglomerációban lezajló szuburbanizáció folyamatának társadalmi és térhasználati általános és speciális elemeinek feltárása és bemutatása. A szuburbanizáció infrastrukturális-gazdasági hatásainak vizsgálatával disszertációmban a miskolci szuburbia társadalmi-gazdasági folyamatainak komplex szintézisét nyújtottam alapvetően folyamatelemzéssel, de egy időkeresztmetszetre koncentrálva.

Az elmúlt évtizedek kutatásainak egyik meghatározó feladatává vált az agglomerálódás és a szuburbanizálódás kettős folyamatának elkülönítése egy adott hazai nagyváros szuburbán-agglomerációs terében, azaz a népesség, a gazdaság és az infrastruktúra településhálózaton belüli átrendeződésének vizsgálata *(Enyedi Gy. 1984, Dövényi Z.–Kovács Z. 1999, Tímár J. 2006 stb.)*. A szuburbanizációs folyamatok területi és települési sajátosságai hazánkban is részletes elemzésre kerültek *(pl. Tímár J. – Váradi M. 2000, Hardi T. 2012, Szabó J. 2003, Szebényi A. 2006, Kókai S. 2006 stb.)*. Nehezítette a helyzetemet, hogy a korábbi kutatások során nem történt meg a szuburbanizációs folyamat miskolci specifikumainak mélyreható vizsgálata és feltárása, s ezek horizontális kiterjedésének települési szintű egzakt elhatárolása sem.

A KSH által a 2010-es évek elején elvégzett vizsgálatokra támaszkodva 36 településre bővült *(1. ábra)* a miskolci agglomerációt alkotó települések köre (területe 982 km^2, a megye területének 14%-a, lakossága 256.713 fő, a megye népességének 38%-a). A 36 településre kiterjedő miskolci agglomeráció népességének 63%-a Miskolcon, 37%-a az agglomerációban élt, 2013. január 1-jén. A hivatalos besorolások között szükséges még megemlíteni a miskolci statisztikai kistérség, valamint a napjainkban a területi államigazgatás alsó szintjének számító miskolci járás területét (*1. ábra*), amelynek határai szintén nem egyeznek.

Miskolc szuburbán zónáját/településeit lehatároltam, elhelyezkedését, infrastrukturális adottságait és az agglomeráció társadalmi-gazdasági állapotát összehasonlítva az eltéréseket térképeken ábrázoltam, elemeztem és ok-okozati összefüggés rendszereken nyugvó magyarázatokat nyújtottam. A szuburbanizáció folyamatának demográfiai és településföldrajzi jellegzetességei mellett, azok következményeit is bemutattam.

A szuburbanizáció folyamata mögött a kutatók véleménye szerint különböző okok állhatnak. Ezek közül kiemelt figyelmet fordítottak például a városi társadalmi rétegek fokozódó szegregálódására *(Savage és Warde 1993)*, a kiköltözési igények átalakulására, a társadalmi mobilitás változására, a személyi motorizáció fejlődésére *(Fishman 1987)*, a belvárosi telekárakhoz képest olcsóbb, külterületi telekárakra *(Herbert J. Gans 1967)*. Gottdiner felhívta a figyelmet arra, hogy a belvárosok leromlásával párhuzamosan az ott működő kereskedelmi és egyéb szolgáltatási egységek is kitelepülhetnek *(Gottdiener 1985)*.

1. ábra: A miskolci agglomeráció, járás és statisztikai kistérség települései (2003-2014) *Forrás: statisztikai-közigazgatási adatok alapján, saját szerkesztés*

Az 1990-es évek elejétől a magyarországi nagyvárosi térségek mindegyikében megfigyelhető volt a szuburbanizáció, melynek hatására bekövetkező változások (pl. a központi városok népességszámának csökkenése, a szuburbán öv népességszámának emelkedése, ingatlanpiaci robbanás, lakóparkok megjelenése stb.), a korábbi agglomerálódási jellegzetességektől alapvetően különböztek *(pl. Barta Gy. – Beluszky P. 1999, Dövényi Z. – Kovács Z. 1999, Tímár J. – Váradi M. 2000 stb.)*. Azonban a magyarországi szuburbanizációhoz kapcsolódó társadalmi-gazdasági változások egzakt mérését, a folyamat horizontális és vertikális terjedését reprezentáló egyes elemek jelentőségét

tekintve, még nincs konszenzus a hazai társadalomtudományok prominens képviselői között.

Más prioritások mentén haladva, a szociológusok az urbánus társadalmi csoportok városon belül zajló, illetve a rurális terekhez kapcsolódó mozgásfolyamatainak eredőjéről, motiváltságáról és irányáról szintén jelentős szuburbanizációs kapcsolatrendszereket elemeztek és tártak fel *(pl. Konrád Gy. – Szelényi I. 2000, Ferge Zs. 2002, Andorka R. 2003 stb.)*. A szuburbanizáció folyamatában részt vevő egyének és csoportok megítélése és befogadása szinte minden kutatónál eltérő, ezért fogalmára sokféle és összetett magyarázatok születtek *(Kocsis Zs. 2000)*. A kutatók egy csoportja kizárja az alacsony társadalmi státuszú csoportokat a szuburbanizációból *(pl. Németh 2011, Hardi T. 2012 stb.)*. Az alacsony társadalmi státuszú csoportok megítélésének bizonytalanságát fokozza, hogy migrációjuk gyakran túllépi a hazai nagyvárosok körül kialakult agglomerációkat – mint tényleges települési téregységeket –, melyek azonban nem fedik le a szuburbiákat, attól pozitív vagy negatív irányban eltérnek.

Az elmúlt évtizedben, a kutatásokban hangsúlyosabb dimenzióként jelent meg a szuburbanizáció egy sajátos mozgásjelenségének értelmezése: a nagyvárosok közigazgatási határain belüli migráció *(pl. Bajmócy P. 2015, Kókai S. 2006, Cséfalvay Z. 2008, Kristóf A. 2015 stb.)*, amely vitathatatlanul szegregációt eredményez, ennek a társadalmi megítélés szerinti pozitív (lakóparkok), ill. negatív (gettók, slumok) megjelenési formáival egyaránt *(pl. Ladányi J. - Szelényi I. 1997, Perczel Gy. 2003 stb.)*. Mindezek hatással vannak a szuburbanizáció „erejének" megítélésére, valamint a nagyvárosaink körül kialakult szuburbiák lehatárolására is.

A miskolci szuburbia lehatárolása, ha lehet, még nagyobb problémát okoz, mint az agglomeráció lehatárolása. Hivatalos lehatárolás nincs, nem tartalmaz konkrétumokat sem Miskolc Városfejlesztési Stratégiája (2007-2013), sem Miskolc megyei jogú város Településfejlesztési Koncepciója és Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014-2020)", illetve ehhez hasonló a helyzet Miskolc Megyei Jogú Város Településfejlesztési Koncepcióját (2014-2030) megismerve is.

Természetesen mindez csak részben a fenti koncepciók hibája, hiszen a szuburbanizációs folyamat a miskolci agglomerációs tér gyors átstrukturálódását, településeinek társadalmi, demográfiai, gazdasági és funkcionális differenciálódását eredményezte. Nem példa nélküli ez, hiszen a történeti fejlődés Miskolc esetében többször eredményezett (pl. Nagy-Miskolc létrehozása stb.) sajátos térszerkezetet *(pl. Enyedi Gy. 1984, Kovács T. 2003 stb.)*. A miskolci agglomeráció és az abban zajló szuburbanizációs folyamatok vizsgálatával az elmúlt évtizedekben több magyar geográfus is foglalkozott, melyek közül az alábbiakban Bajmócy Péter és Hardi Tamás munkáinak eredményeire utalok.

Bajmócy Péter kutatási eredményei alapján (*2003)*, a vidéki Magyarország szuburbanizációs folyamatait vizsgálva Miskolc körül 14 db biztos szuburbán települést és 13 db bizonytalan szuburbán települést határozott meg.

Hardi Tamás (2012) kutatásai során három vidéki nagyváros (Győr, Pécs, Miskolc) agglomerációs-szuburbanizációs folyamatait vizsgálta. Kutatásainak eredményeként megállapította, hogy Miskolc szuburbiája kilenc településre terjed ki.

A statisztikai adatok, a terepbejárások és a lakossági kérdőívek és a prominencia vizsgálatok eredménye alapján a kezdetben 44 településre kiterjedő vizsgálati kört szűkítettük, s végül 10-11 településről jelenthetjük ki nagy biztonsággal, hogy Miskolc szuburbiája *(2. ábra)*. Az egyik legnagyobb problémát Alsózsolca besorolása jelentette, ahol a statisztikai adatok és a terepbejárás mellett csak a prominencia vizsgálatok után derült ki, hogy nem a szuburbán folyamatok által elsődlegesen generált e kisváros társadalmi-gazdasági fejlődése.

Amint fentebb már említettem a doktori disszertációm témájának feldolgozásakor empirikus (ezen belül kvantitatív és kvalitatív) és elméleti módszereket egyaránt alkalmaztam. Borsod-Abaúj-Zemplén megye, a miskolci kistérség, járás és agglomeráció településeinek statisztikai adatai, ill. a szuburbán településeken végzett lakossági és önkormányzati kérdőívek és interjúk segítségével tártuk fel azokat a jelenségeket, amelyek az 1980-as évek végén megindult és az 1990-es években gyorsuló szuburbanizációra utalnak.

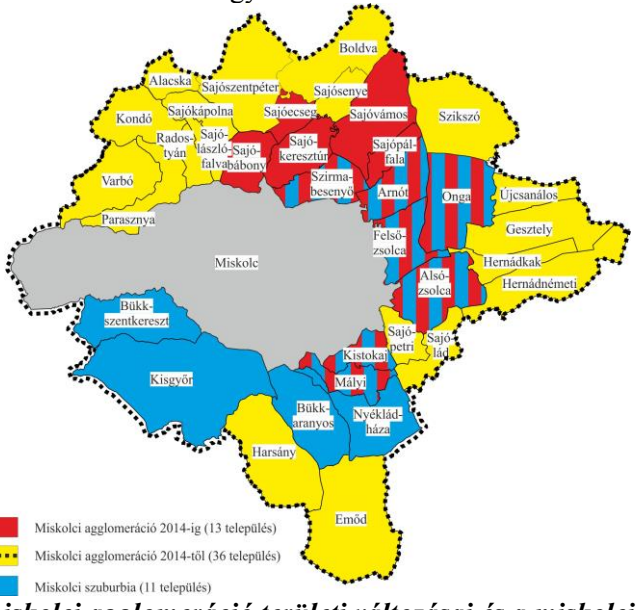

2. ábra: A miskolci agglomeráció területi változásai és a miskolci szuburbia települései (2003-2015)

Forrás: Népszámlálás 2001, ill. 2011. évi alapján, saját szerkesztés

A fentieken túlmenően személyes adatfelvételeket és kérdőíves vizsgálatokat folytattam a miskolci agglomeráció szuburbán településeinek vezetőivel és lakosságának egy részével, s eredményeit összevetettem a hazai szakirodalomban publikált hasonló tanulmányokkal, illetve a korábbi kutatási eredményeimmel. Az alábbiakban e szociálgeográfiai aspektusú kutatási módszereimről és azok eredményeiről nyújtok vázlatos keresztmetszetet.

A statisztikai adatok értékelése mellett a miskolci szuburbiát, mint különböző társadalmi-gazdasági tevékenységek (pl. lakóhelyi, rekreációs, ipari, kereskedelmi stb.) és társadalmi csoportok differenciálódó tereit fogtam fel, azaz a miskolci szuburbia térben és időben is változó jelenségek összességének eredménye, mely magán hordozza a mindenkori társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális hatások és tényezők együttesét. Mindez fontos motivációs indítékot jelentett a prominencia vizsgálatok és a kérdőíves kutatás elvégzéséhez.

A szuburbanizációs folyamat kérdőíves felmérésekre támaszkodó mutatói

A szuburbanizációs folyamat egyes szegmensei közül a disszertációm ötödik fejezetében a társadalmi folyamatok egy-egy elemét mutatom be. Az egyes települések helyi társadalmi struktúráinak átalakulása együtt járt a társadalom és a gazdaság térbeliségének megváltozásával, a miskolci agglomerációban érzékelt egyenlőtlenségek növekedésével *(Kristóf A. 2014, 2015, 2016).* A társadalmi-gazdasági egyenlőtlenséget fokozta a szuburbanizáció *(Tímár J. 1999, Dövényi Z. – Kovács Z. 1999, Kovács Z. 2005, Keil R. –Young D. 2011, Ian B. 1999),* amelynek épített környezetet és a helyi társadalmat átformáló hatása mindössze tíz Miskolchoz szorosabban kapcsolódó településre terjedt ki *(Kristóf A. 2015),* kiemelten kedvező helyzetbe hozva e folyamat által érintett kisvárosokat és községeket.

A szuburbán településekhez kapcsolódó kérdőíves felmérés megalapozásaként 15-20 mélyinterjút is készítettem 2016 első negyedévében. E háttérbeszélgetéseket a települések prominens személyiségeivel (pl. polgármester, közjegyző, iskolaigazgató stb.) folytattam. A társadalmi-gazdasági szuburbanizáció által leginkább átalakuló települések (Arnót, Onga, Kistokaj, Mályi, Felsőzsolca, Szirmabesenyő, Nyéklád-háza, Bükkaranyos, Bükkszentkereszt és Kisgyőr) háztartásainak egy részét (975 db) 2016 tavaszán kérdőívek segítségével mértem fel *(Kristóf A. 2016)* (lásd. *Mellékletek*). A felhasznált lakossági kérdőív a Günter Herfert (2001) által készített, majd Dövényi Zoltán és Kovács Zoltán által átdolgozott kérdőív alapján készült.

A felmérés során a miskolci szuburbán települések Miskolcról 1990 után kiköltözött lakosaira fókuszáltunk. A saját készítésű – harmincnégy nyílt és zárt kérdést tartalmazó – kérdőívet önkéntesen és anonim módon a tíz településen – személyes felkeresés során – 975 tizennyolc év feletti szuburbán lakos töltötte ki, érdemi információkat nyújtva háztartásáról (például a demográfiai és

infrastrukturális sajátosságok – iskolázottság alakulása, korstruktúra stb.), a kiköltöző népesség összetételéről, motivációiról. Az is kiderült, hogy e folyamat hogyan hatott a befogadó települések társadalmának átalakulására, az újonnan jött családok beilleszkedésére. Fontos kérdés, hogy a kiköltöző városi lakosok korábbi kapcsolatrendszerükből mit őriztek meg költözésük után, hol veszik igénybe a különböző szolgáltatásokat. A lekérdezés nem volt minden esetben problémamentes, a települési kérdőívek száma ezért sem arányos a népesség-számmal, s életkor szerint a 30 év feletti korosztályok – a vizsgálat jellegéből adódóan – felülreprezentáltak.

A miskolci szuburbán társadalom kérdőíves kutatását megelőzte Onga szociálgeográfiai vizsgálata, amelynek tapasztalatai alapján átalakítottam és pontosítottam az eredeti kérdések és az azokra adható válaszok elemszámát és tartalmát. A kérdőívek kitöltése minden esetben személyesen zajlott, önkéntes és anonim módon, zárt egy- és többválaszos, valamint nyitott kérdésekkel. A kérdőív összeállításakor törekedtem arra, hogy nyílt kérdések is szerepeljenek, ugyanis ezek által részletesebb információkra is szert tudtam tenni. A mintavétel nem reprezentatív és nem teljes körű, azonban az eredmények jól tükrözik kutatási problémám igazolását. A kérdőívek adatbázisának feldolgozása során, amely a vizsgált települések szuburbán társadalmával kapcsolatos sajátosságok elemeit tartalmazza, a vonatkozó adatokat SPSS szoftverrel elemeztem és értékeltem.

Esettanulmány 5.

A SZUBURBANIZÁCIÓ TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HATÁSAI MISKOLCON ÉS AZ AGGLOMERÁCIÓBAN

A szuburbanizáció – mint az előző oldalakon leírtakból kirajzolódott – rendkívül összetett folyamat, amely Miskolc esetében is több síkon tanulmányozható. Ennek szellemében az esettanulmány első részében a kiinduló településkör 44 egységének (miskolci járás 39 települése, valamint Alacska, Boldva, Muhi, Sajószentpéter és Szikszó) helyzetét elemzem, és az adatokat felhasználva végzem el a szuburbán térség lehatárolását. Ezután bemutatom az adott térségben kulcspozíciót betöltő kisvárosok társadalmi-gazdasági viszonyait, majd ezekre támaszkodva kategorizálom azokat. A fejezet záró részében a népesség vándorlásának sajátos, de egyre fontosabb szeletét alkotó, településen belüli mozgás egy-egy aspektusával is foglalkozom.

1. A szuburbanizáció társadalmi-gazdasági következményei a miskolci „agglomerációban"

A szuburbanizáció társadalmi-gazdasági hatásainak térbeli jellemzőit demográfiai-statisztikai adatok alapján analizáltam és szintézisbe foglaltam Miskolcon és környezetében. Mindezek mellett azonban a szuburbanizáció folyamatát kiváltó és irányító egyéb okokra (pl. közlekedési és forgalmi helyzet állapota és javulása, a lakáspiac állomány átalakulása, a népesség jövedelmének változása stb.) is figyelmet fordítottam, mert ezek változása révén is sajátos állapotkép rajzolódik ki.

1.1 Demográfiai sajátosságok a vizsgált településeken

1.1.1 A népességszám változása

A vizsgált településeken (44 db) 2011. év elejére a tíz évvel korábbihoz képest csökkent a népesség száma (2001-ben 291446 fő, 2011-ben 271820 fő), de kisebb mértékben (6,7%-kal), mint a megyében (7,8%-kal). A vizsgált települések differenciálásának alapját a népességszám növekedés/csökkenés mértéke adta *(1. ábra).* Határértéknek a megyei átlagot tekintettük, s az alábbi eredményeket kaptuk:

- az első csoportba az a 12 település került, ahol népességgyarapodás volt jellemző, a legmagasabb értéket Hernádkak (20,4%-os gyarapodás) településen regisztrálták.

- a második csoportban (23 település) már népességfogyás volt, de annak mértéke nem haladta meg Borsod-Abaúj-Zemplén megye átlagát.

- a harmadik csoportot a megyei átlagtól erőteljesebb népességfogyást mutató települések (9 db) képezték, többek között Miskolc (16371 fő=19%-os csökkenés), a legnagyobb tényleges fogyás Répáshután volt, ahol 2011-ben a tíz évvel korábbi népesség 80,8%-a élt *(1. ábra)*.

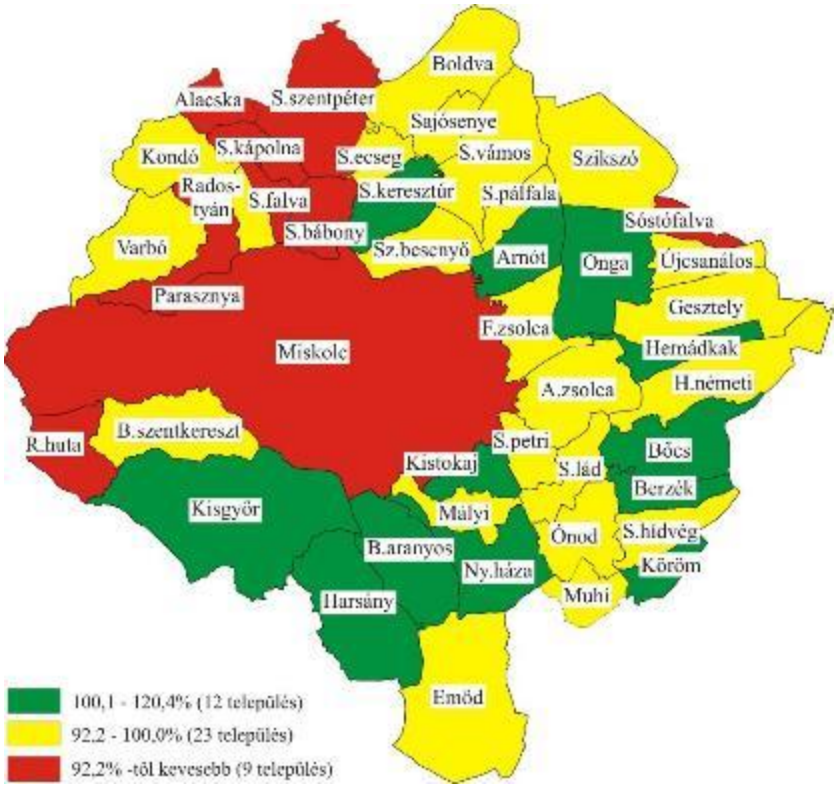

1. ábra: A népesség száma 2011. január 1-jén, a 2001. január 1-jei népesség százalékában

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

A népességszám változás alapján egyértelműen kiderül, hogy a szuburbanizációhoz kapcsolódó demográfia folyamatok e szegmense nem terjedt ki sem a vizsgálatba vont negyvennégy, sem a miskolci agglomeráció 35 településére. A szuburbanizáció által érintett települések köre erőteljesen szűkíthető, mindez azonban nem elegendő a szuburbán folyamatok és a demográfiai tendenciák kapcsolatrendszerének értelmezé-séhez.

1.1.2 A vándorlási különbözet értékei

Az elmúlt évtizedekben az országos átlagot lényegesen meghaladta Miskolc vándorlási vesztesége és népességszámának csökkenése, mindez már önmagában is jelentős szuburbanizációt sejtet. Miskolc jelentős vándorlási vesztesége (1990-2011 között 13.478 fő) ellenére sem következett be vándorlási nyereség az agglomeráció 35 települését tekintve. Az azonban a korábbi évtized (1980-1990) vándorlási adataival összehasonlítva megállapítható, hogy az elvándorlás mérséklődött 1990-2001 között, miként Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből is. Az összlakossághoz viszonyítva azonban nagyobb az elvándorlás aránya, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Mindez egyértelműen jelzi, hogy a szuburbanizáció nem terjedt ki az agglomeráció mindegyik településére (Miskolc plusz 35 település), még kevésbé a vizsgálatba vont 44 településre, azaz a szuburbán települések köre erőteljesen szűkíthető.

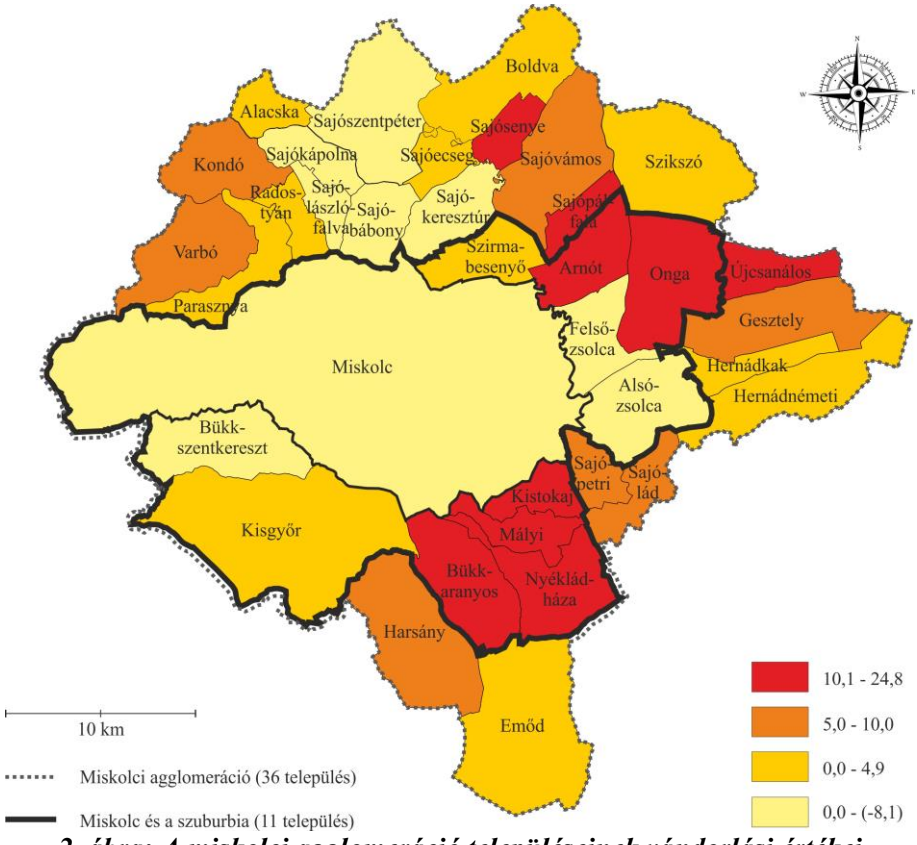

2. ábra: A miskolci agglomeráció településeinek vándorlási értékei (1990-2001)

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

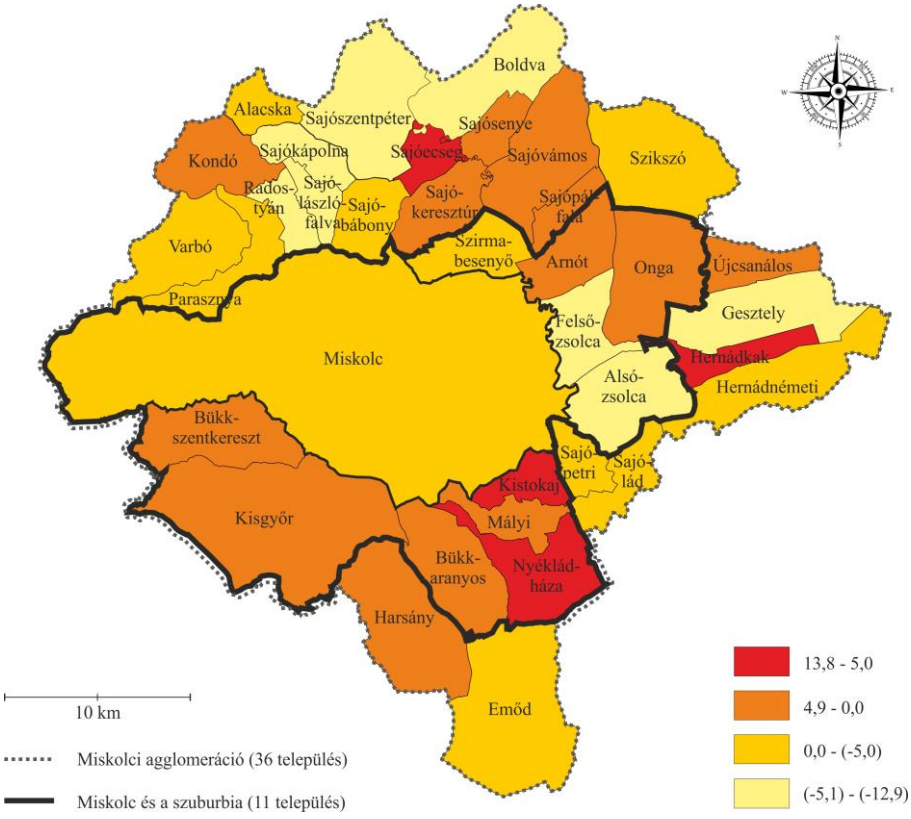

3. ábra. A miskolci agglomeráció településeinek vándorlási értékei (2001-2011)

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

A statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy 1990-2001 között csak kilenc településnek volt negatív vándorlási egyenlege *(2. ábra)*, azonban 2001-2011 között ezen települések száma 26-ra emelkedett (*3. ábra*). A vándorlási különbözet értékei alapján is négy csoportba soroltuk a településeket. Meggyőződésünk azonban, hogy még azokról a településekről, amelyeknek a vándorlási vesztesége nagyobb volt 1990-2001, illetve 2001-2011 között, mint a megyei átlag (-0,5%, ill. -4,1%) sem jelenthető ki egyértelműen a szuburbanizáció hiánya. Ezen állításunkat alátámasztja, hogy mindkét időintervallumban négy szuburbán városi jogállású település (Sajószentpéter, Sajóbábony, Alsózsolca, Felsőzsolca), ill. két szuburbán község is a vándorlási veszteséggel rendelkező települések csoportjába került.

A legmagasabb pozitív vándorlási egyenleggel (az első kategória) rendelkező településekről (12, ill 4 db) sem állíthatjuk azonban teljes biztonsággal, hogy mindegyik szuburbán település, a kedvező értékek ellenére sem (pl. Sajósenye,

Újcsanálos stb). A miskolci agglomeráció települései közül azok egy részénél, amelyek vándorlási nyeresége 1991-2011 között a legmagasabb értékeket érte el (5% felett), már lehetett szuburbanizációs népességgyarapodás is, a szuburbanizáció azonban települési szinten ettől differenciáltabban zajlott, ezért mindenképpen települési szintű részletes vizsgálatokat igényelt, amelyeket kérdőívezéssel és prominencia vizsgálatokkal oldottunk meg. A folyamat 2001-2011 között is zajlott, azonban gyengült és egy-két település kivételével gyakorlatilag kifulladt (*3. ábra*).

A miskolci agglomeráció 35 településének vándorlási nyeresége 1990-2001 között összesen 4127 fő volt, azaz Miskolc vándorlási veszteségének háromnegyede itt vándorlási nyereségként realizálódhatott. Csábító lenne azt feltételeznünk, hogy mind a 4127 fő Miskolcról települt ki, de mint tudjuk a miskolci agglomerációs települési tér sem zárt rendszer, azaz minden bizonnyal a megye más településeiről is érkeztek ide letelepülők és természetesen elvándorlás is bekövetkezett. Mindezek ellenére tény, hogy a miskolci szuburbia településeinek vándorlási nyeresége már azt mutatja, hogy volt e forrásból népességgyarapodás. A Miskolcról történő kiköltözések fokozódása miatt tíz százalék feletti vándorlási nyereséget - az 1990. évi népességszámhoz képest - tizenkét településen regisztráltak. A vizsgált települések közül 19 db településen volt vándorlási nyereség 2001-2011 között, de öt százalék feletti értéket csak négy településen ért el *(3. ábra).* A vándorlási nyereség tendenciáit és értékeit tekintve tizennégy település emelkedik ki: Arnót, Onga, Nyékládháza, Bükkaranyos, Harsány, Hernádkak, Kisgyőr, Kistokaj, Mályi, Sajóecseg, Sajósenye, Sajóvámos, Sajópálfala és Újcsalános. A legintenzívebben kapcsolódó települések belföldi vándormozgalmi egyenlege összességében is nyereséget mutatott 1990-2011 között. Mindez azonban nem elegendő a miskolci szuburbia lehatárolásához, még kevésbé társadalmi folyamatainak feltárásához. A népességszám és a vándorlási nyereség változásai mellett egyéb tényezők is mutatják a vizsgált településeken a szuburbanizációs folyamat hatásait

1.1.3 Az ingázási viszonyok

Az ingázás az egyik legfontosabb statisztikai mutató, amely a központ és a környező települések szoros kapcsolatára utal. Mind a vonzáskörzetek, mind az agglomerációk és szuburbiák lehatárolásában mennyiségi és minőségi elemeit tekintve egyaránt kiemelt szerepet játszik. A rendszerváltozás a tényleges munkanélküliség megjelenését és az ingázók számának csökkenését eredményezte, az új évezredben azonban ismét növekedésnek indult – a korábbiaktól részben eltérő okok miatt – az ingázás volumene *(Lakatos–Váradi 2009).* Ezt mutatja, hogy a 2001-es népszámlálási adatok szerint Miskolcra 21146 fő ingázott, 2011-ben már 25704 fő (*4. ábra*). A 21,6%-os növekedés okai között

megemlíthető, hogy a szuburbán hatások következtében a munkahelyek és a lakóhelyek elszakadtak egymástól.

A vizsgált települések differenciálását az eddigi gyakorlatnak megfelelően végeztük el, az ingázók arányát az összes foglalkoztatott százalékában vizsgáltuk, s az alábbi eredményeket kaptuk *(4. ábra)*: Hét településen az ingázók aránya magasabb volt 51%-nál, azaz a foglalkoztatottak több mint fele munkavégzés céljából el kellett, hogy hagyja a lakóhelyét. Tíz településen az ingázók aránya az összes foglalkoztatottból ötven százalék és a megyei átlag (36,2%) között változott. A fennmaradó 18 településen az ingázók aránya a megyei átlag alatt maradt.

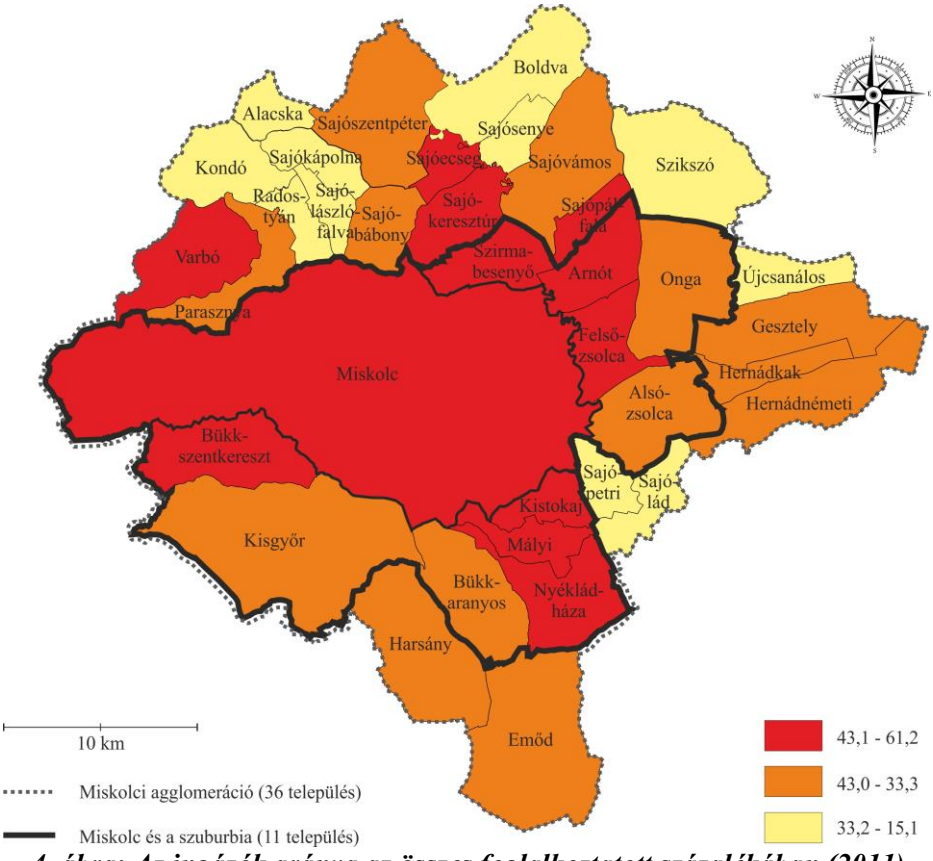

4. ábra: Az ingázók aránya az összes foglalkoztatott százalékában (2011)

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

A települési szinten erősen differenciálódott munkaerő-áramlás szoros kapcsolatban van a humán tőke állapotával (pl. iskolázottság, foglalkoztatottság stb.).

1.1.4 Az iskolázottság értékei

A népesség iskolázottsága nem minden esetben mutat szoros kapcsolatot a szuburbanizáció mennyiségi értékeivel, azonban a szuburbán társadalom differenciáltságán túl olyan területi különbségeket tárhat fel, melynek bemutatása és értékelése jelzi a miskolci agglomeráció/szuburbia sajátosságait. Az iskolai végzettség tekintetében különösen a 18 év feletti lakosságból legalább érettségivel rendelkezők aránya *(5. ábra),* valamint a 25 év feletti népességből egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezők aránya *(6. ábra)* világít rá a települési szintű különbségekre.

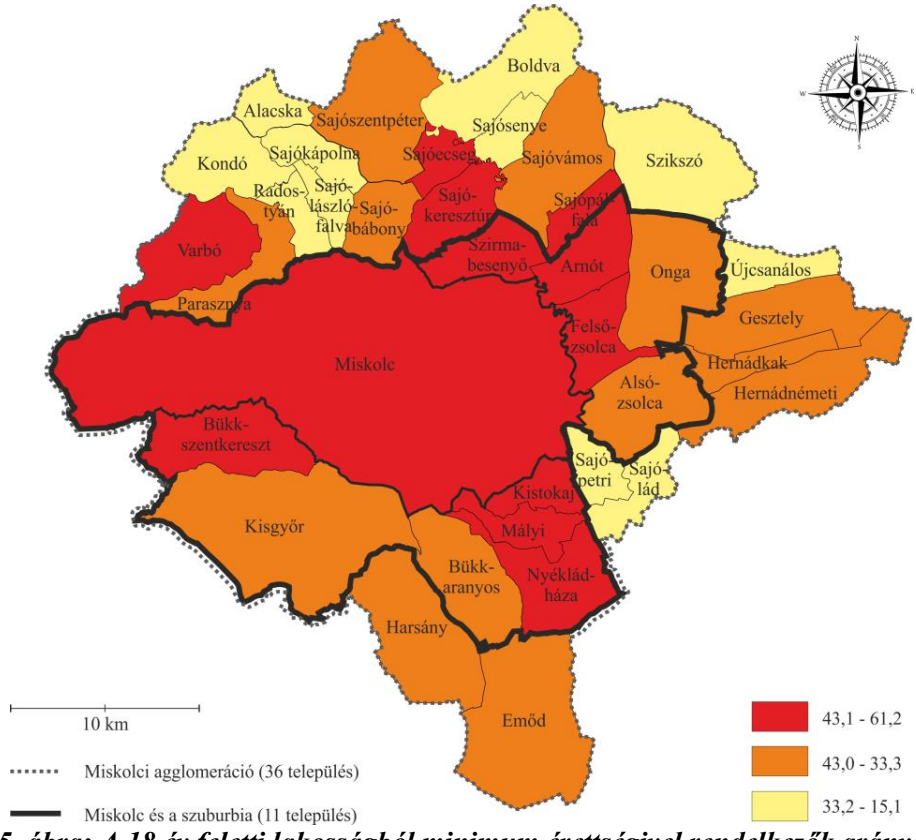

5. ábra: A 18 év feletti lakosságból minimum érettségivel rendelkezők aránya (2011)

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

A minimum érettségivel rendelkező 18 év felettiek aránya Miskolcon 61,2%, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 43,1% volt 2011-ben. A megyei átlagot

tizenegy általunk vizsgált településen haladta meg az érettségizettek aránya, melyeket az első csoportba soroltunk. E települések közül hét esetében a lakosság több mint felének volt minimum érettségije, ezzel az értékkel meghaladták a miskolci agglomeráció – Miskolc nélküli – átlagértékét is. Az érettségizettek számának alacsony értékei a másik pólust jelentik, ahol a lakosság maximum egyharmadának volt csak érettségit adó középiskolai végzettsége. Az ide tartozó tizenhat település lakóinál sem zárható ki a szuburbanizációs jellegű népességmozgás, azonban ott nagy valószínűséggel az alacsony képzettségű és végzettségű társadalmi csoportoknak volt dominánsabb szerepe. Területileg e települések mindegyike Miskolctól északnyugatra és keletre helyezkedik el.

A legmagasabb iskolai végzettséget jelentő egyetemi vagy főiskolai oklevéllel rendelkező 25 év feletti lakosok aránya hasonló szélsőségeket jelez *(6. ábra)*.

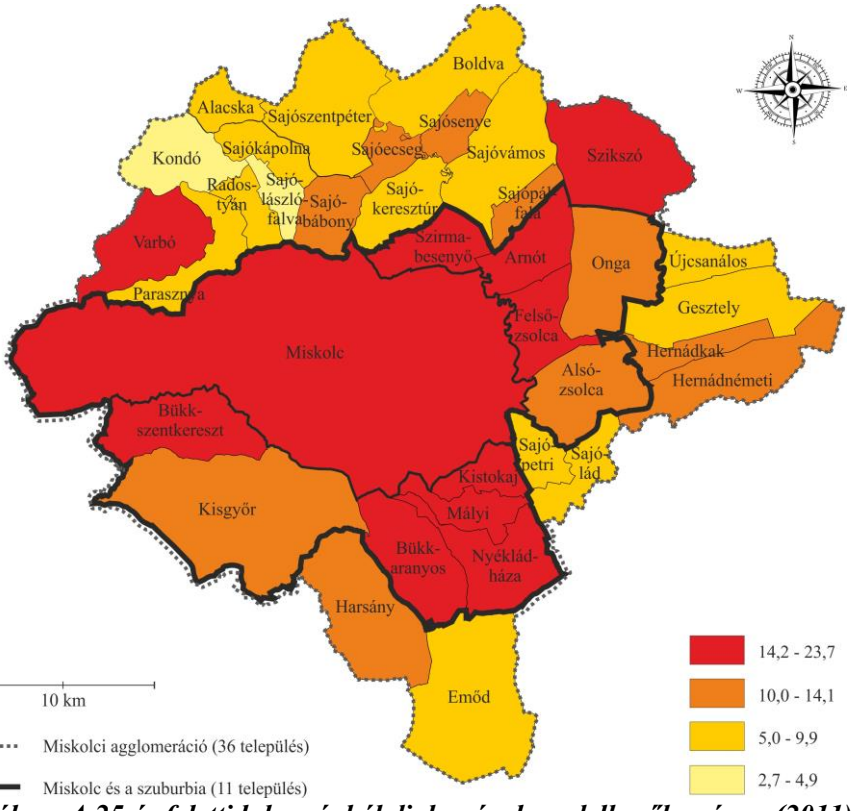

6. ábra: A 25 év feletti lakosságból diplomával rendelkezők aránya (2011)

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

A diplomások aránya Miskolcon 23,7%, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 14,2%, az általunk vizsgált agglomerációs települések közül Kistokajban (23,1%) volt a legmagasabb. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei

átlagot kilenc településen haladta meg a diplomások aránya, melyeket az első csoportba soroltunk. E települések közül öt esetében a lakosság közel 20%-nak volt diplomája, ezek: Kistokaj, Mályi (22,5%), Felsőzsolca (19,7%), Arnót (19,5%) és Nyékládháza (18,9%). A felsőfokú végzettségűek számának alacsony értékei a másik pólust jelentik, ahol a lakosság alig öt százalékának volt diplomája, megerősítve azt a feltételezésünket, hogy e települések esetében a szuburbanizáció sem valósult meg, inkább az valószínű, hogy e települések ruralizálódtak, s az agglomerációba kívülről érkezettek e tendenciát megerősíthették.

Előbbi feltételezésünket megerősíti a népesség etnikai összetételének vizsgálata is, amely rámutat arra a tényre, hogy a várost szociális, megélhetési okokból elhagyó, alacsony státuszú csoportok is bekapcsolódtak az elmúlt két évtized lakóhely változtatásába.

1.1.5 A roma népesség száma

A megyei átlagtól (8,5%) magasabb roma népességgel rendelkező tizenhárom település – Boldva kivételével – Miskolctól keletre helyezkedik el, homogén tömböt („roma szegénységi zóna”) alkotva *(7. ábra).*

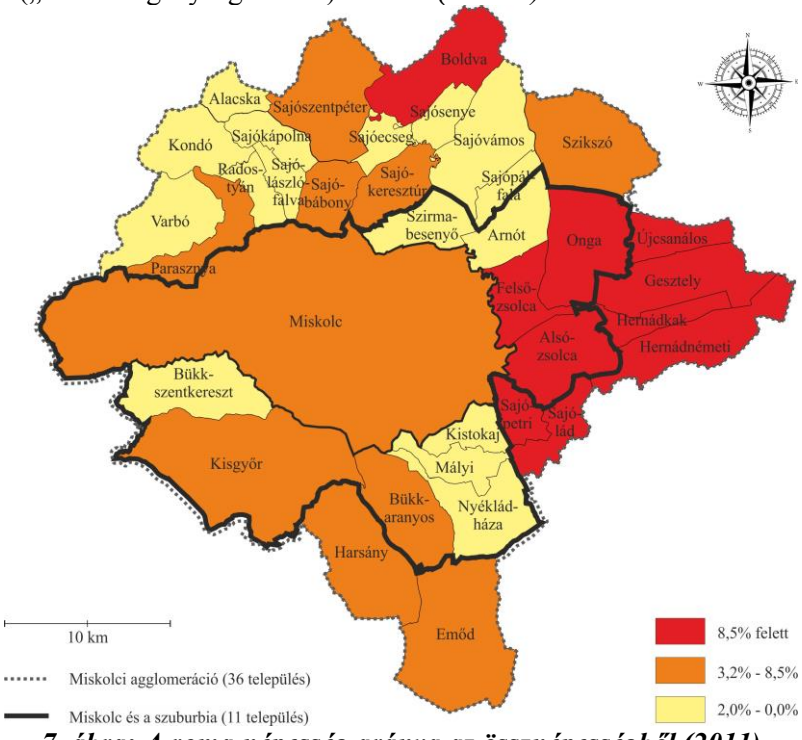

7. ábra: A roma népesség aránya az össznépességből (2011)
Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

A roma etnikum magasabb arányú jelenléte mindenképpen befolyásolta a város körüli szuburbán folyamatok irányát, társadalmi differenciáltságát és területi-települési sajátosságait. A roma lakosság számában a hivatalos adatoktól eltér a Debreceni Egyetem kutatócsoportjának térképe, amely még súlyosabb értékeket mutat *(Pénzes J. 2014)*. Direkt hatás és közvetlen kapcsolat nincs a szuburbanizáció kiterjedése és a roma lakosság aránya között, de közvetett módon (pl. emocionálisan) befolyásolja a városból kitelepülők egy részének döntéseit. A fentieken túlmenően e tényeket a demográfiai folyamatok értelmezésében (pl. népességnövekedés, természetes szaporodás, vándorlási egyenleg stb.), valamint az iskolai végzettség és az infrastruktúra fejlődésének értékelésében (pl. épített lakások száma stb.) is szükséges figyelembe venni. Korábbi szociálgeográfiai vizsgálataim során egy ilyen sajátos helyzetű település (lásd. Onga esettanulmány) társadalmának településen belüli elkülönülésére és szegregációjára is rámutattam *(Kristóf A. 2012).*

1.1.6 A foglalkoztatottság és munkanélküliség területi-települési aspektusai

A foglalkoztatottsági és munkanélküliségi értékek fordított előjellel, szintén jelzik a szuburbán települések kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetét. Feltételezésünk szerint ugyanis a szuburbiába zömmel a tehetősebb városi középréteg költözött ki, akiknek munkahelye a központi városban maradt (napi ingázóvá váltak), de egyúttal megemelték a szuburbán település foglalkoztatottsági értékeit is *(8. ábra).*

A foglalkoztatottak aránya a lakónépességből Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 33,7%, Miskolc lakónépességéből 37,4% volt 2011-ben. A miskolci agglomeráció átlaga 36,5%. A vizsgált települések első csoportját tizenkét település alkotta, ezeknél Miskolc adatai felett voltak a foglalkoztatottsági értékek, míg a második csoportba a megyei és a miskolci átlag közötti értékkel rendelkező tíz települést soroltuk. A fennmaradó húsz településen a foglalkoztatottság értékei a megyei átlag alatt maradtak, azaz csak minden harmadik-negyedik lakosnak volt munkahelye.

A szuburbanizációs folyamat települési sajátosságairól közvetve fontos információkat adhat a munkanélküliség alakulása *(9. ábra)*, mind az aktív keresőkhöz viszonyítva, mind a legmagasabb iskolai végzettségüket tekintve. Az első csoportba azt a tizenhét települést soroltam, melyek értékei kedvezőbbek voltak Miskolc értékeinél (15,5%). A második csoportba a megyei átlag (18,3%) és Miskolc átlaga közötti négy település került. A harmadik csoportba 13 település került. Nagyon magas munkanélküliség (23,3% felett) jellemezte a negyedik csoport településeit (3 db), ahol a miskolci átlagot 50%-kal meghaladta a munkanélküliek aránya (pl. Onga, Radostyán stb.).

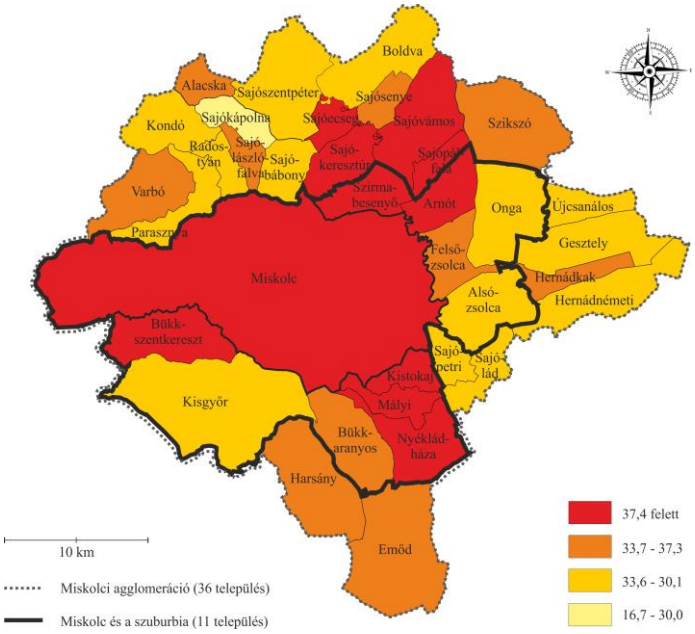

8. ábra: A foglalkoztatottság települési szintű differenciái (2011)

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

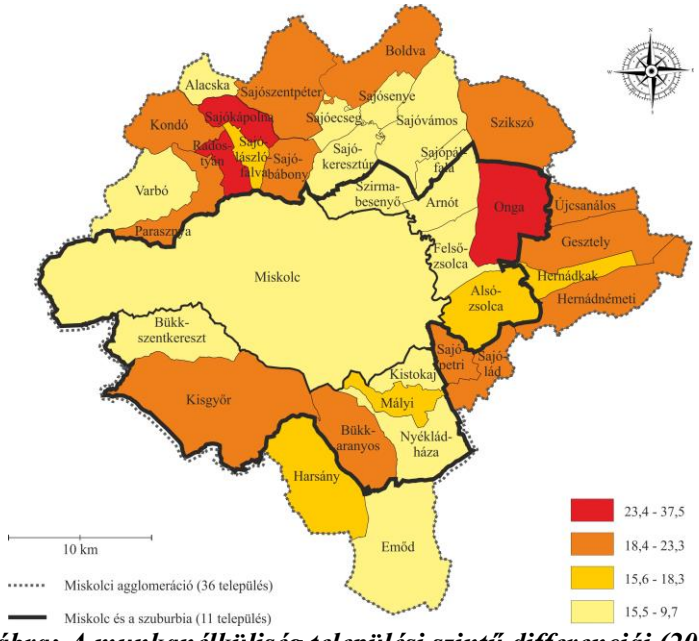

9. ábra: A munkanélküliség települési szintű differenciái (2011)

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

A munkanélküliség másik aspektusa szintén tanulságos, ahol a legmagasabb végzettséget jelentő nyolc általános iskolai végzettségű munkanélküliek arányát elemeztük az összes munkanélküliből. Az első csoport tizennégy településén Miskolc átlagától (33,5%) kedvezőbb értékek figyelhetők meg, míg a harmadik csoportba tartozó tizennégy településen a munkanélküliek több mint felének legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskola nyolc osztálya volt, akiknek napjainkra esélyük is alig maradt a „munka világába" visszakerülni *(9-10. ábra)*.

Az alacsony iskolázottságú munkanélkülieket tömörítő települések Miskolctól keletre helyezkednek el, a miskolci agglomeráció ún. „szegénységi zónájában".

1.1.7 A jövedelemviszonyok alakulása

A foglalkoztatottság és munkanélküliség markánsan befolyásolták az egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem alakulását is. A miskolci átlagtól (779 ezer Ft/fő) magasabb értéket csak hat település adatai mutattak *(11. ábra)*, de a központi város átlagának 90%-át is csak további öt település érte el. Azokat a településeket (9 db), amelyekben a miskolci átlag 75-90 %-át érte el az SZJA alapot képező jövedelem a harmadik csoportba soroltuk, míg a fennmaradó 15 település lakóinak SZJA alapot képező jövedelme Miskolc átlagának 75%-a alatt maradt. Különösen tanulságos, hogy e csoportból Újcsalánoson 380 ezer forint alatt maradt az SZJA alapot képező jövedelem. A hivatalos statisztikai adatok alapján a miskolci átlag mindössze egynegyedét (190 ezer Ft/fő) érte el Újcsalánoson az egy lakosra eső SZJA alapot képező jövedelem.

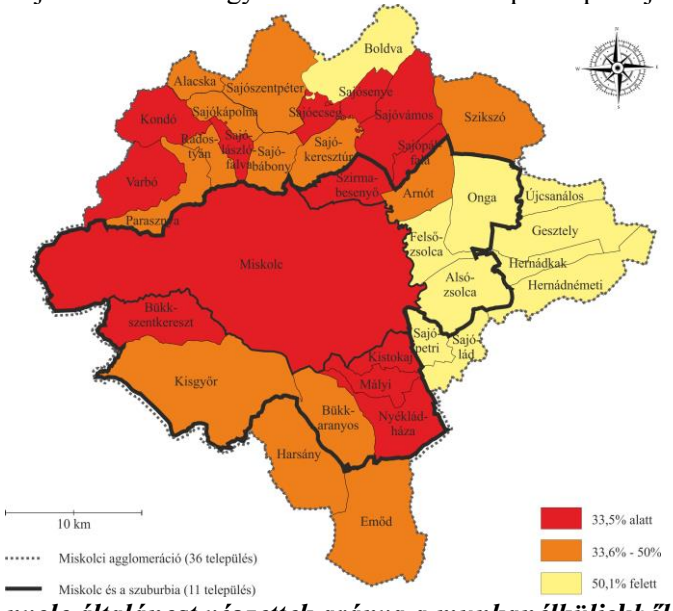

10. ábra: A nyolc általánost végzettek aránya a munkanélküliekből (2011)
Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

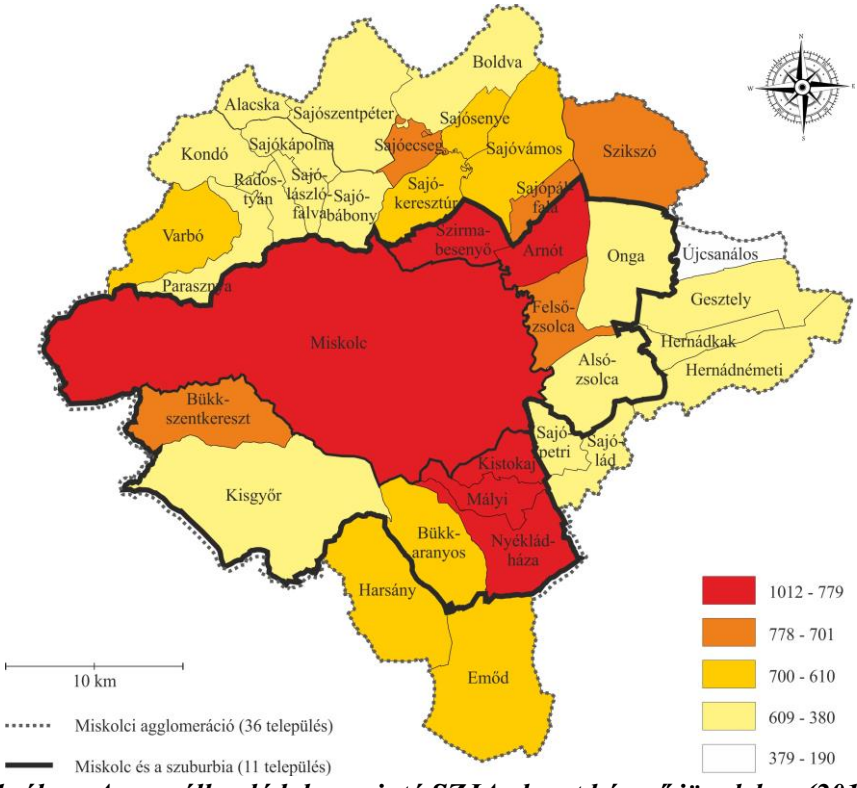

11. ábra: Az egy állandó lakosra jutó SZJA alapot képező jövedelem (2011)
Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

1.1.8 A vállalkozások száma

A gazdasági szuburbanizáció egyik igen fontos eleme lehet az ezer lakosra jutó működő vállalkozások számának alakulása, mind regionális, mind települési szinten. A működő vállalkozások számáról pontos adataink 2010-ből vannak, mely szerint Miskolcon 1000 lakosra 71,9 db működő vállalkozás jutott *(12. ábra)*. A vizsgált települések közül ezt az értéket, csak Kistokaj (75,1 vállalkozás/1000 fő) értékei múlták felül, míg Arnót (70,7 vállalkozás/1000 fő), Mályi (69,1 vállalkozás/1000 fő) és Felsőzsolca (67,2 vállalkozás/1000 fő) működő vállalkozásai erősen megközelítették a központi város adatait. Szirmabesenyő (62,7 vállalkozás/1000 fő), Bükkszentkereszt (60,7 vállalkozás/1000 fő) és Nyékládháza (59,0 vállalkozás/1000 fő) emelkedett még ki magas vállalkozásürüségi értékekkel. A második csoportba azok a települések (3 db) kerültek, ahol az 1000 lakosra jutó működő vállalkozások száma magasabb, mint a megyei átlag, míg a harmadik csoportba a Miskolci átlag felét elérő tizenhárom települést soroltam. Az általunk vizsgált települések közül a

negyedik csoportba azokat a települést soroltam, ahol a vállalkozások száma nem érte el a miskolci átlag felét és a megyei átlag háromnegyedét.

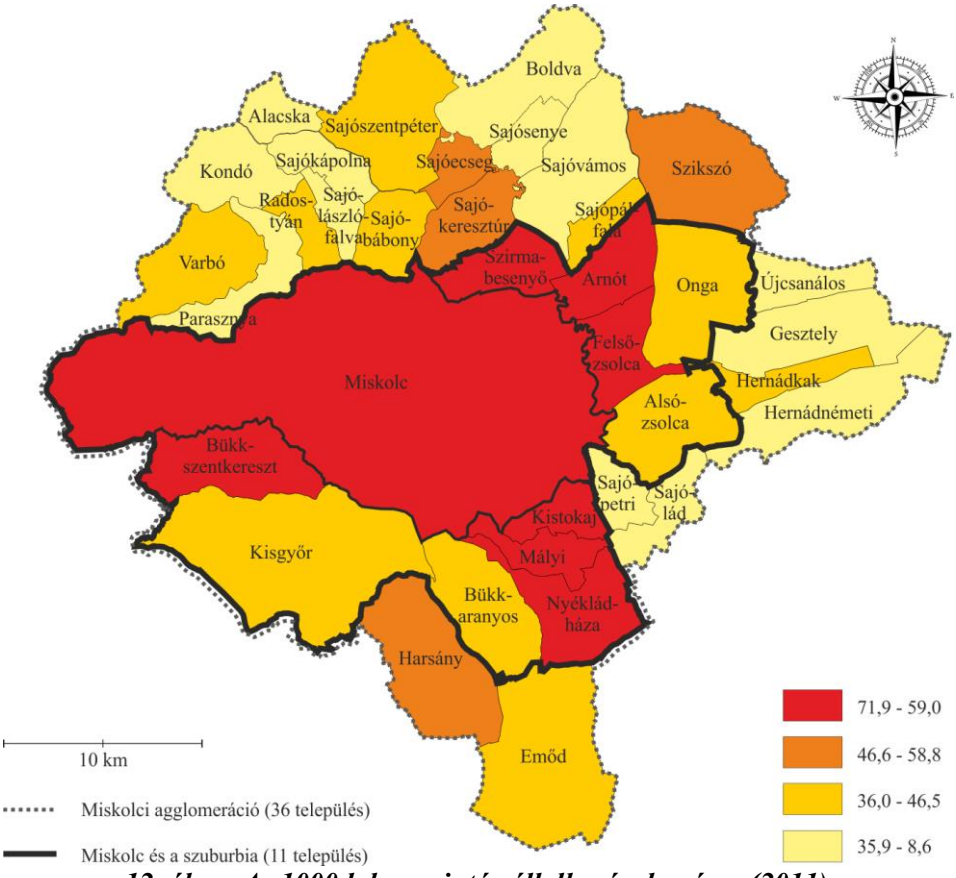

12. ábra: Az 1000 lakosra jutó vállalkozások száma (2011)
Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

1.1.9 A lakásállomány mennyiségi változása és minőségi átalakulása

A fizikai-épített környezeti, valamint a lakásállomány mennyiségi és minőségi változásai fontos indikátorai a szuburbanizációnak. A szuburbán társadalmi-gazdasági változások egyik fontos leképezése az állandó változásban lévő – mind számbelileg, mind területi eloszlásban –, a lakónépesség mozgására és a területi dinamikára is utaló lakásállomány változása. A szuburbanizációs lakóhely-választás céltudatos döntés eredménye is, melyben a város helyett, már annak környéke élvez preferenciát az élhetőségi maximum (pl. környezeti állapot, esztétikum stb.) elérése érdekében. E tekintetben tanulságos megvizsgálni az

épített lakások számának, illetve minőségének alakulását is. Az 1990-es éveket követő szuburbanizációs folyamatok erősödésével a lakásállomány is dinamikus bővülést és területi változást mutatott. Az épített lakások komfortossága (víz, gáz, csatorna) és nagysága (szobaszám, alapterület) már korántsem ennyire kedvező.

Az 1990-2005 közötti tizenöt évet tekintve a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei átlagos növekedési ütemet is meghaladó mértékű volt a lakásállomány bővülése a miskolci agglomeráció települései esetében *(13. ábra).*

Az épített lakások arányát tekintve a vizsgált harmincöt település (Miskolc ez esetben is kimaradt a vizsgálatból, torzító hatása miatt) 2005. évi lakásállományának 14,7%-a épült 1991-2005 között. Az átlagtól magasabb volt a lakásállomány bővülése az első csoportba tartozó tíz településen. A második csoport településeinek (17 db) lakásállomány gyarapodása 7,9% és 14,7% között változott. A megyei átlagtól (7,9%) alacsonyabb értékkel nyolc településen volt..

A miskolci agglomeráció településeinek adatait tekintve kiemelkedett az agglomeráció keleti szegény zónája, ahol olcsó „szocpolos" lakásokat építettek a Miskolcról kiköltöző, zömmel roma lakosok részére. Hasonló lendülettel bővült a lakásállomány az M30-as autópálya menti településeken, itt a kedvező közlekedésföldrajzi helyzet mellett a szuburbán folyamatok eredményei is megmutatkoznak. Tíz százalékot meghaladó arányban nőtt a lakásállomány 1990-2005 között további öt településen (pl. Kisgyőr, Szirmabesenyő stb.). A lakásállomány dinamizmusában tapasztalható különbségek okai között megemlíthetjük a települések eltérő lakóhelyi presztízsét, de a folyamatot az önkormányzatok beköltözést támogató, vagy elutasító politikája is befolyásolta.

A lakásállomány gyarapodása – mint látjuk – önmagában ellentmondásosan jelzi a szuburbanizációs folyamatokat, ezért fontos egy minőségi mutató bevonása a vizsgálatba *(14. ábra)*, ez a négy vagy több szobás lakások aránya a teljes lakásállományon belül. E tekintetben a vizsgált agglomerációs települések átlaga (Miskolc ismét kimaradt) 27%, ettől magasabbra az arány tizenhat településen emelkedett (első csoport). Különösen Arnót, Kistokaj és Mályi értékei kimagaslóak, ahol a lakások 40-49%-ában volt minimum négy szoba. A második csoportba azok a települések (18 db) kerültek, ahol a négy szobás lakások aránya 17,0-27,0% közötti volt. Miskolc mellett két kisvárosban (Sajószentpéter, Sajóbábony) is húsz százalék alatt volt a négy szobás lakások aránya *(14. ábra).* Újcsanálos ismét sereghajtó kilenc százalékos értékkel.

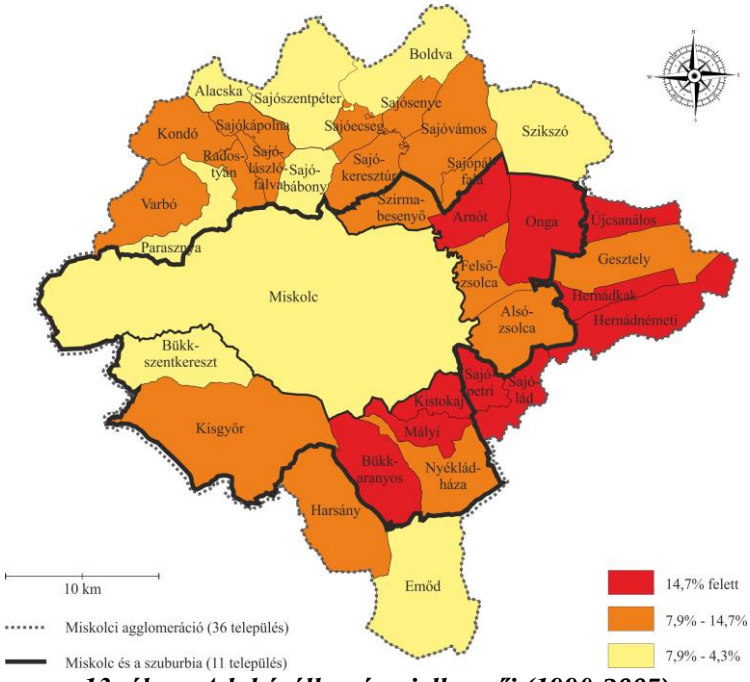

13. ábra: A lakásállomány jellemzői (1990-2005)

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

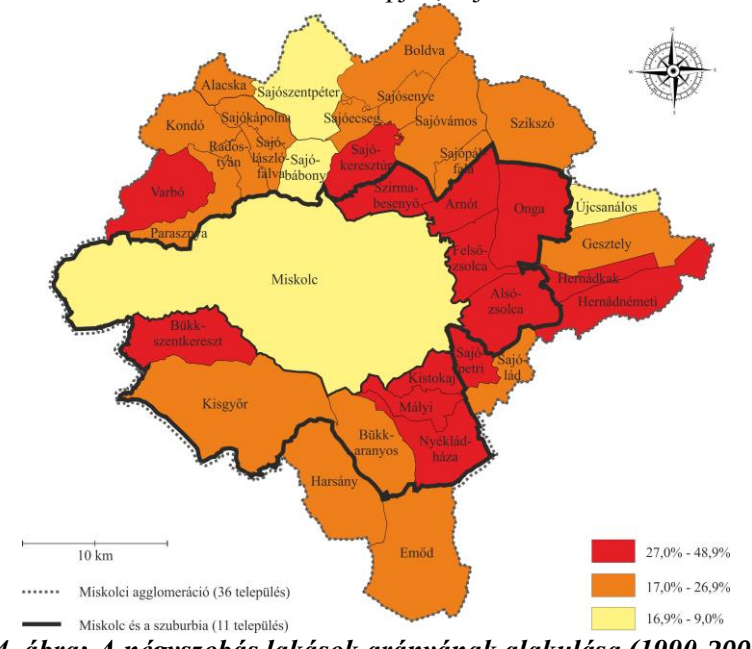

14. ábra: A négyszobás lakások arányának alakulása (1990-2005)

Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés

2 A miskolci szuburbia lehetséges települései a statisztikai mutatók alapján

Az eddig elemzett statisztikai mutatók segítségével kísérletet tettem a szuburbanizáció társadalmi térfolyamatának a miskolci városhatáron kívüli, az agglomeráció településeire kiterjedő bemutatására. Az adatok elemzése és értékelése egyaránt arról győzött meg, hogy a miskolci agglomeráció/szuburbia települései ma kettős szorításban élnek. Egyrészt Miskolc határozza meg társadalmuk rétegzettségi (pl. foglalkoztatás, jövedelem stb.) szerkezetét, urbanizáltsági szintjüket (pl. beépítettség, lakásállomány stb.) és gazdaságuk funkcionális arculatát, másrészt szűkebb környezetük (pl. szegregálódó falvak, slumosodó nagyvárosi lakótelepek stb.) népessége – ahonnan új lakóik zömét nyerték és nyerik – determinálja társadalomszerkezetük változásának irányát. Ezért a demográfiai és a gazdasági-infrastrukturális változások meglehetősen egyenlőtlenül érintették e településeket. A statisztikai adatainkból rajzolt térképek szemléletesen jelzik, hogy a differenciálódás eredményeként az átlagosnál magasabb státuszú lakók költöztek a miskolci agglomeráció/szuburbia déli és nyugati szektoraiba. Ugyanakkor az átlagosnál alacsonyabb státuszú lakók költöztek a miskolci agglomeráció /szuburbia északkeleti és keleti szektoraiba.

A tizenhárom mutatóból álló statisztikai adatbázis segítségével tettem kísérletet azon települések kijelölésére, melyek véleményem szerint részesei a szuburbanizációs folyamatnak Az elemzés során a különböző mutatók szempontjából az első és a második csoportjába tartozó településeket vettem figyelembe *(1. táblázat)*. Kiemeléssel azokat a településneveket jelöltem (11 db), amelyek esetében a szuburbán folyamatok voltak a meghatározóak az elemzett statisztikai adatok alapján. Megfigyelhető, hogy nem minden szuburbán település került az első két kategóriába (pl. vándorlási egyenleg, ingázás stb.), azaz csak statisztikai mutatók alapján nem lehet a biztos szuburbán települések körét egyértelműen kijelölni.

1. táblázat: A miskolci agglomeráció településeinek csoportosítása

(a statisztikai mutatók alapján az első és második csoportba tartozó települések)

Statisztikai mutatók	1. csoport	2. csoport
népességszám változás (1990-2011)	Sajókeresztúr, **Arnót**, **Onga**, Hernádkak, Bőcs, Berzék, Köröm, **Kistokaj, Nyékládháza, Bükkaranyos,** Harsány, **Kisgyőr**	Varbó, Kondó, Radostyán, Boldva, Sajóecseg, Muhi, Sajósenye, Sajóvámos, Sajópálfala, **Mályi,** Sajólád, **Szirmabesenyő,** Szikszó, Újcsanálos, Gesztely, Hernádnémeti, Emőd, **Felsőzsolca, Alsózsolca,** Sajópetri, Sajóhídvég, Ónod, **Bükkszentkereszt,**
vándorlási egyenleg (1990-2001)	Varbó, Kondó, Sajósenye, Sajóvámos, Sajópálfala, **Arnót, Onga,** Újcsanálos, Gesztely, Sajólád, Harsány, Sajópetri, **Kistokaj, Mályi, Nyékládháza, Bükkaranyos,**	Alacska, Parasznya, Radostyán, Boldva, Emőd, Sajóecseg, **Kisgyőr, Szirmabesenyő,** Szikszó, Hernádkak, Hernádnémeti,

vándorlási egyenleg (2001-2011)	**Kistokaj, Nyékládháza**, Hernádkak, Sajóecseg	**Bükkszentkereszt, Kisgyőr,** Harsány, **Bükkaranyos, Mályi, Onga, Arnót,** Újcsanálos, Sajópálfala, Sajóvámos, Sajósenye, Sajókápolna, Kondó
ingázási értékek (2011)	**Kistokaj,** Emőd, **Felsőzsolca, Alsózsolca**, Sajóbábony, Sajókeresztúr, Sajóecseg, Emőd,	Parasznya, Sajókápolna, **Mályi,** Sajólászlófalva, Sajósenye, **Arnót,** Szikszó**, Nyékládháza**
érettségivel rendelkezők (2011)	Varbó, **Bükkszentkereszt,** Sajóecseg, Sajókeresztúr, **Szirmabesenyő,** Sajópálfala, **Arnót, Felsőzsolca, Kistokaj, Mályi, Nyékládháza**	Parasznya, Sajóbábony, Sajószentpéter, Sajóvámos, **Onga,** Gesztely, Hernádkak, Emőd, Hernádnémeti, **Alsózsolca, Bükkaranyos, Kisgyőr,** Harsány,
diplomával rendelkezők (2011)	Varbó, **Szirmabesenyő, Arnót,** Szikszó, **Felsőzsolca, Kistokaj, Nyékládháza, Bükkaranyos, Mályi, Bükkszentkereszt**	Sajóbábony, Sajóecseg, Sajósenye, Sajópálfala, **Onga, Alsózsolca,** Hernádkak, Hernádnémeti, **Kisgyőr,** Harsány
foglalkoztatottság (2011)	Sajóecseg, Sajókeresztúr, **Szirmabesenyő, Mályi, Kistokaj** Sajóvámos, Sajópálfala, **Arnót, Nyékládháza, Bükkszentkereszt**	Varbó, Sajólászlófalva, Alacska, Sajósenye, Szikszó, **Felsőzsolca**, Hernádkak, **Bükkaranyos,** Harsány, Emőd
munkanélküliség (2011)	Varbó, Alacska, Sajóecseg, Sajósenye, Sajókeresztúr, Sajóvámos, **Nyékládháza**, **Szirmabesenyő,** Emőd, Sajópálfala, **Arnót, Felsőzsolca, Kistokaj, Bükkszentkereszt**	Harsány, **Mályi, Alsózsolca,** Hernádkak, Sajólászlófalva,
SZJA adó alap (2011)	**Szirmabesenyő, Arnót, Kistokaj, Mályi, Nyékládháza,**	Sajóecseg, Sajópálfala, Szikszó, **Felsőzsolca, Bükkszentkereszt,**
1000 lakosra jutó vállalkozások száma (2011)	**Szirmabesenyő, Felsőzsolca, Kistokaj, Mályi, Arnót, Nyékládháza, Bükkszentkereszt**	Harsány, Szikszó, Sajókeresztúr, Sajóecseg,
épített lakások aránya (1991-2005)	**Arnót, Onga,** Újcsanálos, Hernádkak, Hernádnémeti, Sajólád, Sajópetri, **Kistokaj, Mályi, Bükkaranyos**	Varbó, Kondó, Radostyán, Sajókápolna, Sajólászlófalva, Sajóecseg, Sajósenye, Sajóvámos, Sajókeresztúr, Sajópálfala, **Szirmabesenyő, Felsőzsolca, Alsózsolca,** Gesztely, **Nyékládháza,** Harsány, **Kisgyőr**
négyszobás lakások aránya (1990-2005)	**Kistokaj, Mályi, Nyékládháza**, Sajópetri, **Alsózsolca,** Hernádnémeti, Hernádkak, **Felsőzsolca, Onga, Arnót, Szirmabesenyő,** Sajókeresztúr, Varbó, **Bükkszentkereszt**	**Kisgyőr, Bükkaranyos**, Harsány, Emőd, Sajólád, Gesztely, Szikszó, Kondó, Sajópálfala, Sajóvámos, Sajósenye, Boldva, Sajóecseg, Sajólászlófalva, Sajókápolna, Alacska, Radostyán, Parasznya

Forrás: Statisztikai adatok (Melléklet I-X. táblázat) alapján saját szerkesztés

A biztos szuburbán zónába azon települések kerültek (összesen 11 darab), amelyek a statisztikai mutatók több mint felében az első csoportba tartoztak. A második csoportba (bizonytalan szuburbán települések) 10 települést soroltam be, ezek a vizsgált mutatók több mint a felében már nem feleltek meg a legszigorúbb szuburbanizációs kritériumoknak: a települések statisztikai viszonyszámainak legalább a felénél a megyei (2. csoport) és az agglomerációs átlag volt a jellemző. A települések harmadik csoportjáról (23 település)

egyértelműen megállapítható, hogy nem tartoznak a miskolci szuburbiához, még akkor sem, ha egy-egy statisztikai mutató esetén magasabb értékkel rendelkezett, mint Miskolc. A vizsgált 44 település közül az ábrákon már csak a miskolci agglomeráció 2014-től érvényes határai közé eső 35 települést és Miskolcot ábrázoltam. A térképről hiányzó nyolc település helyzete egyértelmű: nem agglomerálódó és nem szuburbán települések.

A miskolci szuburbia sem zárt rendszer, folyamatos változások jellemzik, ezért a statisztikai adatok egy részét frissítettük és ismételten elemeztük *(2-4. táblázat)*.

Az ismételt vizsgálat azért is szükséges volt, mert a legújabb statisztikai adatok és az empirikus kutatások egyaránt azt jelezték, hogy az új társadalmi-gazdasági folyamatok a miskolci agglomerációt is elérték.

1. A miskolci agglomeráció Borsod-Abaúj-Zemplén megye legnagyobb népességkoncentrációja. A megye területének 13,8%-a, állandó népességének 36,7%-a (251 901 fő) élt 2015 január elsején az agglomeráció központi városában és a kapcsolódó 35 településen. Miskolc népességszáma folyamatosan csökken, ezzel párhuzamosan 2005-től a városkörnyék népességnövekedési dinamikája is visszaesett, és a szuburbán településekre is a csökkenő népességszám vált jellemzővé *(2. táblázat)*. A miskolci agglomeráció mindössze egy-két településén zajlott le jelentősebb népességnövekedés. A nagyvárost és szuburbán övezetét 2011-től napjainkig is eltérő demográfiai folyamatok jellemzik. A népességváltozás differenciált, az agglomeráció különböző fekvésű és gazdasági-társadalmi helyzetű települései esetében. A népesség-gyarapodás 90%-a a szuburbán településekre jutott. A szuburbán települések demográfiai helyzetét jelzi, hogy az elmúlt tíz évben mindössze három szuburbán település (Kistokaj, Kisgyőr, Bükkaranyos) népességszáma emelkedett.

2. A korábbi szuburbán folyamatok átalakulását jelzi, hogy az elmúlt években a városi lakosság csökkenő mértékű kiköltözése, illetve a Miskolcra irányuló visszaköltözések gyenge folyamatai is megfigyelhetők. Mindez csak részben magyarázható az általános európai nagyvárosi tendenciákkal *(Merlin P. 2009, Enyedi Gy. 1984)*. Az elmúlt évtizedekben több európai kutatás *(pl. ESPON ATTREG, 2012)* is arra irányult, hogy az európai régiók és nagyvárosok csökkenő népességszámát és ennek okait elemezze és értelmezze. A visszaeső mobilitás és a halványuló image okai között a gazdasági és pénzügyi recesszió kitüntetett szerepet kap. A kedvezőtlen társadalmi állapotok (pl. munkanélküliség, eladósodás, elszegényedés stb.) új mobilitási folyamatokat indított el. A magyarországi nagyvárosi régiókban is érzékelhető mindez, de – a budapesti agglomeráció kivételével *(pl. Schuchmann J. 2013, Csanády et al, 2010, Hardi T. 2012.)* – erről nem rendelkezünk információkkal.

Miskolc vándorlási egyenlege mind az agglomeráció, mind a szuburbia tekintetében negatív. 1995-2005 között Miskolcról mintegy 36 ezren állandó jelleggel elköltöztek, míg a Miskolcra irányuló hasonló jellegű beköltözés 25 ezer

fő volt. Az elköltözők 80 %-a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében maradt *(Kovács T. 2003)*. A társadalmi-gazdasági krízis elhúzódása miatt Miskolcról folyamatos az elvándorlás.

2. táblázat: A miskolci agglomeráció és szuburbia településeinek népessége (1990–2015)

Települések	**1990**	**2001**	**2005**	**2011**	**2015**
Miskolc	**196 442**	**184 125**	**175 059**	**167 754**	**159 554**
Miskolci aggl.	**92 719**	**97 451**	**96 471**	**94 212**	**92 347**
a miskolci szuburbia települései:					
Alsózsolca	5 723	6 044	6 191	5 766	5 606
Arnót	2 082	2 557	2 650	2 597	2 387
Bükkaranyos	1 122	1 393	1 490	1 448	1 499
Bükkszentkereszt	1 374	1 274	1 215	1 206	1 179
Felsőzsolca	6 939	7 027	7 220	6 613	6 486
Kisgyőr	1 572	1 609	1 665	1 642	1 677
Kistokaj	1 489	1 868	1 916	2 078	2 083
Mályi	3 353	4 152	4 205	4 124	3 929
Nyékládháza	4 432	4 906	5 008	5 023	4 865
Onga	4 042	4 761	4 915	4 858	4 764
Szirmabesenyő	4 836	4 729	4 581	4 438	4 111
Összesen	**36 964**	**40 320**	**41 056**	**39 793**	**38 586**

Forrás: TeIR KSH-TSTAR adatok alapján saját szerkesztés

A miskolci agglomerációba és ezen belül a szuburbiába irányuló költözések dinamikája azonban mérsékeltebb volt attól, mint ami a 6. táblázat miskolci adataiból következne. Ezt az is magyarázza, hogy a szuburbanizációs jellegű migráció egy része a nagyvároson belül maradt, azaz a költözők nem lépték át Miskolc közigazgatási határát. A szuburbanizáció klasszikus migrációs aspektusának eredménye – azaz Miskolcról a szuburbia településeire történő kiköltözés – 1990-2001 között 5-6 ezer főre tehető. Az 1990 és 2011 közötti migrációs trendeket vizsgálva megállapítható, hogy kb. 6-8 ezer fő költözött ki a szuburbiába, azaz a Miskolcról elvándorlóknak kb. harmada érkezett a szuburbiába *(3. táblázat)*. E két évtizedben Alsó- és Felsőzsolca kivételével a többi szuburbán település vándorlási egyenlege pozitív volt.

Közülük is kiemelkedett hat település (Arnót, Mályi, Kistokaj, Nyékládháza, Onga, Bükkaranyos), amelyek az szuburbán vándorlási nyereség 90%-át könyvelhették el. A pozitív vándorlási egyenleg 2005-től drasztikusan csökkent, mert a szuburbanizációs folyamatok mérséklődtek. Napjainkra az alacsonyabb státusú társadalmi csoportok gyakorlatilag kiszorultak a kevésbé jó ökológiai helyzetű városrészekbe, vagy a városkörnyék hasonló adottságú településeibe, s itt is lesüllyedő, de homogenizálódó településrészekben élnek.

3. táblázat: A miskolci agglomeráció és szuburbia településeinek természetes szaporodása, vándorlási egyenlege és népességszáma (1990–2011)

Települések	1980-1990		1990	1990-2001		2001	2001-2011		2011
	1*	2*	3*	1*	2*	3*	1*	2*	3*
Miskolc	1 487	-13 148	196 442	-6 785	-5 532	184 125	-8 425	-7 946	167 754
Miskolci aggl.	2 927	-1 253	92 719	1 058	3 674	97 451	-1 764	-1 475	94 212
a szuburbia települései:									
Alsózsolca	308	-175	**5 723**	355	-34	**6 044**	161	-439	**5 766**
Arnót	170	352	**2 082**	107	368	**2 557**	34	6	**2 597**
Bükkaranyos	-39	-10	**1 122**	16	255	**1 393**	30	25	**1 448**
Bükkszentkereszt	21	-22	**1 374**	-96	-4	**1 274**	-85	17	**1 206**
Felsőzsolca	368	446	**6 939**	193	-105	**7 027**	58	-472	**6 613**
Kisgyőr	7	-67	**1 572**	-18	55	**1 609**	-39	72	**1 642**
Kistokaj	39	205	**1 489**	9	370	**1 868**	-27	237	**2 078**
Mályi	168	685	**3 353**	4	795	**4 152**	-72	44	**4 124**
Nyékládháza	57	185	**4 432**	-67	541	**4 906**	-204	321	**5 023**
Onga	213	213	**4 042**	278	441	**4 761**	58	39	**4 858**
Szirmabesenyő	144	-77	**4 836**	-123	16	**4 729**	-238	-53	**4 438**
Összesen	**1456**	**1735**	**36 964**	**658**	**2698**	**40 320**	**-324**	**-203**	**39 793**

* 1. természetes szaporodás; 2. vándorlási egyenleg; 3. népességszám
Forrás: TeIR KSH-TSTAR adatok alapján saját szerkesztés

3. A miskolci agglomerációban/szuburbiában több meghatározó társadalmi-térbeli folyamat figyelhető meg 1990 óta. Egyrészt a jobb módú középosztály megjelenése és általános erősödése, másrészt az alacsony társadalmi státusú rétegek erősödő települési szintű differenciálódása. E folyamatok egyik eredménye, hogy kialakult a miskolci agglomeráció összefüggő, az etnikai kisebbség markánsabb jelenlétével is jellemezhető „keleti slum övezete”.

A kiköltözők között felülreprezentáltak voltak a harmincas és negyvenes éveikben levő gyermekes fiatalok, és ugyanez a diplomával rendelkezőkre is igaz. A kiköltöző szuburbán generáció tagjai napjainkra középkorúvá váltak, ill. egy részük nyugdíjas lett. Mindez új kihívások elé állítja a szuburbán települések vezetőit, alkalmazkodniuk kell a helyi lakosság megváltozott lakóhelyi igényeihez is *(4. táblázat)*.

Miskolcon a 14 év alatti korcsoportok aránya 2011-ben 13,6% volt, amely 7,2 százalékkal alacsonyabb, mint az 1990. évi érték, s alig mérsékeltebb a visszaesés az agglomeráció településein. A szuburbán települések azonban e tekintetben is jobban differenciálódtak. A 14 év alatti korcsoportok megfeleződése (pl. Szirmabesenyő, Mályi, Bükkszentkereszt stb.) mellett, öt településen fiatalosabb korstruktúra maradt a meghatározó. Alsózsolca, Arnót, Bükkaranyos és Onga estében a roma népesség magasabb aránya is hozzájárult a kedvezőbb korstruktúra kialakulásához. Kistokaj azonban más, tipikus szuburbán település, népességszáma 1990-2005 között 25%-kal gyarapodott.

4. táblázat: Miskolc és az agglomeráció lakosságának korstruktúrája (1990, 2011)

Települések	érték	1990			2011		
		0-14	15-59	60-x	0-14	15-59	60-x
Miskolc	**fő**	40853	122925	32664	22831	104101	40822
	%	**20,8**	**62,6**	**16,6**	**13,6**	**62,1**	**24,3**
Miskolci agglomeráció	**fő**	21811	56941	13967	15688	59030	19494
	%	**23,5**	**61,4**	**15,1**	**16,6**	**62,7**	**20,7**
ebből a miskolci szuburbia települései:							
Alsózsolca	**%**	25,1	61,6	13,3	20,9	60,5	18,6
Arnót	**%**	28,5	61,0	10,5	17,1	65,2	17,8
Bükkaranyos	**%**	21,8	59,0	19,2	18,4	63,6	18,0
Bükkszentkereszt	**%**	21,8	62,4	15,8	11,6	63,3	25,1
Felsőzsolca	**%**	24,1	62,9	13,0	17,0	61,4	21,6
Kisgyőr	**%**	22,3	57,6	20,1	18,1	62,0	19,9
Kistokaj	**%**	25,4	61,5	13,1	17,9	66,7	15,3
Mályi	**%**	26,7	62,5	10,8	12,9	67,4	19,7
Nyékládháza	**%**	22,4	62,5	15,1	13,6	60,8	25,6
Onga	**%**	25,1	60,9	14,0	19,6	63,7	16,8
Szirmabesenyő	**%**	21,0	64,0	15,0	11,9	64,2	23,9
Miskolci szuburbia	**fő**	**8899**	**22923**	**5142**	**6545**	**25106**	**8142**
	%	**24,0**	**62,0**	**14,0**	**16,4**	**63,1**	**20,5**

Forrás: KSH Borsod-Abaúj-Zemplén megyei statisztikai évkönyvei

Kistokajt a fiatalabb korosztályok választották lakóhelyül, nagyrészük még aktív, az öregedő korstruktúra nem vagy alig érzékelhető. A miskolci szuburbia települései – a statisztikai adatok alapján – sem homogének, az egyes övezetekre bomló differenciáltság jellemző. A szuburbia keleti – alacsony státuszú betelepülőket fogadó – kisvárosai (pl. Onga, Alsó- és Felsőzsolca stb.) és falvai komoly társadalmi-gazdasági problémákkal küzdenek (pl. növekvő elvándorlás, a szuburbán generáció csalódottsága stb.), melyek okainak feltárását a továbbiakban a prominencia vizsgálatok és a szuburbán lakosság által kitöltött kérdőívek segítségével szeretném bemutatni, teljesebb képet nyújtva a miskolci szuburbiáról. Különösen fontosnak éreztem a statisztikai adatok alapján bizonytalan szuburbán települések besorolásának tisztázását, amelyek helyzetének eldöntéséhez prominencia vizsgálatok és kérdőíves felmérések együttes eredményei segítettek. Mindezek eredményeit az elmúlt két évtizedben lezajlott szuburbán folyamatok olyan leképeződéseiként fogtam fel, amelyek jelzik a miskolci szuburbia átalakulását és új fejlődési sajátosságait.

3. A miskolci agglomeráció kisvárosainak átalakulása

A miskolci agglomeráció sajátos tulajdonságának tekinthető, hogy települései között igen jelentős számú (8 db) kisváros található, amelyek több egyedi

jellegzetességet is felmutatnak. Ennek következtében úgy vélem, igen fontos ezek sajátos helyzetének a bemutatása.

3.1. A miskolci agglomeráció kisvárosainak demográfiai jellegzetességei

A kisvárosok állandó népességszámát, s annak időbeli változását vizsgálva, látható, hogy a növekedés az elmúlt évtized első éveiben volt jelentős. Ekkor megindult egy erőteljes kitelepülés Miskolcról, az északi, keleti és déli szektorokba, amiből tartósan csak a déli szektor települései őrizték meg növekedésüket. A népességszám vizsgálatakor szembetűnik, hogy öt kisváros esetében az elmúlt évtized közepétől jelentős népességszám csökkenés következett be *(5. táblázat)*.

5. táblázat: A népességszám változása a miskolci agglomeráció városaiban (1990-2011)

Év	Miskolc	A.zsolca	F.zsolca	Ny.ládháza	Onga	Emőd	Szikszó	S.bábony	S. szentpéter
1990	196442	5723	6939	4432	4042	5422	**6106**	**3291**	**13370**
2001	184125	6044	7027	4906	4761	5414	6007	3137	13157
2002	182408	6208	7157	**5021**	4775	5471	6062	3165	13343
2003	180282	6190	7150	4957	4780	**5474**	5988	3140	13252
2004	177809	6228	7143	5015	4851	5458	5968	3099	13137
2005	175701	**6239**	7162	5005	4872	5458	5956	3096	12998
2006	174416	6191	**7220**	5008	**4915**	5370	5894	3070	12881
2007	172637	6186	7155	4993	4895	5300	5868	3015	12758
2008	171096	6148	7084	4939	4871	5253	5729	2978	12513
2009	170234	6044	7043	4950	4826	5203	5637	2877	12453
2010	169226	5976	6977	4978	4843	5108	5470	2827	12327
2011	167754	5977	6869	4991	4800	4983	5395	2813	12084

Forrás: KSH T-Star adatbázis alapján saját szerkesztés

A természetes szaporodáshoz és a migrációhoz kapcsolódó folyamatok együttes eredménye, hogy e kisvárosok népességnövekedése 2004-2006 között megállt. A legdinamikusabban Onga, Nyékládháza és Alsózsolca népessége növekedett, míg a legkevésbé Felsőzsolcáé (281 fő) és Emődé (52 fő). Sajóbábony, Sajószentpéter és Szikszó esetében több mint tíz éve folyamatos népességcsökkenés jellemző. Ez a népességveszteség igaz a megyeszékhelyre is, sőt az agglomeráció más települései esetében is csökkenést tapasztalhatunk.

Jelentős népességnövekedést, az agglomerációt délről és keletről övező települések értek el, egybefüggő településhalmazt alkotva (pl. Bükkaranyos, Nyékládháza, Kisgyőr stb.). Ezek a települések elsősorban kiváló forgalmi helyzetük miatt értékelődtek fel, így nem véletlen, hogy a szuburbanizációs folyamatok súlypontját is a déli és keleti szektorban találjuk *(Kristóf A. 2013)*.

A kisvárosok esetében jelentős differenciáltság érvényesült, mind demográfiai, mind gazdasági-infrastrukturális elemeket tekintve *(6. táblázat)*. Abban az esetben, ha az elmúlt két évtized vándorlási egyenlegét az egyes településekre megvizsgáljuk, látható, hogy több kisváros (pl. Alsózsolca,

Sajóbábony, Szikszó, Sajószentpéter stb.) vándorlási vesztesége nagyobb volt 1990-2001, illetve 2001-2011 között, mint a megyei átlag (-0,5%, ill. -4,1%), azaz tartós vándorlási veszteséggel jellemezhetők. A vándorlási egyenleg bizonyos értelemben eltakarja a népességcserélődés intenzitásának kettősségét is. Az évtized közepétől a kisvárosok migrációs vesztesége egyre nőtt, Nyékládháza kivételével. A gazdasági-pénzügyi válsággal járó bizonytalanság egyszerre fékezheti és gyorsíthatja, illetve halasztja az egyének migrációs szándékait.

6. táblázat: A miskolci agglomeráció városainak demográfiai-gazd.-i mutatói (1990-2011)

Városok	**1.**	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**	**6.**	**7.**	**8.**	**9.**	**10.**	**11.**
Miskolc	- 2,8	- 4,3	61,2	23,7	3,2	37,4	15,5	33,5	779	6,0	12,3
Alsózsolca	- 0,6	- 7,3	39,9	11,6	12,4	32,7	15,9	60,9	547	13,1	29,5
Emőd	2,7	- 4,4	38,7	9,3	3,5	35,6	15,5	44,1	658	7,5	22,3
Felsőzsolca	- 1,5	- 6,7	52,6	19,7	11,8	36,1	13,9	57,1	747	11,7	38,4
Nyékládháza	12,2	6,5	54,5	18,9	0,2	38,5	13,8	24,6	850	12,4	30,6
Onga	10,9	0,8	41,5	11,7	20,2	33,1	23,4	58,0	586	14,8	33,4
Sajóbábony	- 8,1	- 2,9	39,7	9,5	7,7	32,3	20,7	44,0	574	6,8	13,8
S.szentpéter	- 2,9	- 6,1	38,4	9,5	7,8	33,4	20,9	41,7	557	5,3	16,5
Szikszó	0,0	0,4	45,4	14,2	6,1	35,2	16,8	44,1	615	9,9	23,3
B-A-Z.megye	**- 0,55**	**- 4,1**	**43,1**	**14,2**	**8,5**	**33,8**	**18,3**	**47,0**	**619**	**7,9**	**17,0**

1. vándorlási különbözet értékei (1990-2001) %, 2. vándorlási különbözet értékei (2001-2011) %, 3. érettségivel rendelkezők aránya (2011) %, 4. diplomával rendelkezők aránya (2011) %, 5. roma népesség aránya (2011) %, 6. foglalkoztatottak aránya (2011) %, 7. munkanélkülisége alakulása (2011) %, 8. A legfeljebb ált. isk. végzettségűek aránya a nyilvántartott álláskeresők körében (2011) %, 9. személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem egy állandó lakosra (2011) ezer.Ft, 10. épített lakások aránya (1990-2005) %, 11. négy vagy több szobás lakások aránya (2005) %

A népességszám és a vándorlási nyereség változásai mellett egyéb tényezők is mutatják a vizsgált kisvárosok társadalmi-demográfiai differenciáit. A népesség iskolázottsága fontos területi különbségeket tárhat fel, s jelzi a miskolci agglomeráció kisvárosainak sajátosságait. Az iskolai végzettség tekintetében különösen a 18 év feletti lakosságból legalább érettségivel rendelkezők aránya, valamint a 25 év feletti lakosságból egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezők aránya *(6. táblázat)* világít rá a települési szintű különbségekre.

A minimum érettségivel rendelkező 18 év felettiek aránya Miskolcon 61,2%, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 43,1%, az agglomeráció településein 15,1% (Köröm) és 58,8% (Mályi) között volt 2011-ben. A megyei átlagot 12 vizsgált településen haladta meg az érettségizettek aránya, a kisvárosok közül csak Nyékládháza, Felsőzsolca és Szikszó került e csoportba. Az érettségizettek számának viszonylag alacsony értékei (40% alatt) négy vizsgált kisvárost jellemeztek.

A legmagasabb iskolai végzettséget jelentő egyetemi vagy főiskolai oklevéllel rendelkező 25 év feletti diplomás lakosok aránya hasonló szélsőségeket jelez. A diplomások aránya Miskolcon 23,7%, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

14,2%. A megyei átlagot három kisvárosban haladta meg a diplomások aránya. E települések: Kistokaj (23,1%), Felsőzsolca (19,7%) és Nyékládháza (18,9%).

3.2 A társadalom gazdasági jellemzői a miskolci agglomeráció kisvárosaiban

A miskolci agglomeráció lakóinak foglalkoztatottsági mutatói, ha áttételesen is, de jól jelzik az aktuális társadalmi-gazdasági folyamatokat. Feltételezésem szerint zömmel a tehetősebb városi középréteg költözött ki Miskolcról, akiknek munkahelye a központi városban marad, de egyúttal megemelik a szuburbán-agglomerálódó települések foglalkoztatottsági értékeit is. A statisztikai adatok megerősítik feltételezésemet, s a foglalkoztatottságban markáns települési differenciák alakultak ki. A foglalkoztatottak aránya a lakónépességből Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 33,7%, Miskolc lakónépességéből 37,4% volt 2011-ben. A vizsgált kisvárosok közül csak Nyékládházán volt magasabb a foglalkoztatottsági érték, mint Miskolcon, ugyanakkor négy kisvárosban (Sajóbábony, Onga, Sajószentpéter, Alsózsolca) a foglalkoztatottság értékei a megyei átlag alatt maradtak.

A fenti tények markánsan befolyásolták az egy állandó lakosra jutó személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem alakulását is, mely a települések szociális állapotára is utal. A miskolci átlagtól (779 ezer Ft/fő) magasabb értéket csak hat település adatai mutattak, ezek között csak egy kisváros (Nyékládháza). Felsőzsolca, Emőd és Szikszó esetében a miskolci átlag 75-95 %-át érte el az SZJA alapot képező jövedelem, míg Sajóbábony, Onga, Sajószentpéter és Alsózsolca településeken Miskolc átlagának 75%-a alatt maradt.

Az agglomeráció kisvárosainak sajátosságairól közvetve fontos információkat adhat a munkanélküliség alakulása, mind az aktív keresőkhöz viszonyítva, mind a legmagasabb iskolai végzettségüket tekintve. Tizenhét település értékei kedvezőbbek voltak, mint Miskolc értékei (15,5%), azonban csak két kisváros (Nyékládháza és Felsőzsolca) került ebbe a kategóriába. Nagyon magas munkanélküliség (20,1% felett) jellemezte Sajóbábonyt, Sajószentpétert és Ongát, ahol a miskolci átlagot ötven százalékkal meghaladó volt a munkanélküliek aránya.

A munkanélküliség másik aspektusa szintén tanulságos, ahol a legfeljebb nyolc általános iskolai végzettségűek arányát vizsgáltam a nyilvántartott álláskeresők körében. A városok körében Miskolc átlagától (33,5%) kedvezőbb értékek figyelhetők meg Nyékládházán. Ongán, Alsó- és Felsőzsolcán a munkanélküliek közel hatvan százalékának legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskola nyolc osztálya volt, akiknek esélyük is alig maradt a munka világába visszakerülni.

3.3 A lakásállomány mennyiségi és minőségi átalakulása

Az agglomerációs-szuburbanizációs társadalmi-gazdasági változások egyik fontos leképeződését jelenti a lakásállomány módosulása. A lakóhelyválasztás céltudatos döntés eredménye is, melyben a központi város helyett, annak környéke élvez preferenciát, az élhetőségi maximum (pl. környezeti állapot, esztétikum stb.) elérése érdekében. E tekintetben tanulságos megvizsgálni az épített lakások számának, illetve minőségének alakulását is *(6. táblázat).* Az 1990-es éveket követő szuburbanizációs folyamatok erősödésével a lakásállomány is dinamikus bővülést és területi változást mutatott.

Az épített lakások komfortossága (víz, gáz, csatorna) és nagysága (szobaszám, alapterület) tekintetében már korántsem ennyire kedvező a helyzet. Az épített lakások arányát tekintve 1991-2005 között a vizsgált negyvenkét település (Miskolc ez esetben is kimaradt a vizsgálatból, torzító hatása miatt) 2005. évi lakásállományának 14,7%-a épült. Az átlagtól magasabb volt a lakásállomány bővülése tizennégy településen, melyek közé a vizsgált kisvárosok közül csak Onga került. Nyékládháza, Alsó- és Felsőzsolca, valamint Szikszó lakásállomány gyarapodása 7,9% és 14,7% között változott. A megyei átlagtól (7,9%) alacsonyabb értékkel csak hét település rendelkezett, ezek között három kisváros (Sajóbábony, Sajószentpéter, Emőd) is megtalálható.

A lakásállomány gyarapodása – mint látjuk – önmagában ellentmondásosan jelzi a szuburbanizációs folyamatokat, ezért fontos egy minőségi mutató bevonása a vizsgálatba, ez a négy vagy több szobás lakások aránya a teljes lakásállományon belül. E tekintetben a vizsgált 42 település átlaga (Miskolc ismét kimaradt) 27%, ettől magasabb volt az arány 16 településen. Különösen Arnót, Kistokaj és Mályi értékei kimagaslóak, ahol a lakások 40-49%-ában volt minimum négy szoba. A kisvárosok felében az átlag feletti értékek jellemzők, ugyanakkor Sajószentpéteren és Sajóbábonyban húsz százalék alatti a négy szobás lakások aránya *(6. táblázat).*

A vándorlási egyenleg és a lakásépítések közötti összefüggés a szuburbanizációs folyamatok települési szintű differenciáltságán túl azt is bizonyítja, hogy a vizsgált nyolc kisváros felét (Alsózsolca, Szikszó, Sajóbábony, Sajószentpéter) nem, vagy alig érintette az agglomerációs-szuburbanizációs folyamat.

Nem elhanyagolható tény, hogy e kisvárosok lakásállomány bővülése és lakásépítési dinamikája sem mutatható ki, sőt településenként jelentős időbeli eltolódás állapítható meg. E kisvárosokban az épített lakások száma az 1995 előtti értékek felére-harmadára esett vissza *(7. táblázat).* Minden bizonnyal a szuburbanizációt megelőző időkben épült lakások döntő súlya miatt, s így a teljes lakásállomány közüzemi ellátottsága (pl. vezetékes ivóvíz, csatorna stb.) is elmaradt Miskolc paramétereitől.

7. táblázat: Az épített lakások száma 1985-2009 között (db)

Időszak	Miskolc	Alsó-zsolca	Felső-zsolca	Nyékládháza	Szikszó	Onga	Emőd	Sajóbábony	Sajószentpéter
1981-1990	11583	362	538	443	351	444	328	185	822
1991-2000	2719	147	155	156	122	130	103	59	167
2001-2005	1803	86	**79**	68	92	88	42	18	**73**
2006-2011	**1667**	**46**	217	**51**	**48**	**82**	**34**	**11**	78
Összes lakás (2011)	**76.539**	**1.824**	**2.172**	**1.852**	**2.141**	**1.574**	**1.953**	**1.138**	**4.565**

Forrás: KSH T-Star adatbázis

3.4 Az agglomeráció kisvárosainak központi funkciói

A kisvárosok központi funkcióit vizsgálva megállapítható, hogy a szolgáltatások mennyiségi és minőségi paraméterei egyaránt elmaradnak az elvárható értékektől és a lehetőségektől *(8. táblázat)*
. A különböző fejlesztési dokumentumokban megfogalmazott elvárásoknak e kisvárosok nagy része nem tud megfelelni, azaz nem olyan szolgáltató kisvárosok, amely vonzó infrastrukturális, szolgáltatási és élhetőségi feltételekkel rendelkezik. A szűkebb környezetükre kiterjedő mikroregionális szolgáltató funkciók mennyiségét tekintve a kisvárosok jól differenciálódnak, e tekintetben Szikszó és Sajószentpéter tradicionálisan a legsokoldalúbb, ugyanakkor Onga, Nyékládháza és Emőd alig rendelkezik e központi funkciókkal, s a tipikus alvóvárosok sajátosságait mutatják.

8. táblázat: A kisvárosok szolgáltató funkcióinak differenciálódása (2013)

Szolgáltatások jellege		Felső-zsolca	Alsó-zsolca	Nyékládháza	Szikszó	Onga	Emőd	Sajóbábony	Sajószentpéter
Gazdaság	Ipari park	+	+	-	+	-	-	+	+
	Takarékszövetkezet	+	-	-	OTP, +	-	-	-	OTP, +
Közlekedés	Helyi tömegközlekedés	+	-	-	-	-	-	-	-
Kereskedelem	Szakáruház	-	-	-	-	-	-	-	+
Állam-igazgatás	Bíróság	-	-	-	+	-	-	-	-
	Okmányiroda	+	+	-	+	-	+	-	+
	Rendőrőrs	+	+	-	+	-	+	+	+
	Munkaügyi kir.	-	-	-	+	-	-	-	-
	Kistérségi/járási kp.	-	-	-	+	-	-	-	-
Oktatás	Középiskola	-	-	-	+	-	-	-	+
Egészségügy	Szakrendelő/kórház	+	+	-	kórház	-	-	-	+
	Mentőállomás	-	-	-	+	-	-	-	+
	Időskorúak otthona	-	-	-	-	-	-	+	+
Kultúra	Művelődési központ	+	+	+	+	-	-	-	+
	Múzeum	-	-	-	-	-	-	-	+
	Városi TV	+	-	-	+	-	-	-	+
Turizmus, rekreáció	Kereskedelmi szállás	-	-	-	-	-	+	+	+
	Uszoda	-	-	-	+	-	-	-	-
	Szabadidő/rend.csarnok	+	+	-	+	-	-	+	+

Forrás: Önkormányzati honlapok, cégkatalógusok alapján saját szerkesztés

Összességében elmondható, hogy a Miskolci agglomeráció kisvárosainak demográfiai folyamatai, társadalmi-gazdasági sajátosságai napjainkra jelentős differenciáltságot mutatnak, mely alapját képezheti csoportosításuknak is. A korábban sem egységes kisvárosok térszerkezeti helye, funkcionális szerepe és vonzáskörzete alapján a vizsgált nyolc kisváros három markánsan elkülönülő csoportba sorolható.

A kisvárosok dinamikusabb csoportjánál (Nyékládháza, Alsó- és Felsőzsolca, Emőd) egyértelműen Miskolc közvetlen és közvetett hatása bizonyult erősebbnek, ezek valóban lényegesen jobb helyzetben vannak, mint az őket körülvevő vagy a nagyvárostól távolabb eső települések, a mennyiségi növekedés mellett a minőségi elemek is gyarapodtak. Funkcionális helyüket tekintve részben szolgáltató kisvárosokká tudtak válni, megfelelve a kisvárosban és vonzáskörzeteikben élők elvárásainak. A népességgyarapodáson alapuló városodás mellett megjelentek a városiasodás elemei, s meg tudták tartani a korábban idetelepülteket. Ezek a kisvárosok a szuburbanizációs-agglomerációs folyamatok nagy nyertesei.

A központi funkciókban gazdagabb, Miskolctól függetlenebb, jelentős vonzáskörzettel is rendelkező kisvárosokban (Szikszó, Sajóbábony, Sajószentpéter) kedvezőtlen demográfiai folyamatok érvényesülnek. A szuburbanizáció kevésbé érintette meg és rendezte át e kisvárosok társadalmát és gazdaságát, a korábbi ipari tevékenységek vonzó tényezői napjainkra elhalványultak, dinamizmusuk kifulladt, így helyüket keresik az átstrukturálódó miskolci agglomerációban.

Onga, mint az agglomeráció legfiatalabb kisvárosa, sajátos helyzetű. A kisváros növekedésében, társadalmi-gazdasági fejlődésében Miskolc szerepe évtizedek óta domináns, mindezek ellenére a településen fejletlen a vállalkozói infrastruktúra, nincsenek beépíthető iparterületek, alacsony színvonalúak a vállalkozásösztönző szolgáltatások, melyek akadályai a munkahely-teremtésnek és a helyi vállalkozások fejlődésének. Nem illeszkedik a lakossági igényekhez az önkormányzati intézményi ellátás, miközben a szolgáltatások minősége sem kielégítő. Onga felzárkózásának egyik előfeltétele, hogy mint szolgáltató kisváros a jövőben vonzó demográfiai, infrastrukturális, szolgáltatási és élhetőségi lehetőségekkel is rendelkezzen.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a miskolci agglomeráció szuburbán kisvárosai esetében a kedvező közlekedésföldrajzi pozíció (pl. közelség, jó minőségű úthálózat stb.) felértékelődött. Ennek alapvető oka, hogy a kiköltözés után is Miskolcon maradtak a munkahelyek és a magasabb színvonalat biztosító szolgáltatások, mindez pedig a korábbinál szorosabb és harmonikusabb kapcsolatot követelt és igényelt. A magyarországi nagyvárosokhoz kapcsolódó agglomerációk az egyik legfontosabb alappillérei – az agglomeráció települései a szuburbanizáció fő célterületei – a szuburbanizációs folyamatok vizsgálatának *(pl. Hardi T. 2012, Bajmócy P. 2003 stb.).* A szuburbán kisvárosok e folyamatok

kitüntetett színterei, melyek funkciógazdagsága záloga és feltétele a szuburbán generáció elégedettségének és megtartásának.

4. A szuburbanizáció térbeni folyamatai Miskolcon

Amint a doktori disszertációm harmadik fejezetében kifejtettem, a szuburbanizáció olyan komplex folyamat, amely nem szűkíthető le csak a nagyvárosok közigazgatási területein kívül eső térségekre. A lakóhely változtatás mozgató rugói nem csak a közigazgatási határon kívül eső települések irányába hatnak. A nagyvárosi társadalom a központi városok közigazgatási határain belül is ismeri az ún. „jó helyeket", ezek az esetek egy részében a nagyvárosok egyéb belterületeiként és külterületeiként jelennek meg a statisztikai adatok között, ahova az első adandó alkalommal elköltöznének. A városok közigazgatási területén belüli költözés megítélése vitatott a nemzetközi és a hazai geográfusok körében. E folyamatokat a kutatók egy csoportja kizárja a klasszikus szuburbán folyamatokból, mások azonban a közigazgatási határon belüli ún. városperemek jelentőségét hangsúlyozzák.

A városokhoz tartozó, a város közigazgatási határán belül elhelyezkedő egyéb belterületek és a külterületek felé irányuló népességmozgás kettős eredőjű. A PhD dolgozatom szempontjából alapvető fontosságú az a kritérium, hogy a szuburbanizációs folyamatra fókuszálva, az egyes városrészek beépített belterületei mellett az azokhoz szorosan tapadó, illetve azoktól kisebb-nagyobb távolságra elkülönülten elhelyezkedő valamennyi Miskolchoz tartozó külterületet is megvizsgáljam. Függetlenül attól, hogy a belvárost szociális, megélhetési okokból elhagyó, alacsony státuszú vagy magas státuszú csoportok kerültek e területeken domináns helyzetbe. A gazdagok által lakott lakóparkok – véleményem szerint – ugyanúgy szegregátumok, mint a szegények gettói, vagy a slumok. A városi életvilág mindkét esetben kiterjedt az új külterületekre, s birtokba vette azokat, azaz a szuburbanizációs folyamatok egy része tükröződik és sajátosan leképeződik Miskolc bel- és külterületeinek differenciált társadalmi-gazdasági változásaiban is.

4.1 Miskolc külterületeinek szerepe a szuburbanizációban

A magyarországi településállományhoz kapcsolódó külterületek kialakulása, település- és térszerkezeti tagolódása, valamint társadalmi-gazdasági folyamatai az elmúlt évszázadban kiemelt figyelmet és jelentőséget kaptak a hazai geográfiai, történeti, illetve politikatudományi szakirodalomban is. A külterületekhez kapcsolódó regionális és települési differenciákat a hazai kutatók klasszikus tanulmányaikban részletesen feltárták és elemezték *(pl. Györffy Gy. 1942, Lettrich E. 1968, Mendöl T. 1938, Erdei F. 1974, 1977, Márkus I. 1986, Csatári B. 1982, Beluszky P. 1988, Tóth J. 1988, Zoltán Z. 1980 stb.),* mind a

klasszikus településföldrajzi témakörök (pl. tanyák, majorok, ipari- és bányatelepek stb.), mind a tudományági specifikumok (pl. néprajz, népesség- és településföldrajz, történeti földrajz, történeti demográfiai stb.) vonatkozásban.

Az utóbbi évtizedekben a kutatók egy részének figyelme ismét a külterületek felé fordult *(pl. Beluszky P.1999, 2007, Becsei J. 2014, 2015, Bajmócy P.-Balogh A. 2002, Kókai S. 2015. stb.)*, melynek okai között az is szerepet játszik, hogy a külterületek egyes csoportjai a korábban prognosztizált folyamatokkal (pl. népességcsökkenés, elnéptelenedés, elöregedő korstruktúra, épített környezeti elemek degradációja és fizikai megsemmisülése stb.) ellentétes fejlődési pályán mozognak. E tekintetben kiemelkedő jelentősége volt a rendszerváltozással kibontakozó új társadalmi-gazdasági folyamatoknak, az agglomerálódáshoz és a szuburbanizálódáshoz köthető változásoknak (a külterületek egy része a városhatáron belüli szuburbanizáció területévé vált), valamint az átalakuló igazgatás- és településpolitikai elképzeléseknek.

Miskolc közigazgatási területe 236,66 km² (ezzel az ország ötödik legnagyobb területű városa), ebből 58,0 km² belterület és 178,66 km² külterület (*15. ábra).* Miskolc településszerkezeti képét a természeti környezet alapjaiban határozza meg, melynek eredményeként a Bükk hegység keleti oldalában négy magassági szinthez alkalmazkodva épült ki a város funkcionális térstruktúrája. Miskolc beépített belterületének több mint 90 százaléka: a Sajó melléki alföldi táj (tszf. 110-120 m) és az Alacsony-Bükk dombvidéki térszínén (tszf. 250-300m.-ig) helyezkedik el, azonban a Diósgyőr-Lillafüred vonaltól nyugatra a Középső-Bükk (tszf. 400-600 méterig emelkedő) rögsorozata válik meghatározóvá. A belterülethez kapcsolódó külterületek magasság szerinti differenciáltsága hasonló, azonban a nyugati peremen lévő külterületi lakott helyek (pl. Bánkút /tszf. 900m/, Jávorkút, Ómassa stb.) már a Magas-Bükk területére esnek, ami annak is köszönhető, hogy a város közigazgatási területe nyugat-keleti irányban 30 km, míg legnagyobb észak-déli kiterjedése 15 km *(16. ábra).*

15. ábra: Miskolc térbeli növekedése, a beépített terület változása (1773-2015)
Forrás: Korabeli térképek alapján saját szerkesztés

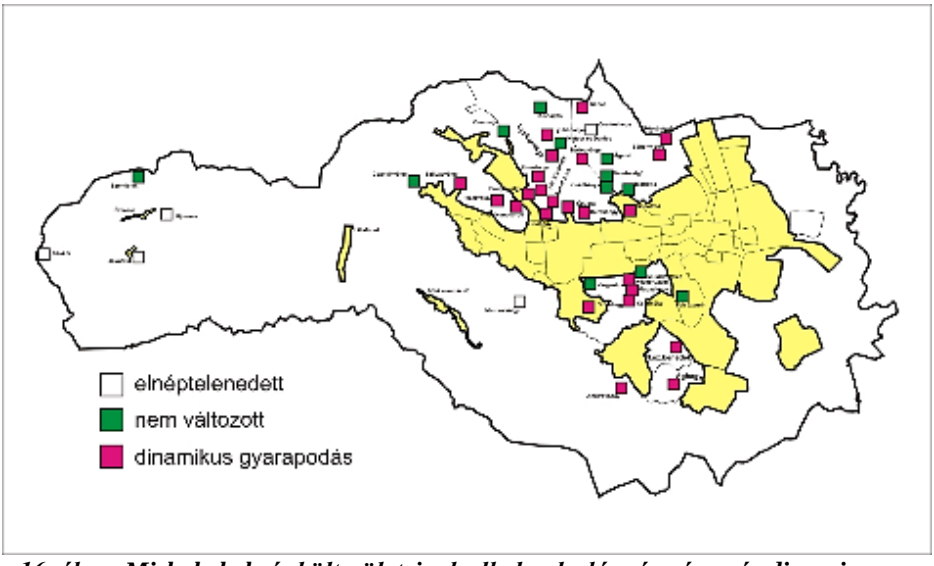

16. ábra: Miskolc bel- és külterületeinek elhelyezkedése és népesség dinamizmusa
Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Miskolc közigazgatási területének kiterjedése 1945-1981 között megduplázódott, mert 1945-ben Diósgyőrt és Hejőcsabát, 1950-ben Görömbölyt, Szirmát és Hámort csatolták a városhoz. Napjainkig az utolsó területi változás 1981-ben történt, amikor hozzácsatolták Bükkszentlászlót *(Kristóf A. 2015).* A külterületek száma időről-időre változott (pl. 1980: 79 db, 2011: 52 db), miként az ott élő népesség száma is *(9. táblázat),* az általam felhasznált adatbázisok tanúsága alapján *(Magyarország Helységnévtára 1973, 1982, 1995, 2003, 2014).* A Központi Statisztikai Hivatal által kiadott Helységnévtárak csak a népességszámot és a lakások/lakóházak számát közlik részletesen, a kiadás évét megelőző legközelebbi népszámlálási adatok alapján, kevesebb információt nyújtanak a külterületi népesség társadalmi-gazdasági (pl. etnikai-nemzetiségi, foglalkozási stb.) jellemzőiről. E hiányosságok ellenére a 9. táblázat adatai rávilágítanak arra a tényre, hogy Miskolc külterületi népességszámában a rendszerváltozás óta eltelt évtizedek gyarapodást és markáns differenciálódást eredményeztek. A város népességszámának folyamatos csökkenésével szemben, 1990-2011 között a külterületen élők száma több mint 1000 fővel gyarapodott. A vizsgált külterületek *(16. ábra)* demográfiai, gazdasági és beépítettségi/műszaki paraméterei között jelentős különbségek figyelhetők meg, melyek jelzik a demográfiai folyamat eltérő területi aspektusait és az egyes társadalmi csoportok eltérő motivációit is. Az elmúlt három évtized területi változatlansága mellett a bel- és külterületek közötti népességmozgás jellege, mennyisége és dinamikája is alapvető változásokat tükröz. Ezek értékelése mellett azonban Miskolc külterületeit, mint különböző társadalmi tevékenységek (lakóhelyi, ipari,

kereskedelmi, rekreációs) és társadalmi csoportok differenciálódó tereit fogom fel, azaz a külterületek térben és időben is változó jelenségek összességének eredményei, melyek magukon hordozzák a mindenkori társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális hatások együttesét.

9. táblázat: Miskolc lakónépességének területi megoszlása

	1970	**1980**	**1990**	**2001**	**2011**
Központi belterület	**154640**	**191782**	**184064**	**167747**	**151111**
Egyéb belterületek:	**12242**	**11149**	**10119**	**13830**	**10929**
Bükkszentlászló	815	800*	691	461	569
Hámor	1509	948	148	131	270
Lillafüred			489	481	217
M.tapolca	2534	2093	2084	2693	2745
Ómassa	300	259	220	206	165
Pereces	4897	4632	3587	3571	3045
Szirma	3002	3217	2900	4122	3918
Külterületek	**5500**	**4372**	**2259**	**2584**	**3281**
Összesen	**172382**	**207303**	**196442**	**184161**	**165321**

***** *A települést 1981-ben csatolták Miskolchoz*

Forrás: A nagyvárosok belső tagolódása (Miskolc) alapján saját szerkesztés

4.2. Miskolc külterületeinek népességszám változása

Valamennyi külterület demográfiai változásait – adatok hiányában – nem tudjuk 1970-től napjainkig folyamatosan nyomon követni. A legrészletesebb az 1980. évi népszámláláshoz kapcsolódó Helységnévtár, amely 79 külterület népességszámát tünteti fel, az 1990. évi 64 külterület, a 2001. évi 61 külterület, a 2011 évi 52 külterület adatait adja meg.

E számbeli változások okai között szerepelnek: belterületté nyilvánítás (pl. Felső-Avas, Nagypást, Nádastó-völgy stb.), elnéptelenedés (pl. Bojtár tanya, Papis, Csipkéskút stb.), gazdasági szerkezetváltás (pl. Sajóntúli ÁG, Sajóparti ÁG, Fűrészmalom, Kryptongyár stb.). A fenti okok miatt mindössze 45 külterület demográfiai változásait értékelem *(10. táblázat)* három szektorba csoportosítva. E 45 külterületi helyen élt Miskolc külterületi népességének 1990-ben kétharmada, 2001-ben 77,5%-a és 2011-ben 95,7%-a.

Miskolc és külterületeinek kapcsolatrendszerében – népességszám változás tekintetében – az alábbi összefüggésrendszerek emelhetők ki:

1. A miskolci külterületek népességszám változása és a gazdasági tevékenység dinamizmusa között csak közvetett és esetleges kapcsolat alakult ki. A város belterületétől nyugatra elhelyezkedő külterületek népességcsökkenése jól korrelál az ipar leépülésével és a turisztikai-rekreációs funkciók felerősödésével, ugyanakkor az északon lévő külterületek

robbanásszerű népességgyarapodásának nem a gazdasági tevékenység átstrukturálódása a közvetlen oka.

2. A külterületek differenciált népességszám változásának variációi (elnéptelenedő, stagnáló, dinamikusan növekvő) mindhárom szektoron belül váltakozva is megfigyelhetőek, azaz ilyen értelemben sincs homogenitás.
3. Miskolc belterületétől északra és délre elhelyezkedő külterületeken egyaránt dinamikus népességnövekedés figyelhető meg, melynek eltérő előjelű szegregációs okai vannak (pl. Lyukó-völgy – Nagyszentbenedek).
4. Miskolc keleti előterében elhelyezkedő külterületek gyakorlatilag eltűntek és beépültek a belterületbe, a gazdaságot és infrastruktúrát érintő szuburbanizáció hatására.
5. A külterületek egy részének belterületté nyilvánítása – három kivételtől eltekintve (Zrínyi Miklós telep, Csorbatelep, Batthyány-sor) – az utóbbi két évtizedben jelentősen nem befolyásolta a külterületi népesség számát és életterének épített környezetét, valamint infrastruktúráját.
6. A legdinamikusabb népességgyarapodást a Lyukói-külterület (Lyukó-völgy, Lyukóbánya, Erenyő-völgy, Annabánya) érte el, ahol 2011-ben több mint háromezer fő élt, s ez egyben szociálisan a leghátrányosabb helyzetű külterület Miskolcon.
7. A külterületi lakásviszonyok kedvező mennyiségi értékeit nagymértékben differenciálja a lakásminőség, amely összességében a városi átlag alatti, mind komfortosság, mind vonalas infrastrukturális ellátottság tekintetében.

Az 1990-es évek elején megindult szuburbanizációs folyamat a látszólag homogénebb külterületi társadalmat alkotó elemeire bontotta, területi, mennyiségi és a minőségi elemeket tekintve egyaránt. 1990 után a társadalmi különbségeket a munkamegosztásban elfoglalt pozíció, réteg- és életmód formáló különbségei adták.

A külterületeken felerősödött a társadalmi szegregáció, melynek vannak területi aspektusai, egyre inkább elkülönülnek a szegregált társadalmi csoportok és rétegek, ezek azonban csak közepes városhatáron belüli szuburbanizációs hatást tükröznek. Miskolc szegénységi zónáinak komplex problémái több városrészben és külterületen is (pl. Lyukó, Bábonyi-bérc, „számozott” utcák, Tetemvár stb.) egyre markánsabban kiéleződnek, melyekkel szemben a miskolci társadalom reakciói (pl. invázió, pozitív szegregáció stb.) csak átmeneti megoldást jelentenek. A külterületek differenciálódó társadalma, arculata és épített környezete egyre nyomasztóbb örökség árnyképét vetíti előre a jövőt illetően.

10. táblázat: Miskolc külterületeinek népessége és lakásviszonyai (1970-2011)

Külterületek	**1970**	**1980**	**1990**		**2001**		**2011**	
	népesség		népesség	lakás	népesség	lakás	népesség	lakás
Déli-negyed								
1. Ághegy	-	355	0	0	9	11	154	92
2. Csermőke	32	13	0	0	0	0	144	58
3. Dimitrov-hegy	49	20	17	8	13	52	133	72
4. Felső-ruzsin	101	113	104	42	7	2	76	33
5. Közép-ruzsin	135	58	47	18	43	16	207	78
6. Magashegy	120	115	76	36	50	22	227	103
7. Muszkás-telep	-	190	156	57	146	33	132	35
8. Mexikó-völgy	46	8	3	1	12	8	3	1
9. N.szt.benedek	18	10	34	14	43	17	241	100
10. Örömhegy	70	108	32	12	36	14	70	23
11. Vargaoldal	95	67	55	20	55	25	52	18
Összesen	666	1057	524	208	414	200	1439	613
Északi-negyed								
1. Ágazat	8	1	0	0	10	6	7	2
2. Bábonyi-bérc	-	15	9	4	82	35	118	51
3. Bandzsalgó	85	81	75	30	72	27	65	31
4. Bedeg-völgy	-	13	0	0	24	8	44	14
5. Bodó-tető	-	3	43	14	46	17	64	27
6. Csanyik-völgy	21	13	24	9	9	4	6	2
7. Csernalja	-	131	35	23	38	20	26	12
8. Előhegy	-	0	0	0	0	0	65	23
9. Erenyő-völgy	-	141	45	18	21	11	410	158
10. Jónás-hegy	22	25	25	7	41	14	52	24
11. Kánás	11	4	3	2	0	0	31	10
12. Kishajtás	16	29	19	8	8	1	21	12
13. Kiskőbánya	65	81	57	19	61	25	54	24
14. Koncsorgó	-	35	27	10	19	7	48	20
15. Lyukó összesen	*1009*	*860*	*498*	*163*	*964*	*310*	*2872*	*734*
a, Lyukóbánya	352	317	138	29	227	70	767	151
b, Lyukó-völgy	240	200	144	59	462	153	1714	464
c, Őzugró	223	169	108	40	124	57	191	70
d, Kutyor-Danlos	23	55	31	11	23	6	4	1
e, Annabánya	171	119	77	24	128	24	196	48
16. Margitta	24	21	7	4	12	4	8	3
17. Pecér-völgy	40	35	24	9	30	14	91	43
18. Pünkösd-hegy	61	77	61	19	105	42	127	57
19. Rózsás-tető	13	6	4	1	3	1	37	15
20. Szilvás-völgy	26	19	16	6	2	3	41	12
21. Tánci-hegy	16	14	14	4	15	10	22	10
Összesen	*1417*	*1604*	*986*	*350*	*1562*	*559*	*4211*	*1284*
Nyugati-negyed								
1. Jávorkút	31	8	6	2	3	3	0	0
2. Kerek-hegy	21	3	0	0	0	0	39	12
3. Szentlélek	28	3	0	0	7	3	4	1
4. Garadna	5	12	1	-	9	-	7	-
5. Garadna-Halt.	8	4	0	-	4	-	4	-
6. Sebesvíz	9	3	0	-	0	-	0	-
7. Újmassa	18	13	6	-	7	-	5	-
Összesen	*120*	*46*	*3*	*2*	*30*	*6*	*59*	*13*
Összesen	**2203**	**2707**	**1513**	**560**	**2006**	**765**	**5707**	**1910**

Forrás: Magyarország Helységnévtárai alapján saját szerkesztés

4.3. Miskolc két külterületi lakott helyének (Lyukó, Nagyszentbenedek-Ághegy) társadalmi változásai

Az általános demográfiai folyamatokon túlmenően alapvető feladat a külterületeken élők társadalmi-gazdasági helyzetének bemutatása, különösen azért, mert az elmúlt két évtized a látszólag homogénebb külterületi társadalmat is alkotó elemeire bontotta, területi, mennyiségi és a minőségi elemeket tekintve egyaránt. E tekintetben azonban nem rendelkezünk olyan adatbázissal, amely az egyes külterületek lakóinak differenciáltságát megmutatná. A szociológia és a szociálgeográfia kutatási eszköztára segíthet, mind prominencia vizsgálatok, mind kérdőíves felmérések vonatkozásában. Miskolc külterületeinek teljeskörű ilyen irányú felmérése azonban napjainkig nem következett be.

Az eddigi legátfogóbb vizsgálatot a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének kutatói készítették (*Mihályi H. et. al. 2011*), akik önkormányzati felkérésre 797 kérdőív segítségével alkották meg a város szociális térképét. Miskolcot 17 körzetre bontva elemzést készítettek a városlakók demográfiai, szociális, anyagi helyzetéről, foglalkoztatási- és lakáskörülményeikről valamint a szociális és gyermekvédelmi szolgáltatások igénybevételéről, a lakosság egészségi helyzetéről, az általuk fontosnak tartott értékekről. Emellett bemutatásra kerültek a szociális és gyermekvédelmi szolgáltatások és a lakosság pénzbeli ellátásokból való részesedése. Sajnos e szociális térkép és leírás sem különíti el a bel- és külterületeken élőket, így csak perifériku ismereteket nyújt a külterületekről. Miskolcra igaz a tanulmány célkitűzése: „az egyes városrészekben élők közötti társadalmi-szociális-demográfiai (vertikálisan meglévő) különbségeket területileg (horizontálisan) is szemléltetni tudjuk.”

Lyukó kivételével (innen mindössze 18 kérdőív állt rendelkezésre) egyetlen külterületet sem jelenítenek meg önállóan, így a külterületek sajátosságai egybemosódnak a központi és az egyéb belterületek adataival.

A fenti kutatási eredmények pozitívumait elismerve, tanulmányomban a Központi Statisztikai Hivatal 2001. évi népszámlálási adatai alapján elkészült „A nagyvárosok belső tagozódása. Miskolc” című adatbázist használom *(Fejes L. – Szabó G. 2003)*, amely Miskolcot 32 városrészre bontja. A népszámlálási adatok lehetőséget adnak arra, hogy Miskolc egyes városrészeiben (32 db) élők főbb demográfiai, foglalkozási, élet- és lakáskörülményeit összehasonlítsuk, kiemelve a külterületek társadalmának sajátosságait. E városrészek között kilenc külterület (Bedegvölgy-Bodótető, Nagyszentbenedek-Ághegy, Lyukóvölgy-Lyukóbánya-Őzugró-Annabánya-Kutyor-Danlos) összevontan, de önállóan jelenik meg, lehetőséget biztosítva az összehasonlító elemzésre, melyek közül kettő azonos dinamikájú, markáns társadalmi-szociális-demográfiai különbségekkel rendelkezik.

A továbbiakban a központi belterülettől északra a Lyukó patak völgyében öt külterületi lakott hely együttes sajátosságait, valamint a központi belterülettől délre Nagyszentbenedek-Ághegy külterületek összehasonlító elemzésének

eredményeit mutatom be *(10. táblázat)*. A részletes vizsgálat tekintetében alkalmazkodtam a KSH adatbázisaihoz, elemzésem egy időkeresztmetszethez (2001) kapcsolódó állapotrajz.

4.3.1. Lyukó és Nagyszentbenedek-Ághegy demográfiai sajátosságai

A külterületi népességszám elmúlt évtizedekben bekövetkezett változásai azt eredményezték, hogy két külterület lakónépessége az 1990-2011 közötti népszámlálási adatok alapján hatszorosára, illetve tízszeresére emelkedett *(17. ábra)*.

A dinamikusan emelkedő népességszám a Miskolcon belüli migrációs nyereség eredménye, erős közigazgatási határon belüli szuburbanizációs hatásokat mutat. A változások szembetűnően módosították a népesség korösszetételét, Lyukóban a lakosság 22,7%-a 14 éven aluli (egész Miskolcon a legmagasabb érték), 66,9 %-a 15 és 64 év közötti, és mindössze a népesség 10,3%-a 65 év feletti 2001-ben. A fiatalos korstruktúra Nagyszentbenedek-Ághegy külterületekre is jellemző volt, a 0-14 éves gyermekek aránya 19,6%, a 15-64 év közöttiek aránya 69,3%, míg a 65 év felettiek aránya mindössze 11%. Mindkét külterületen élők korstruktúráját tekintve megállapítható, hogy magas a fiatal- és középkorúak aránya, azaz ezek korszerkezete jóval fiatalosabb Miskolc átlagánál.

17. ábra. Lyukó és Nagyszentbenedek-Ághegy demográfiai jellemzői (1990-2011)

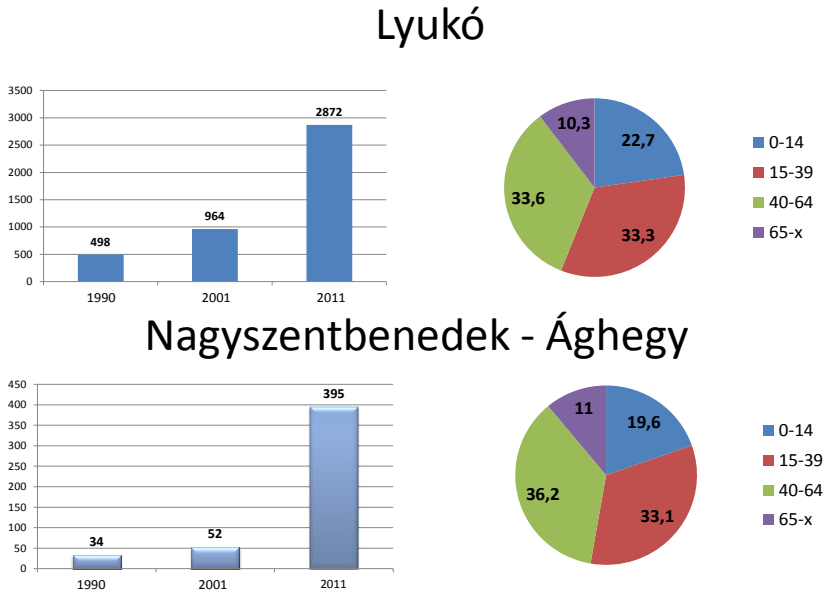

Forrás: Népszámlálás 2011, ill. A nagyvárosok belső tagolódása…alapján saját szerkesztés

Az okok egyértelműek, de eltérő eredőjűek. A Lyukó-völgy tengelyére felfűzhető külterületek esetében a miskolci társadalom alacsony státuszú tagjainak önmagát gerjesztő kitelepülési folyamatával (ún. Kipp-effektus) találkozunk (CSÉFALVAY Z. 1994), amely véleményem szerint napjainkra túllépte az ún. Kipp-pontot és jelentős szegregációt eredményezett.

Nagyszentbenedek-Ághegy esetében is hatott az elkülönülés igénye, ide azonban a legmagasabb státuszú, szintén szegregálódni szándékozó társadalmi csoportok költöztek ki. A városhatáron belüli szuburbanizáció két klasszikus esetével találkozunk, amelyet a következő fejezett iskolázottsági és foglalkoztatottsági értékei, valamint a lakókörnyezet differenciálódása alátámaszt.

4.3.2. Lyukó és Nagyszentbenedek-Ághegy iskolázottsági és foglalkoztatottsági sajátosságai

A társadalom struktúrája, sokszínűsége hű lenyomata egy-egy település vagy településrész gazdasági fejlettségének és szerkezetének. Az iskolázottság napjainkra alapvető fontosságú tényezővé vált, hiszen közvetlen és közvetett hatást gyakorol szinte valamennyi társadalmat jellemző tényezőre.

Az iskolázottság különböző szintjeinek elemzése során a15-x évesek közül legalább az általános iskola nyolc osztályát elvégzettek aránya Lyukóban 36,7%, a nyolc osztályt sem végezte el 26,9%. Mindez azt jelenti, hogy a 15 év felettiek közel kétharmadának a mai munkaerőpiacon nem tudnak olyan munkahelyeket felajánlani, amelyek megfelelő szintű jövedelmeket eredményezne, azaz Miskolc valamennyi városrésze és külterülete közül itt a legmagasabb a munkanélküliség és a legalacsonyabb a foglalkoztatottság *(18. ábra).* Az itt élők közel nyolcvan százaléka mélyszegénységben él *(Mihályi H. et. al. 2011),* ez Miskolc szegénységi zónájának egyik legsúlyosabb problémáival küzdő szegregátuma. Nagyszentbenedek-Ághegyen az alacsony iskolázottságúak aránya alig több mint a 15 év feletti népesség egynegyede, a munkanélküliség pedig mindössze 3,1%.

Az iskolázottság végzettségi szintjeit tekintve a 18-x évesek közül legalább az érettségit megszerzettek arányát tekintve megállapíthatjuk, hogy Lyukón is viszonylag magas (13%). Azonban addig, amíg ez itt gyakorlatilag a legmagasabb iskolai végzettséget jelenti (a diplomások aránya a 25 év feletti népesség alig 1,7%-a), addig Nagyszentbenedek-Ághegyen a 25 év feletti lakosság több mint kétötödének ettől magasabb iskolai végzettsége volt. Hasonló okokkal magyarázható, hogy Lyukón a 18 év feletti népességből magasabb az érettségit nem nyújtó szakmunkásképző és szakiskolai végzettségűek aránya, mint Nagyszentbenedek-Ághegyen. Ez utóbbi külterületen élők számára nem ez az iskolai végzettségi szint jelentette a perspektívát.

Az iskolázottság végzettségi szintjeit tekintve a 25-x évesek közül a diplomát megszerzettek arányának értékei mutatják a legnagyobb különbségeket. A külterületi adatokat diagramokon megjelenítve az látható, hogy Nagyszent-

benedek-Ághegyen kiugróan magas a diplomások aránya, míg Lyukóban miskolci viszonylatban is a legalacsonyabb. Nagyszentbenedek-Ághegy városi átlagot kétszeresen meghaladó értékei mögött azonban a magas eltartottsági ráta azt sugallja, hogy a nyugdíjas korú diplomások adhatják a felsőfokú végzettségűek derékhadát. Mindez azt is jelentheti, hogy nem a fiatal- és középkorú, innovatív és agilis diplomások lakóhelye e külterület.

A tudásszint külterületi különbségei hű tükörképei a munkaerő innovativitásának, de a megszerzett tudásszint egyre erőteljesebb hatással van egy adott társadalmi csoport gazdasági teljesítményére is. Különösen tanulságos e tekintetben az a tény, hogy a vezető értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozásúak foglalkoztatottakhoz viszonyított értékei hogyan alakulnak *(18. ábra)*. A vezető értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozásúak aránya Miskolcon az össznépességen belül alacsony (17,8%), mindössze három városrészben (Avaskelet-Népkert, Jókai lakótelep, Tetemvár) haladta meg ötven százalékkal a városi átlagot. A legmagasabb értéket Nagyszentbenedek-Ághegy, mint Miskolctapolcához kapcsolódó üdülőövezeti külterület, érte el. Miskolc aktív keresőinek (61404 fő) több mint fele (53,2%-a) a vezető értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozásúak közé tartozott 2001-ben *(Fejes L. – Szabó G. 2003)*, ez az érték Nagyszentbenedek-Ághegyen 81,4% volt.

18. ábra. Lyukó és Nagyszentbenedek-Ághegy iskolázottsági és foglalkoztatottsági jellemzői

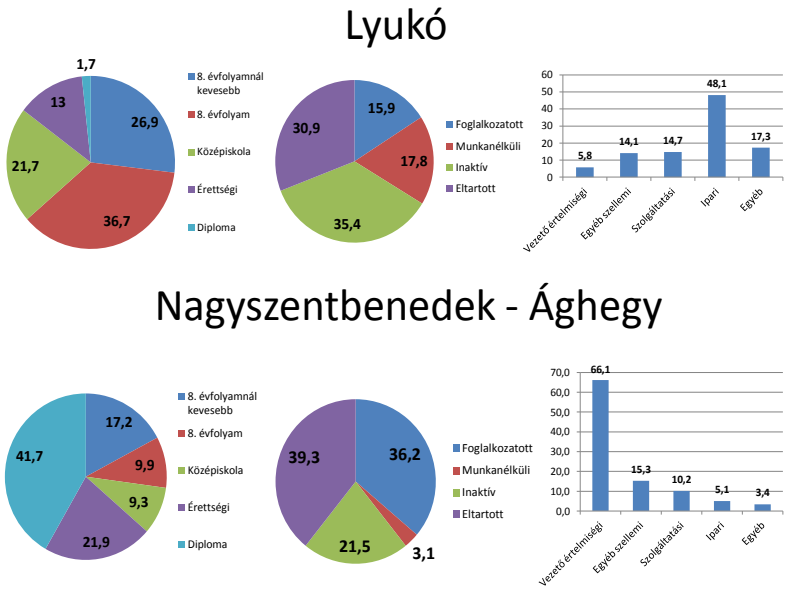

Forrás: Népszámlálás 2011, ill. A nagyvárosok belső tagolódása…alapján saját szerkesztés

4.3.3. Lyukó és Nagyszentbenedek-Ághegy lakásviszonyainak sajátosságai

A lakosság száma és összetétele mellett a két külterület arculata – történelmi léptékkel mérve igen rövid idő alatt – figyelemre méltó módon átalakult. Az átalakulás mértékét nemcsak a lakások számának változása mutatja, hanem azok nagysága, komfortossága és vonalas infrastruktúrával való ellátottsága.

A lakások mérete is szignifikáns eltéréseket mutat. A szórásokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a leghomogénebb lakásméretet a lyukói lakásokat jellemezte. A lyukói lakások átlagosan másfél szobásak, alapterületük 46,7 m^2 (a 2001-es Népszámlálás adatai szerint Miskolcon akkor 63 m^2 volt az átlag). A legmagasabb átlagos lakásméretet Miskolctapolcán és Nagyszentbenedek-Ághegy külterületeken (91,2 m^2) mérték fel. Itt a lakások kétharmada minimum háromszobás, míg az egy szobás lakások aránya 10% alatt maradt. Mindez maga után vonja és magyarázza a komfortosságban fellelhető óriási különbségeket is a két vizsgált külterület vonatkozásában *(19. ábra)*.

19. ábra. Lyukó és Nagyszentbenedek-Ághegy lakásviszonyainak néhány jellemzője

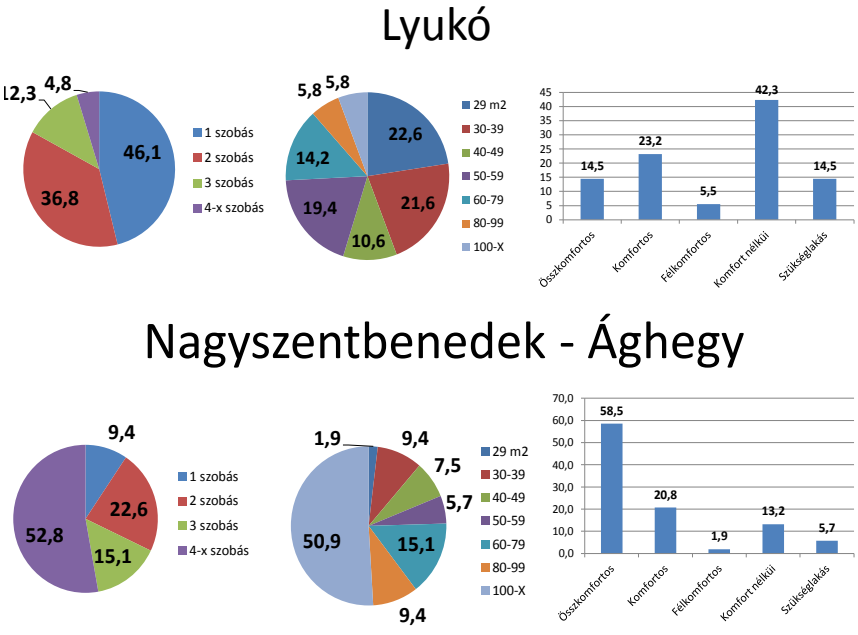

Forrás: Népszámlálás 2011, ill. A nagyvárosok belső tagolódása…alapján saját szerkesztés

A lakások komfortosságát városkörzetek szerint vizsgálva egyértelmű, hogy a leghátrányosabb helynek egész Miskolcon Lyukó számít. Itt a lakások fele-háromnegyede nem rendelkezik az alapvető higiéniai szükségletekhez

nélkülözhetetlen kommunális ellátottsággal. Kivételt az áramszolgáltatás jelenti, amelynek itt is van ugyan jelentős lefedettsége, ám ugyanakkor a személyes terepbejárás alkalmával láthattuk azt is, hogy szennyvízcsatorna bekötést csak elvétve fordult elő. Az itt lévő lakásállomány mindössze 14,5%-a volt összkomfortos, s igen magas volt a szükséglakások aránya is. A különféle javakból egy egységes ellátottsági indexet létrehozva, a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének kutatói is megállapították, hogy a negatív póluson Lyukóvölgy, a pozitív póluson pedig a tapolcai és lillafüredi körzet állt (*Mihályi H. et. al. 2011*).

Lyukóban az egészségügyi szolgáltatásokhoz kapcsolódó problémák elsősorban a gyógyszertárak, illetve különféle szakorvosi kezelések hiányában mutatkoznak meg. 2008-ban Lyukóvölgyben is működtek a gyerekházak, a családsegítő és gyermekvédelmi szolgálatok. Az alapellátás biztosításában az óvónők, bölcsődei gondozónők, védőnők, egy iskolaorvos és egyetemi hallgató önkéntesek is közreműködtek. A sok-sok fejlesztési elképzelésből a lyukóvölgyi konténerrendelő valósult meg, ahol két védőnő tart kihelyezett tanácsadásokat *(Mihályi H. et. al. 2011).* Az egyik védőnő rendszeresen nőgyógyászati rákszűrést is végez. A Lyukóvölgyi Közösségi Ház programjai alacsony részvétellel és kevés érdeklődővel rendelkezve nem tudják betölteni feladatukat, még akkor sem, ha egy-egy kampányprogram sikeresen megvalósul.

Felhasznált irodalom

ANDORKA R. (2003): Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest. 786 p.

BAJMÓCY P. (2000): A "vidéki" szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. Tér és Társadalom 2000/23, pp. 323-330.

BAJMÓCY P. (2002): Szuburbanizációt kiváltó okok a vidéki Magyarországon. Abonyiné Palotás J. – Becsei J. – Kovács Cs. : A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Ypszilon Kiadó, Szeged. pp. 247-255.

BAJMÓCY P. (2001): A szuburbanizáció két évtizede Magyarországon. In.: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. XI. évfolyam. 2. szám. pp. 6-17.

BAJMÓCY P. (1999): A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén. Földrajzi Ért. 1–2. pp. 127–138.

BAJMÓCY P. (2003): Szuburbanizáció a budapesti agglomeráción kívüli Magyarországon. Doktori értekezés tézisei, Szegedi Tudományegyetem. 18. p.

BAJMÓCY P. (2006): A hazai szuburbanizációs folyamatok trendjei 2000 után. In: Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Szombathely, pp. 112–127.

BAJMÓCY P.—BALOGH A. (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. Földrajzi Értesítő. 3-4. pp. 385-405.

BAJMÓCY P. – DUDÁS R. (2008): Új trendek Magyarország népességének belföldi migrációjában. Csapó Tamás – Kocsis Zsolt: A közép és nagyvárosok településföldrajza. Savaria University Press, Szombathely, pp. 208-218.
BARTA GY. (2005): Nemzetközi funkciók. Munkamegosztás a hét nagyváros között Magyarországon. Falu-Város-Régió 3-4. sz. pp. 35-43.
BARTA GY. - BELUSZKY P. (1999): Társadalmi-gazdasági átalakulás a Budapesti agglomerációban, Regionális Kutatási Alapítvány. p. 222.
BECSEI J. (2006). Az iskolázottság a társadalmi létszükségszerűsége. (Néhány oktatásföldrajzi kérdés.) In: Kókai S. (szerk.). Földrajz és turizmus. NyFTFK Földrajzi Tanszék, Nyíregyháza. pp. 49-62.
BELUSZKY P. (1988): Az Alföld szindróma eredete. Tér és Társadalom. pp. 3-28.
BELUSZKY P. (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
BELUSZKY P. – SIKOS T. T. (2007): Változó falvaink. A magyarországi falvak típusai a harmadik évezred kezdetén. – Tér és Társadalom, 21. 3. pp. 1–29.
BERG, L. VAN DEN, ET AL. (1982): A Study of Growth and Decline. Urban Europe. New York, Pergamon Press. pp. 25-48.; ill. pp. 77-104.
BERÉNYI I. (1992): Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. Földrajzi Tanulmányok. 22. Akadémiai Kiadó. pp. 18-20.
BERÉNYI I. (1997): A szociálgeográfia értelmezése. ELTE Eötvös K., Bp. 21. p.
BERÉNYI I. (2003): A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. Földrajzi Tanulmányok. 23. MTA FKI, Akadémiai Kiadó, Budapest.
BRAKE, K. (2001): Neue Akzente der Suburbanisierung. – Brake, K.–Dangschat, Jens, S.–Herfert, G. (Hrsg.) Suburbanisierung in Deutschland. Leske+Budrich, Opalden. pp. 15–26.
W. CHRISTALLER (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland. Jena.
CSANÁDI G.–CSIZMADY A. (2002): Szuburbanizáció és társadalom. Tér és Társadalom 3. pp. 27–55.
CSATÁRI B. (2002): Újabb kísérletek az 1990-es évek magyar városfejlődési folyamatainak áttekintő értelmezésére. In.: Abonyiné Palotás J. – Becsei J. – Kovács Cs. (szerk.): A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Ipszilon Kiadó, Szeged. pp. 229-246.
CSÉFALVAY Z. (2008): Kapuk, falak, sorompók - a lakóparkok világa. Bp. 299 p.
DOBÁK J: Miskolc ipari társadalmának kialakulása a befogadó települések tükrében (esettanulmány). p. 8. (Internetes elérés: 2015. XII. 20.)
DÖVÉNYI Z. - KOVÁCS Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén In: Földrajzi Értesítő XLVIII. évf. 1999. 1-2. sz. pp. 33-57.
DÖVÉNYI Z. (2007): A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. Demográfia, L/4. pp. 335-359.
DÖVÉNYI Z.- KOCSIS K.-TÓTH J. (2011): Népesedési jellemzők. In: Kocsis K.-Schweitzer F. (szerk.): Magyarország térképekben. MTA FKI, Bp. pp. 88-99.

ENYEDI GY. (1984): Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. Budapest, Akadémiai Kiadó.
ENYEDI GY. (1988): A városnövekedés szakaszai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
ENYEDI GY. (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. 138 p.
ENYEDI GY. (1999): A magyar településfejlődés integrációs kihívásai az ezredfordulón. In.: Csontos J. – Lukovich T. (szerk): Urbanisztika 2000 Akadémiai Kiadó, Budapest.
ENYEDI GY. (2007): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. Bp. MTA. Társadalomkutató központ.
ENYEDI GY. (2012): Városi világ. Akadémia Kiadó. Budapest. 186 p.
ERDEI F. (1974): Magyar város. - Budapest, p.342.
FEJES L.-SZABÓ ZS.(2003): A nagyvárosok belső tagozódása: Miskolc. KSH. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatósága. p. 131.
R. FISHMAN (1987): Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia. 251 p.
FERGE ZS. (2002): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Budapest, Sík Kiadó. 487 p.
FÓRIZS M. (1967): Városok körül kialakult településegyüttesek Magyarországon. In.: Demográfia, 1967/1. pp. 55-70.
FRISNYÁK S. (2011/b): Egy Hernád-völgyi kisváros (Szikszó) történeti földrajza. In. A magyarországi Hernád-völgy (Frisnyák S. – Gál A. szerk.), Nyíregyháza-Szerencs, pp. 131-150.
GNARR E.–KNEEBOONE E. (2010): The suburbanization of poverty. Trends in Metropolitan America In: Brooking Research Paper, 2010.
http://www.brookings.edu/research/papers/2010/01/20-poverty-kneebone.
HARDI T. (2012): Győr, Miskolc és Pécs agglomerációja a vidéki szuburbanizációban In: Somlyódyné Pfeil E. (szerk.): Az agglomerációk intézményesítésének sajátos kérdései. Pécs, IDResearch Kft. – Publikon Kiadó. pp. 15-41.
*HERBERT J. GANS (1967):*The Levittowners. New York, Columbia Univ. Press.
HONVÁRI P. (2014): Győri agglomeráció kutatása és eredményei az 1960-as évektől napjainkig, Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft. pp. 20-21.
IAN BENTLEY (1999): Urban Transformations - Power, people and urban design. Routledge.
KEIL R.-YOUNG D. (2011): Post-suburbia and the city-region politics. In: Phelps, N. A., Wu, F. (ed.) International perspectives of suburbanization. A post-suburban world?, Palgrave-Macmillan. pp. 54-78.
KOCSIS J. B. (2000): A szuburbanizáció jelenségének főbb elméleti megközelítései a városszociológia és más rokon tudományterületek irodalmában. Tér és Társadalom. 14. évf. 2-3. sz. pp. 311-321.
KÓKAI S. (2006): Adalékok a nyíregyházi településegyüttes szuburbanizációs folyamatainak vizsgálatához. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Szombathely, pp. 168-188.

KÓKAI S. - DOBÁNY Z. (2011): A Hernád-völgyi települések demográfiai jellemzői és gazdasági fejlettségük néhány kölcsönhatása. In. A magyarországi Hernád-völgy (Frisnyák S. – Gál A. szerk.), Nyíregyháza-Szerencs, pp. 241-266.
KÓKAI S. (2012): A reurbanizációs tér kisvárosainak jellemzői Északkelet Magyarországon. Településföldrajzi Tanulmányok. 2012/1. pp. 63-75.
KONRÁD GY. - SZELÉNYI I. (2000): Urbanizáció és területi gazdálkodás. JGYTF. Kiadó, Szeged. p. 120.
KOVÁCS Z. (2005): Budapest funkcionális átalakulásának főbb vonásai a rendszerváltozás után. Földrajzi Közlemények, 1-2. pp. 83-102.
KOVÁCS Z. - SZABÓ T. (2013): A policentrikus városfejlődés térfolyamatai Közép-Európában. Településtudományi Tanulmányok, 2/1. pp. 6-19.
KOVÁCS T.–TÓTH G. (2003): Agglomerációk, településegyüttesek a magyar település-rendszerben. Területi Statisztika. 6. (43.) évf. 4. sz. pp. 387–391.
KOVÁCS T. (SZERK.) (2003): Miskolci agglomeráció. KSH, Miskolc. 82 p.
KOVÁCS T. (2003): A területbeosztások statisztikai dilemmái. In. Területi Statisztika, 43. évf./3. sz. pp. 205-211.
KOZMA G. (1998): Városmarketing: eszköz a helyi gazdaság fejlesztésére. In: Süli-Zakar I. – Kozma G. 1998: Terület és településfejlesztés alapjai. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 92-115.
KŐSZEGFALVI GY. (1979): Az agglomerálódási folyamat kritériumai. Az agglomerációk szerkezetének néhány jellemző sajátossága. In. Pálné Kovács I.– Rechnitzer J. (szerk.): Az agglomeráció-kutatás módszertani kérdései. Pécs. MTA DTI, pp. 67-71.
KŐSZEGFALVI GY. (1997): Településrendszerünk fejlődésének tendenciái. *Tér és Társadalom* 1997/4. pp. 118-130.
KŐSZEGFALVI GY. – TÓTH J. (1998): Általános településföldrajz. In.: Tóth J. – Vuics T. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs. 448 p.
*KŐSZEGFALVI GY.–LOYDL T. (2001):*Településfejlesztés. ELTE, Eötvös Kiadó, Budapest.
KŐSZEGFALVI GY. (2004): Magyarország településrendszere. Alexandra Kiadó, Pécs. p. 158.
KŐSZEGFALVI GY. (2008): Agglomerálódó térségnek jól jön az új város. Területi Statisztika 11. (48). évf. pp. 347-349.
KŐSZEGFALVI GY, (2010): Településrendszerünk strukturális változásának tendenciái. In. Területi Statisztika 2010/3. pp. 268-278.
KRISTÓF A. (2012): Onga szociálgeográfiai vizsgálata. Nyíregyházi Főiskola, Szakdolgozat. Nyíregyháza, 40.p. (Kézirat).
KRISTÓF A. (2013/a): Adalékok Onga alaprajzi fejlődéséhez és változásához. – Településföldrajzi Tanulmányok (szerk. Csapó T.-Kocsis Zs.) Szombathely, pp. 100-113.

KRISTÓF A. *(2013/b):* A miskolci szuburbia néhány jellemzője. – Tanulmánykötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára. (szerk. Dr. Kókai S.) Nyíregyháza, pp. 199-213.
KRISTÓF A. (2014/a): A miskolci agglomeráció kisvárosai. In. Településföldrajzi Tanulmányok 2014/1. (szerk.: Csapó T.-Kocsis Zs.), Szombathely, pp.81-96.
KRISTÓF A. (2014/b): Onga népességének rétegződése és területi szegregációja. In. Településföldrajzi Tanulmányok 2014/2. száma (szerk.: Csapó T., Kocsis Zs.), Szombathely, pp. 138-153.
KRISTÓF A. (2015): Adalékok a miskolci szuburbia lehatárolásához. In. Településföldrajzi Tanulmányok 2015/2. szám (szerk.: Csapó T., Kocsis Zs.), Szombathely, pp. 87-95.
KRISTÓF A. (2015): Adalékok Miskolc külterületeinek sajátosságaihoz (In Press)
KRISTÓF A. –KÓKAI S. (2015): Adalékok a miskolci szuburbia lehatárolásához. In. Településföldrajzi Tanulmányok. 2015. különszám. pp. 26-42.
KRISTÓF A. (2016): A miskolci agglomeráció kialakulás és fejlődése. In. A változó világ XXI. századi kihívásai (szerk.: Kókai S.) Nyíregyháza, 2016. pp. 337- 354.
KRISTÓF A. (2017): Adalékok a miskolci agglomeráció gazdaságának funkcionális, ágazati és területi átalakulásához. In.: Településföldrajzi tanulmányok. pp. 56–75.
KRISTÓF A. (2017): Functional, sectoral and regional transformation of the economy of the miskolc agglomeration revisited. In. Analele universitatii din oradea seria geografie XXVII:(1), Oradea, 2017. pp. 84-97.
KRISTÓF A (2017): The development path of the Miskolc agglomeration (1970-2015). In: Acta Universitatis Sapientiae European and Regional Studies (ed. M. Bakk), Kolozsvá-Cluj-Napoca, 2017. pp. 5-24.
LADÁNYI J-SZELÉNYI I. (1997): Szuburbanizáció és gettósodás. Kritika. pp. 4-12.
LADÁNYI J. (2008): Lakóhelyi szegregáció Budapesten.
LAKATOS M.-VÁRADI R. (2009): A foglalkoztatottak napi ingázásának jelentősége a migrációs folyamatokban. Statisztikai Szemle 87. pp.763–794.
LETTRICH E. (1968): Az Alföld település- és gazdálkodási rendszere. Földrajzi Közlemények, pp. 21-39.
LETTRICH E.(2005): Tihany szociálgeográfiai képe. In.: Becsei J. – Dövényi Z. (szerk.): Portré és pályakép. Lettrich Edit köszöntése. Budapest, pp. 95–102.
LŐCSEI H. (2004): A vidéki városi agglomerációk fejlődési pályája. In.: Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon. ELTE Regionális Tudományi Tanulmányok, Budapest. pp. 75-91.
LUKÁCS J.-NÉ - PERGER F.-NÉ (1975): Egy változat az agglomeráció jelenlétének és körének kimutatására Miskolc és környékének adatai alapján. Területi Statisztika. pp. 24- 31.
MÁRKUS I. (1986): Az „alföldi út" és elakadása. — Valóság 4. sz. pp. 30-58.

MÁRKUS M. (2015): Szuburbanizációs folyamatok a Miskolci kistérségben. Egyetemi szakdolgozat. Debrecen, 55 p.
MENDÖL T. (1938): Szarvas földrajza. Debrecen. (Hasonmás kiadás)
MERLIN P. (2009): L'exode urbain, La documentation Francaise, Paris, p. 169.
MICHALKÓ G. (1996): Erzsébetváros szociálgeográfiai vizsgálata. Földrajzi Értesítő. XLV. évf. 1-2. füzet, pp. 119-143.
NAGY Z. (2004/a): Miskolc és a városverseny. In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások, Debrecen, pp. 263-269.
NAGY Z. (2007): Miskolc város pozícióinak változásai a magyar városhálózatban a 19. század végétől napjainkig, Doktori értekezés. p. 236.
NAGY G.-TÍMÁR J. (2010): Városrégiók a hazai térkutatásokban. p. 30. (Internet elérés: 2015. XII. 20.)
NÁRAI M. (2005): A megyei jogú városok innovációs potenciálja. In: Grosz A. – Rechnitzer J. (szerk.): Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon. MTA RKK, Pécs-Győr. pp. 181-221.
NEMES NAGY J. – JAKOBI Á. (2002): A Humán Fejlettségi Index (HDI) megyék közötti differenciáltsága 1999-ben. Kézirat. ELTE, Budapest.
NEMES NAGY J. (2005): Nemzetközi és hazai tendenciák a területi elemzésben. Területi Statisztika 1. sz., pp. 7–14.
NÉMETH ZS. (2011): Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között. Ph.D disszertáció, PTE, Pécs, 242 p.
OBÁDOVICS CS. – KULCSÁR L. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. Területi Statisztika, 6. (43.) évfolyam, 4. szám.
PACIONE M. (2001): Urban Geography. Routledge, London. p. 663.
PÁLNÉ KOVÁCS ILONA – RECHNITZER JÁNOS (1979): Az agglomeráció-kutatás módszertani kérdései. Nemzetközi konferencia, Pécs, 1978. október 8-11.
PERCZEL GY. (2003): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
PERCZEL K. (1964): A regionális tervezés és városrendezés fejlődése Magyarországon 1945-től napjainkig. In: Városépítés, 1964/1. sz. pp. 4-7.
PERCZEL K. (1981): Az urbanizáció minőségi tényezői. In: Településfejlesztés, 1981/1-2. pp. 93-100.
RÓZSA Z. (2007): Lakóhelyem énekes népszokásai. Eger. pp. 13-14.
SAVAGE, M.—WARDE, A. (1993): Urban Sociology, Capitalism and Modernity. New York, Continuum Pub Group.
SCHUCHMANN J. (2008): Városiasodó községek és nagyközségek az agglomeráció peremén. In: Csapó T.–Kocsis Zs. Nagyközségek és kisvárosok a térben. IV. Településföldrajzi Konferencia. Savaria University Press Szombathely. pp. 293–305.
SCHUCHMANN J. (2013): Lakóhelyi szuburbanizációs folyamatok a Budapesti agglomerációban. PhD értekezés./Kézirat/. p. 204.

SÜLI-ZAKAR I. (1981): Demográfiai változások Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén 1970-1980 között. In. Borsodi Szemle 26/2. pp. 57-75.
SÜLI-ZAKAR I. (1985): Az agglomerálódás népességföldrajzi vonatkozásai a Borsodi Iparvidéken. In. Borsodi Földrajzi Évkönyv. Miskolc. pp. 47-66.
SÜLI-ZAKAR I. (1988): Az agglomerációs fejlődés iránya és sajátosságai a Borsodi Iparvidéken. In: Beluszky Pál (szerk.) Területi kutatások 8. MTA FKI, pp. 15-27.
SÜLI-ZAKAR I. (1989): Agglomerationsprozesse und ihre fragezeichen in demBorsoder Industriegebiet. In. Acta Geographica Debrecina. Tomus XXIV_XXV. Debrecen, pp. 199-211.
SÜLI-ZAKAR I. (1994): Debrecen és Kelet-Magyarország (Egy regionális központ és a regionalizmus országunk keleti felén). In.: Tanulmányok Debrecen városföldrajzából. Debrecen. pp. 7-73.
SÜLI-ZAKAR I. (1996/A): A régió: földrajzi integráció. Tér és Társadalom.
SÜLI-ZAKAR I. (1996/b): Északkelet-Magyarország terület- és településfejlesztésének társadalomföldrajzi alapjai, Doktori értekezés, KLTE, Debrecen. (Kézirat)
SÜLI-ZAKAR I. (SZERK.): Északkelet-Magyarországi Régió társadalmi-gazdasági helyzete. Debreceni Egyetemi Kiadó, 1997.
SÜLI-ZAKAR I. (1999): Adalékok Északkelet-magyarország változó regionális állapotához. In: Regionális fejlesztés a jövőszolgálatában. Miskolc. pp. 51-95.
SÜLI-ZAKAR I. (2012): A roma integráció kérdőjelei társadalomföldrajzi megközelítésben. In: Győri Ferenc (szerk.) A tudás szolgálatában: földrajzi tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére. 347 p. Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására. pp. 163-178. (Közép-Európai Monográfiák; 5.)
SÜLI-ZAKAR I.–KOZMA G. (1998): A terület- és településfejlesztés alapjai.
SÜLI-ZAKAR I. – CSOMÓS GY. (2004): Nagyvárosaink a földrajzi térben. In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. pp. 257-262.
SÜLI-ZAKAR I. – CSOMÓS GY. (2005): Debrecen helye a nagyvárosi hierarchiában. Debreceni Szemle 2. sz. pp. 280-289.
SZABÓ J. (2003): Települési stratégiák a budapesti agglomerációban – Tér és Társadalom. 4., pp. 101–116.
SZABÓ SZ.-VIDÉKI I. (2003): Dunaegyháza szociálgeográfiai képe. – II. Magyar Földrajzi Konferencia. Szeged – Absztrakt kötet (szerk.: Barton G. – Dormány G. – Rakonczai J.). SZTE TTK Természeti és Geoinformatikai Tanszéke. p. 204. (CD kiadvány. 26 p.)
SZABÓ T. - SZABÓ B. - KOVÁCS Z. (2014): Polycentric urban development in post-socialist context: the case of the Budapest Metropolitan Region. Hungarian Geographical Bulletin, 3. pp. 287-301.
SZABÓ Z. (1936): A tardi helyzet. Cserépfalvi Könyvkiadó, Bp. 1936. 239. p.
SZALKAI G. (2010): Várostérségek lehatárolása a közúti forgalom nagysága alapján a magyar határok mentén. Tér és Társadalom. XXIV. évf. 4. szám. pp.161-173.

SZÁNTÓ ZS. (1979): Funkcionálisan együttélő településcsoportok. In. Településtud. Közlemények. 1. pp. 41-60.
SZEBÉNYI A. (2006): A szuburbanizáció sajátosságainak vizsgálata Pécs környékén, 2005-ben. In: Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely. pp. 196–215.
SZIRMAI V. (2011): A nagyváros szélén: a városi terjeszkedés térbeli társadalmi problémái. Tér és Társadalom, 1. pp. 20-41.
Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Szerkesztette: Barta Györgyi - Beluszky Pál, Budapest, 1999.
TIMÁR J. (1999): Elméleti kérdések a szuburbanizációról. Földrajzi Értesítő, 1-2. pp. 7-32.
TIMÁR J. (2005): Az agglomerálódástól a szuburbanizációig: „Tértermelés" a posztszocialista Magyarországon. In: Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon (szerk. Csapó T. - Kocsis Zs.), Szombathely. pp. 35-51.
TÍMÁR J.– VÁRADI M. (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországán. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.) Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 153–175.
TÓTH J. (1988): Urbanizáció az Alföldön. Budapest. Akadémiai Kiadó, 200 p.
VALÉR É. (1994): A magyarországi agglomerálódás folyamatának alakulása. OTKA kutatási zárójelentés. 12 p. Online hozzáférés: 2015. aug. 14.
Vásárlói, fogyasztói magatartás és a kiskereskedelem fejlődése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében nemzetközi és országos trendek tükrében. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara - Miskolci Egyetem - Regionális Gazdaságkutató és Marketing Központ, Miskolc, 1998.
VIDA J. (szerk.) (2014): Magyarország településhálózata 1. Agglomerációk, településegyüttesek. KSH Budapest, p. 255.
ZOLTÁN Z. (1980): Az alföldi mezőváros-probléma — strukturális és rendszer-szemléletű megközelítésben.Alföldi Tanulmányok, IV. Békéscsaba, pp. 123-145.

ADATTÁRAK

Agglomerációk, településegyüttesek sorozat, KSH megyei igazgatóságai, 2003.
FEJES L.-SZABÓ ZS.(2003): A nagyvárosok belső tagozódása: Miskolc. KSH. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatósága. p. 131.
KAPROS TIBORNÉ (1999): A miskolci agglomeráció. KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága, ISBN:9630381699.
KOCZISZKY GY. - BAKOS I.- BAKSA S. - NAGY Z. (2000): Miskolc Megyei Jogú Város fejlesztési programja 2001–2003. Miskolc.
KOCZISZKY GY. - BAKOS I.- BAKSA S. (1996): Miskolc város középtávú városfejlesztési stratégiája (1996-2003).
KOVÁCS T. (SZERK.) (2003): Miskolci agglomeráció. KSH, Miskolc. p. 82.

A Magyar Szentkorona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. Bp.,1912.
Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövedelme. Buda, 1865.
Magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I-II. kötet. Bp.,1897
Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. I. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Bp., 1936.
Magyarország A XX. században II.kötet. (főszerk. Kollega Tarsoly I.) p. 456.
Mexikó-völgyi Kőszál-oldal Természetvédelmi Kezelési Terve. 2006. p. 41.
Miskolc megyei jogú város integrált településfejlesztési stratégiája. Helyzetelemzés, Miskolc. p. 33.
Miskolc megyei jogú város 2007-2013 közötti időszakra vonatkozó városfejlesztési stratégiája és operatív programjai. Miskolc.
Miskolc megyei jogú város Településfejlesztési Koncepciója és Integrált Településfejlesztési Stratégiája. 2014-2020.
Miskolc Megyei Jogú Város, Településfejlesztési Koncepció (2014-2030), Miskolc, 2014.
Miskolci ÖKO-KÖR (1999): Miskolc város környezeti állapota-ahogyan a lakosság látja. Miskolc.
MISKOLC ITS –III. Helyzetértékelés. Miskolc, 2013.
MIHÁLYI H.-PAPP Z. A.-SZABÓ-TÓTH K.: Miskolc Megyei Jogú Város Szociális Térképe, 2011. p. 179.
Népszámlálás 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001, 2011 évi Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kötetei.
Norda (Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség) 2006: Észak-magyarországi Régió Regionális Operatív Program (2007-2013). p. 113.
Észak-magyarországi Operatív program (2007-2013), CCI szám: 2007HU161PO006.
Országos Területfejlesztési Koncepció 1998. Magyar Köztársaság Kormánya. Budapest p. 188.
Országos Területfejlesztési Koncepció 2005. Országos Területfejlesztési Hivatal. Budapest p. 127.
The Attractiveness of European Regions and Cities for Residents and Visitors, ESPON 2012
http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/ATTREG/FR_20130123/01_Sci entific_report_REV.pdf
Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás. I-V. kötet. Bp.,1982.
VÁLYI A. (1797): Magyarország leírása. II. kötet. Buda, p. 324.
VÁTI KHT. (2001): Miskolc hipotetikus agglomerációjának lehatárolása.

Esettanulmány 6.

A MISKOLCI SZUBURBIA ÁTALAKULÁSA, ÚJ FEJLŐDÉSI SAJÁTOSSÁGAI A KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS TÜKRÉBEN

A hazai nagyvárosi térségek közül a miskolci agglomerációban lezajlott szuburbanizációs folyamatokat és ezek következményeit, illetve a folyamatot direkt vagy indirekt módon jelző statisztikai adatokat, az előző fejezetekben részletesen megvizsgáltam és feltártam. E fejezetben arra helyezem a hangsúlyt, hogy az elmúlt évtized társadalmi-gazdasági fejlődése hogyan hatott a miskolci agglomerációban elhelyezkedő szuburbán településekre. A miskolci szuburbiába kiöltözők szándékait, azok irányát és okait, valamint a gazdasági válságnak és az eladósodottságnak a szuburbán társadalomra nehezedő hatásait elemzem.

Fontosnak tartottam a lakókörnyezetbe való beilleszkedést, ennek települési és településeken belüli differenciáltságát. E sajátosságok és jellemzők feltárását, a tapasztalati-gyakorlati ismereteim mellett, a szociológiai és szociálgeográfiai kérdőívek segítségével oldottam meg. A kérdőíveken alapuló felmérés eredményeinek önálló elemzése finomítja és településspecifikussá teszi azokat a kutatási eredményeket, amelyek a statisztikai adatok esetén esetleg csak általánosságban rajzolhatók meg.

Az empirikus kutatások és a statisztikai adatok eredményei alapján bebizonyosodott, hogy a miskolci szuburbia fejlődése, a hazai nagyvárosokra jellemző általános posztszuburbán folyamatoktól is eltért. A miskolci szuburbia társadalmi-gazdasági értelemben egyre fragmentáltabb és polarizáltabb.

A magas és alacsony státusú szuburbán lakosok elkülönülő térszerveződései az egyre erőteljesebb várostérségi szegregációt bizonyítják *(Kristóf A. 2017)*. A térbeni-társadalmi egyenlőtlenségek mellett a városkörnyéki életfeltételek negatívumai (pl. kevés munkalehetőség, közlekedési-elérhetőségi problémák, városkörnyéki agglomerálódó települések infrastrukturális hiányosságai, városkörnyéki települések lakosai és az újonnan betelepedettek közötti helyi érdekkonfliktusok stb.) is sajátosan jelentkeztek, melyek napjainkig késleltetik – a miskolci várostérség sajátos társadalmi- gazdasági helyzete miatt – Miskolc városközpont reurbanizációs folyamatainak kibontakozását is.

A kérdőíves felmérésünk eredményeinek segítségével azt mutatom be, hogy a korábbi szuburbanizáció lezárulása után, napjainkban milyen társadalmi-gazdasági folyamatok jellemzőek a miskolci szuburbán településeken. Fontosnak éreztem azt is megvizsgálni, hogy az amerikai nagyvárosi kutatási eredményekhez hasonlóan *(Gnarr E. – Kneeboone E. 2010)* megfigyelhető-e a miskolci szuburbia lakóinak elszegényedése, amely a szuburbán társadalom záródását, a helyi közösségekbe történő beilleszkedési nehézségeket („gyökértelenség”), illetve társadalmi érdekkonfliktusokat (pl. önkormányzatok és az új lakók között stb.) és nem utolsó sorban a korábbi mobilitás lefékeződését

eredményezte. E folyamatok demográfiai, társadalmi, gazdasági, emocionális hátterét nagyrészt ismerjük, a tényét érzékeljük, azonban értelmezésükhöz, a helyi specifikumok feltárásához empirikus vizsgálatokra is szükség volt. A vizsgálatok során szakirodalmi elemzéseket, statisztikai adatokat és településszociológiai/szociálgeográfiai módszereket (kérdőívek, interjúk) használtam.

A kutatás során arra törekedtem, hogy lokális és mikro regionális szinten – a lakossági kapcsolatok vizsgálatával – információkat tárjak fel az alábbi kérdésekhez kapcsolódóan:

- Hogyan illeszkedtek be a kialakult szuburbán egykori „presztízs életterek" (pl. családi házas övezetek, lakóparkok stb.) az adott település és a miskolci agglomeráció térszerkezetébe?
- Milyen előnyökkel, lehetőségekkel, hátrányokkal és konfliktusokkal jártak a szuburbanizációs folyamatok a vizsgált településeken élő lakosokra?
- Mely területek jelentik az átformálódó szuburbán kapcsolatok sikerterületeit és mely területek azok, ahol lemaradások, konfliktusgócok keletkeztek, ill. keletkeznek?
- Hogyan változott a szuburbán életforma költségeit vállalni képes ún. „szuburbán generáció" életlehetősége, mentalitása és identitástudata?
- Realizálódtak-e azok a nosztalgikus – olykor illuzórikus – elvárások és vágyak (pl. zöldövezeti kertes ház, nyugodtabb életvitel stb.), amelyek – valós és reális társadalmi igényekre alapozva – a szuburbanizációs folyamat kezdetekor megfogalmazódtak?

A fenti kérdések megválaszolásához a szuburbán kapcsolatokra fókuszálva olyan célcsoportos irányított kérdőíves felmérését tűztük ki célul, amelyeknek minden válaszadó tagja valamilyen szinten aktív részese volt a szuburbanizációnak, lakóhelyét tekintve pedig az általunk korábban lehatárolt 11 szuburbán település valamelyikén élt. A kérdőíves felmérésünk azonban végül csak 10 településre (Mályi, Kistokaj, Onga, Felsőzsolca, Nyékládháza, Szirmabesenyő, Arnót, Bükkaranyos, Bükkszentkereszt és Kisgyőr) terjedt ki, mert a prominencia vizsgálatok és a terepbejárás során egyértelműen kiderült, hogy Alsózsolca nem tekinthető szuburbán településnek.

Az empirikus kutatást (kérdőívekkel és prominencia vizsgálatokkal) 2016 tavaszán végeztük. A miskolci szuburbán települések Miskolcról 1990 után kiköltözött lakosaira fókuszáltunk, illetve a települések prominens személyiségeivel (pl. polgármester, közjegyző, iskolaigazgató stb.) készítettünk mélyinterjúkat és háttérbeszélgetéseket. A felmérésben tehát az előzetes prominencia vizsgálatok során látókörbe került háztartások közül kiválasztottuk az egyes települések szuburbanizációhoz kapcsolódó lakosait. A saját készítésű – harmincnégy nyílt és zárt kérdést tartalmazó – kérdőívet önkéntesen, az anonimitást megtartva, a tíz településen – személyes felkeresés során – összesen 975 tizennyolc év feletti szuburbán lakos töltötte ki, érdemi információkat

nyújtva háztartásáról. A lekérdezés nem volt minden esetben problémamentes, a települési kérdőívek száma ezért sem arányos a népességszámmal, s életkor szerint a 30 év feletti korosztályok – a vizsgálat jellegéből adódóan – felülreprezentáltak.

1 A szuburbanizáció társadalmi jellemzői a kérdőíves felmérés alapján

A továbbiakban a szuburbanizáció térbeni-társadalmi hatását már nem az egész miskolci agglomerációra, hanem a szuburbia 10 településének szuburbán lakóira koncentrálva elemzem. Hangsúlyt fektettem az egyes települések különböző jellegű társadalmi sajátosságaira (pl. a lakosság szociális, anyagi helyzete, foglalkoztatási- és lakáskörülmények stb.). Ennek alapvető oka, hogy a miskolci szuburbiát lefefedő empirikus kutatásunk részben egy hierarchikus tagolt térbeli társadalmi struktúrát, részben egy szignifikáns települések közötti dichotómiát rajzolt ki. A tíz település mindegyike önálló fejlődési pályát járt be, és a hasonlóságok mellett, igen jelentős különbségek (pl. közlekedési-környezeti adottságok, társadalmi összetétel, gazdasági fejlettség stb.) is megfigyelhetőek. Mindezek azonban csak részben magyarázzák azt a tényt, hogy a települések eltérő nagyságú és összetételű népesség számára jelentettek vonzerőt az elmúlt évtizedekben.

Az adott település vonzóvá válásáért az önkormányzatok is sokat tettek. A szuburbanizációt markánsan befolyásolta, hogy 2005-től – Európai Uniós forrásokat is felhasználva – a települések önkormányzatai a lakosság számának gyarapodása helyett/mellett nagyobb hangsúlyt fektettek a helyi gazdaság erősítésére (pl. Kistokaj, Mályi stb.). A foglalkoztatás bővítés (pl. Kisgyőr, Bükkszentkereszt stb.), illetve az ipari parkok cégei által fizetett helyi iparűzési adó növelése (pl. Alsózsolca, Felsőzsolca stb.) vált fontossá, mert ebben látták a jövő településfejlődési/fejlesztési irányait és forrásait. Ennek értelmében a terepbejárás alkalmából több agglomerációs településen megfigyelhető volt a gazdasági-kereskedelmi célú területek erőteljes arányának növekedése *(Kristóf A. 2017)*. Erre jó példa a kedvező közlekedésföldrajzi elhelyezkedésű Mályi és Kistokaj. E településeken a fejlesztés súlypontja az új lakóterületek kijelöléséről és a betelepedés támogatásáról a helyi gazdaság bővítésére, az új vállalkozások letelepedésének preferálására helyeződött. *(Kristóf A. 2017)*.

*1.1. A miskolci szuburbia társadalmi állapotát meghatározó tényező*k

A szuburbán települések felmérését megalapozó kérdőív kérdései során kiemelt figyelmet fordítottunk a szuburbanizáció térbeli-társadalmi következmé-nyeire (pl. foglalkoztatás, munkahely, iskolai végzettség, szolgáltatások igénybevétele, kapcsolat intenzitása Miskolccal stb.) és a lokális társadalmi-gazdasági élettel való – különböző dimenzióban megjelenő – elégedettségre. A

lakossági felmérés kiterjedt a háztartások szerkezetének és összetételének vizsgálatára, illetve a családok jövedelemének, anyagi helyzetének, illetve a foglalkoztatási állapotot jelző tényeknek a megismerésére *(Melléklet: Kérdőívek)*.

A kérdőíves felmérések egyik prioritása a lakóhellyel kapcsolatos elégedettség szintjének elemzése. Eltekintve a külső tényezők (pl. önkormányzatok szerepe stb.) részletes elemzésétől, amelyek ezt is befolyásolják, néhány nagyon fontos általános és települések közötti differenciát jelző eredményre kívánok rámutatni. Az elégedettség szintjének alakulását bemutató elemzésünkben az objektív tényezőkre fókuszálunk, nem vitatva a szubjektív indokok és magyarázó tényezők (pl. családi okok, egzisztenciális elemek, eltérő települési adottságok stb.) fontosságát.

A megkérdezettek elégedettsége – elemeit az ötfokozatú skálán a szuburbán települések átlagával mutatjuk be – a lakóhellyel és az ott található munkahelyekkel, szolgáltatásokkal és adottságokkal átlagos volt (*1. ábra)*. A szuburbán lakosok legkevésbé a településükön található munkalehetőségekkel (2,3) és a jövedelmi helyzetükkel (2,6) voltak elégedettek. Az átlagnál elégedettebbek voltak az egészségügyi szolgáltatással (3,6), a tömegközlekedéssel (3,9) és a gyermekeik tanulási lehetőségeivel (3,5). A természeti környezettel igen (3,7), a közbiztonsággal (3,1) és a kereskedelmi szolgáltatásokkal (3,2) kevésbé voltak elégedettek.

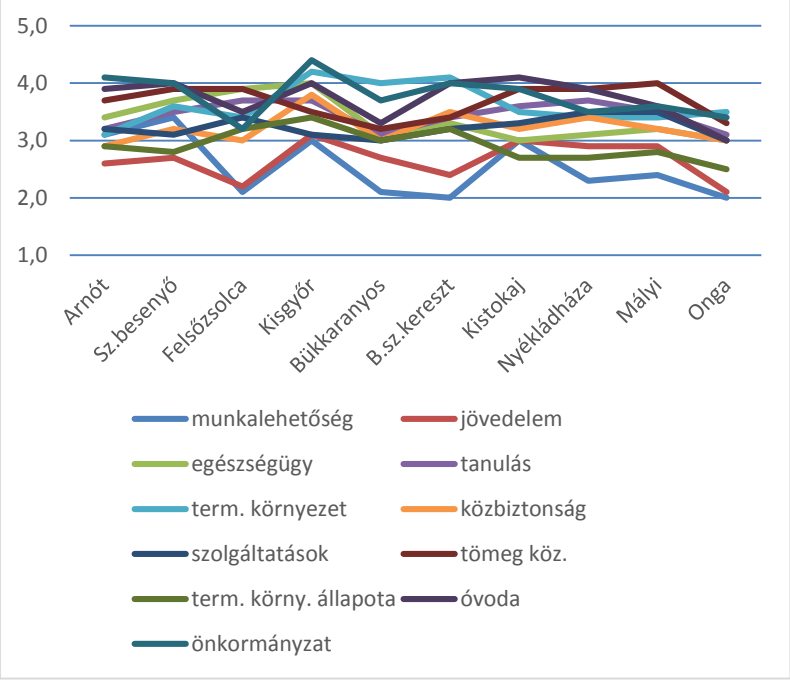

1. ábra: A szuburbán lakosság elégedettségi indexe (2016)
Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

Az óvodai ellátással (3,7) kapcsolatban átlag feletti elégedettségi értékeket kaptunk. A településükkel és önkormányzatával szintén átlag feletti volt a megkérdezettek elégedettsége. A válaszok természetesen nagymértékben függtek a háztartásokban élők anyagi, iskolázottsági és szociális helyzetétől is.

1.1.1 A háztartások és családok helyzete

A vizsgált háztartások csaknem felében két generáció él, leggyakrabban három személy volt egy háztartásban. A háztartásfőn kívüli az első együtt élő személy 75 százalékban a feleséget jelentette, a 2. és 3. személy (a háztartások 3. és 4. tagjai) pedig 85 százalékban a gyermekeket. A megkérdezett lakosok hozzávetőleg 70 százalékának van gyermeke, és átlagosan egy gyermek (maximum 18 éves, vagy felsőfokú intézménybe járó) jelenleg is a közös háztartásban él. A háztartásokban élő tanköteles korú gyermekek átlagos száma sajnos nem érte el az egy főt. A felnőtt lakosság közel fele házastársi kapcsolatban, míg további 6-7 százalékuk élettársi kapcsolatban él, az elváltak aránya 10 %. A kérdőíveket kitöltők körében a nők többségben (63,4%) voltak, csak Bükkaranyoson válaszolt több férfi *(1. táblázat)*.

1. táblázat: A válaszadók nemek szerinti megoszlása és korstruktúrája

Település	**Népesség 2015**	**Nők**				**Férfiak**				**Összesen**
		18–30	30–45	45–60	60–x	18–30	30–45	45–60	60–x	
		év								
Arnót	2420	15	21	50	24	9	6	21	25	**161**
Sz.besenyő	4181	0	21	18	9	3	9	21	6	**87**
Felsőzsolca	6521	3	39	30	30	0	9	18	27	**156**
Kisgyőr	1680	3	12	6	15	0	3	3	6	**48**
Bükkaranyos	1478	0	6	0	0	3	3	3	0	**15**
B.sz.kereszt	1206	9	24	0	0	0	0	12	9	**54**
Kistokaj	2084	6	24	27	21	6	21	18	9	**132**
Nyékládháza	4876	0	3	15	18	0	3	6	9	**54**
Mályi	4016	0	24	36	15	0	9	18	3	**102**
Onga	4746	14	23	51	17	8	20	25	8	**166**
Összesen	**28462**	**50**	**197**	**233**	**149**	**29**	**83**	**145**	**102**	**975**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

A megkérdezettek között kevés volt a 30 év alatti lakos és viszonylag magas a 60 év felettiek aránya (25,7%), e tekintetben Arnót, Felsőzsolca és Kistokaj is átlag feletti értékekkel szerepelt.

1.1.2 A munkahely és jövedelem

A megkérdezett aktív keresők (403 fő) alig tíz százaléka (41 fő) volt helyben foglalkoztatott (pl. közmunkások, fizikai munkások egy része stb.), s a válaszadó aktív keresők közel kilencven százaléka Miskolcon dolgozott. A kutatás során külön kérdésekkel vizsgáltuk a munkanélküliek helyzetét. A kapott adatokat elemezve azt a következtetést vontuk le, hogy a szuburbán háztartásokban élők mindössze 3,5 százaléka munkanélküli. A szuburbán társadalom összetételét a foglalkoztatottak gazdasági ágak szerinti differenciái is jól tükrözik. A foglalkoztatottak 13,4 %-a egyéni vállalkozó volt, de kiemelkedően magas a szellemi foglakozásúak (36,7%) aránya is, a kettő együttesen elérte az 50%-ot *(2. táblázat)*.

2. táblázat: Az aktív kereső válaszadók foglalkoztatottsága

Település	**Nők**						**Férfiak**						**Összesen**
	Egyéni váll.	Szellemi fogl.	Szakmunkás	Fizikai m.	Közmunkás	Egyéb	Egyéni váll.	Szellemi fogl.	Szakmunkás	Fizikai m.	Közmunkás	Egyéb	
Arnót	23	16	5	1	3	13	1	7	0	2	0	14	**85**
Sz.besenyő	0	9	1	0	0	6	2	5	4	1	0	2	**30**
F.zsolca	0	12	1	1	1	12	1	6	3	0	0	10	**47**
Kisgyőr	1	5	0	1	0	6	1	2	0	0	0	1	**17**
B.aranyos	0	1	0	0	0	1	1	1	0	0	0	1	**5**
B.szentk.	1	5	1	0	4	0	2	2	1	0	0	2	**18**
Kistokaj	2	8	2	2	0	13	1	6	2	3	0	7	**46**
Nyéklád.	0	5	0	0	0	7	0	3	0	0	0	2	**17**
Mályi	4	11	0	0	0	6	6	7	0	0	0	2	**36**
Onga	3	20	7	7	0	11	5	17	14	9	0	9	**102**
Összesen	**34**	**92**	**17**	**12**	**8**	**75**	**20**	**56**	**24**	**15**	**0**	**50**	**403**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

A települési és nemek szerinti differenciáltságot tekintve Arnót a női egyéni vállalkozók, Felsőzsolca, Kistokaj, Mályi és Onga a női és férfi szellemi foglalkoztatottak magas arányával emelkedett ki. A foglalkoztatottság e szegmensei szoros kapcsolatot mutatnak a megkérdezett háztartások jövedelem szerinti differenciálódásával. A háztartások közel kétharmadában legalább egy személy állandó alkalmazotti fizetésben részesült, ötödében pedig legalább egy öregségi nyugdíjas élt.

A háztartások átlagosan egyötöde az alsó jövedelmi kategóriába (75-100 ezer Ft/fő/hó) tartozott, ez az arány azonban Mályin nem érte el a 10 százalékot, Kistokajban pedig mondhatni senki sem került e kategóriába. A felmérés

legneuralgikusabb kérdése ez volt, ezért a háztartások pénzügyi viszonyait árnyalhatjuk, ha az iskolai végzettséget *(3. táblázat)* és az egy főre jutó SZJA-alapot is figyelembe vesszük.

Arra a kérdésre, hogy jelenleg miből élnek, a válaszokból kiderült: az egyedül élők több mint fele (53 százalék) nyugdíjas, azonban ez az arány a nem egyedül élőknél csak 15%-ot tett ki. A háztartásokban a főállásban dolgozók aránya mintegy 65%. Arra a kérdésre, hogy az elmúlt két évben változott-e jövedelmi helyzetük, a megkérdezettek fele igennel válaszolt. Ennek okait tudakozó kérdésre – a változásról beszámolók – 79%-a azt nyilatkozta, hogy negatív irányba alakult helyzetük, ebből: 40 % szerint jelentősen romlott, 39 % szerint kissé romlott a pénzügyi helyzetük. Mindez annak fényében érthető, hogy a svájci frankban felvett hiteleik törlesztő részletei a „forintosítás után" sem változtak. Az elmúlt nyolc évben a forint 20%-kal inflálódott a svájci frankhoz és az euróhoz képest. Ugyanakkor a válaszadók megközelítőleg egyötöde arról számolt be, hogy kis mértékben javult anyagi helyzete. A jövedelemviszonyokon túlmenően rákérdeztünk a tartozásokra, díjhátralékokra is. Válaszadóink 17 %-a azt állította, hogy díjhátraléka van, zömük lakásfenntartási költségekkel küszködött.

1.1.3 Az iskolai végzettség

Az iskolai végzettség területi különbségei hű tükörképei a munkaerő innovativitásának, de a megszerzett tudásszint egyre erőteljesebb hatással van egy adott társadalmi csoport gazdasági teljesítményére is. A vizsgált települések szuburbán társadalmi csoportjait tekintve a népesség kitelepülése kvalifikációs cserearány javulást eredményezett. A megkérdezettek több mint kétötöde diplomával rendelkezett. Az adataink alapján megállapítható, hogy a miskolci szuburbia területére közepes és magas iskolázottsággal rendelkezők érkeztek, markáns települési differenciáltsággal *(3. táblázat)*.

A 975 megkérdezett lakos közül mindössze 25 főnek (2,5%) volt a középiskolai végzettségnél alacsonyabb végzettsége, a megkérdezett szuburbán lakosok egyharmada szakiskolai vagy szakközépiskolai végzettséggel rendelkezett. A települések közötti iskolázottsági és az ehhez szorosan kapcsolódó értelmiségi és szellemi foglalkoztatási értékek határozott töréseket mutatnak.

A miskolci szuburbiában élő diplomások területi elhelyezkedése is igen koncentrált, mindössze öt településen (Szirmabesenyő, Felsőzsolca, Kisgyőr, Kistokaj, Mályi) haladta meg az átlagot. Kisgyőr értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozású szuburbán lakosai – akiknek döntő többsége a felsőfokú végzettségűek közül kerül ki – Miskolcon az oktatásban, a közigazgatásban, az egészségügyben és egyéb társadalmi-gazdasági szolgáltató ágazatokban dolgoznak. A társadalmi szegregációs gondokkal küzdő Felsőzsolcán jelentős az értelmiségi, magasan kvalifikált lakosok aránya, azonban alig néhány utcába

koncentrálódnak. A fragmentált elkülönülés súlyos gondja e kisvárosnak, ami igen jelentős érdek-konfliktusokat is generál.

3. táblázat: A válaszadók iskolai végzettsége

A település neve	Nők				Férfiak				**Összesen**
	Szakiskola	Szakközép-iskola	Gimnázium	Diploma	Szakiskola	Szakközép-iskola	Gimnázium	Diploma	
Arnót	12	34	14	36	3	18	11	29	**157**
Sz.besenyő	1	15	3	27	12	6	1	20	**85**
Felsőzsolca	9	27	12	54	6	15	12	21	**156**
Kisgyőr	1	3	3	27	0	3	0	9	**46**
Bükkaranyos	1	0	0	5	0	3	3	3	**15**
B.szentkereszt	1	12	9	9	2	6	3	9	**51**
Kistokaj	3	21	27	21	9	9	18	18	**126**
Nyékládháza	3	6	12	15	0	6	0	12	**54**
Mályi	5	16	19	24	3	6	6	15	**94**
Onga	10	26	21	48	5	25	10	21	**166**
Összesen (fő)	46	160	120	266	40	97	64	157	**950**
Összesen (%)	**8**	**26,8**	**20,7**	**44,5**	**10,5**	**28,2**	**18,6**	**42,9**	**100+100**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

1.1.4 A lakóhely jellegzetességei

A megkérdezettek több mint fele (58,6 százalék) lakótelepi lakásból, negyede iker- vagy családi házból, egyhatoda újabb építésű társasházból (sorház, téglablokkos ház) költözött ki. A lakások közel 80%-ban saját tulajdonban voltak, az albérletből kiköltözők aránya 15%. Az önkormányzati lakások aránya alacsony, mert a kiköltözést megelőzte a privatizáció *(4. táblázat)*.

A kérdőívek alapján az is bebizonyosodott, hogy a miskolci privatizált lakásokból elköltözők új lakóhely választásában fontosak voltak a munkahelyi és családi kapcsolataik, valamint az anyagi biztonság. Pontosabban nem volt mindegy, hogy az eladott miskolci lakás a városon belül hol volt és mennyit ért. Egy nagyobb avasi lakótelepi lakás magasabb ingatlanértéke a jobb presztízsű déli agglomerációban (pl. Kistokaj, Mályi stb.) adott lehetőséget új lakóhely választására, míg egy diósgyőri vagy felső-majláthi lakótelepen eladott – a privatizáció idején olcsón megvásárolt – lakás értéke a keleti agglomeráció településeiben (pl. Onga, Felsőzsolca, Arnót stb.) volt elegendő az új ingatlan megvásárlására. Bükkszentkereszt, Szirmabesenyő és részben Kisgyőr adatai jelzik, hogy a miskolci szuburbán folyamatokra sem az volt jellemző, hogy az egyszerű panelből a kertes házba költözés folyamata játszódott le. A környezetre

igényesebb szuburbán generáció anyagilag tehetősebb rétege minőségi cserét is végrehajtott, azaz a miskolci kertes vagy sorházát eladva költözött a magas presztízs értékű településekre, vállalva a közlekedési és egyéb vonalas infrastruktúra kiépítetlenségéből származó hátrányokat is.

4. táblázat: A kiköltözés mozgatórugói a miskolci szuburbán településeken

Település	A korábbi lakás								Összesen
	tulajdon szerint			jellege szerint					
	Magánlakás	Albérlet	Önkormány-zati	Kertes ház	Sorház	Panel 5 emeletnél kevesebb	Panel 5 emeletnél	Tégla - blokkos	
Arnót	109	32	20	33	16	64	32	16	**161**
Sz.besenyő	67	13	7	39	4	11	17	16	**87**
Felsőzsolca	140	9	7	48	4	41	54	9	**156**
Kisgyőr	37	5	6	5	3	14	19	7	**48**
Bükkaranyos	12	1	2	2	1	4	5	3	**15**
B.szentkereszt	45	7	2	29	5	15	3	2	**54**
Kistokaj	107	11	14	35	18	34	41	4	**132**
Nyékládháza	42	5	7	12	3	19	17	3	**54**
Mályi	100	1	1	15	8	41	32	6	**102**
Onga	113	38	15	26	21	73	36	10	**166**
Összesen	**772**	**122**	**81**	**244**	**83**	**316**	**256**	**76**	**975**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

A miskolci szuburbán településekről megállapítható, hogy a megkérdezettek 60%-a azért költözött ki a városból, mert ott nem engedhetett meg magának nagyobb lakást vagy családi házat. A megkérdezettek 70%-a pedig azért választott új lakókör-nyezetet, hogy tágasabb házban és sokkal jobb élet-körülmények között éljen. A válaszadó 975 háztartás kertes házainak átlagos alapterülete 104 m^2. A saját lakás ténye is kedvezően alakult. E tekintetben valamennyi településen 98% feletti értékek voltak a jellemzők. A település, amelybe költöztek csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az önkormányzati településfejlesztési politika 2008 után hiába támogatta a betelepedést, a kezdődő pénzügyi válság hatására ezek a lehetőségek a lakosok tekintetében lekorlátozódtak. Az empirikus kutatás eredményei azt mutatják, hogy 2016-ban a miskolci szuburbiában élő megkérdezettek 25%-ának volt hiteladóssága. A kérdőívek tanúsága szerint az adóssággal rendelkező megkérdezettek több mint felének (57%), ez komoly problémákat, olykor megoldhatatlan anyagi gondokat okozott. A kérdőívünk összesített eredményei szerint a szakmunkás és szakközépiskolát végzettek (39,8%) felülreprezentáltak, míg a felsőfokú végzettségűek alulreprezentáltak voltak (16,4%) a lakáshitellel rendelkezők között. Az

ingatlant terhelő hiteladósság többeket kényszerített az „álom-lakás” eladására és az elköltözésre. E folyamatot felerősíti a 2015-től meginduló lakásár-emelkedés.

A lakóhelyhez kapcsolódó problémák másik forrása a roma népesség. Mind a kérdőíves felmérés, mind a prominens személyekkel folytatott beszélgetések alkalmával gyakran előkerült e téma. Nem a roma népességgel van probléma, hanem azzal az értékrenddel és viselkedéskultúrával, amelyet képviselnek és megvalósítanak. A probléma ott eszkalálódott leginkább, ahol magas a roma népesség gettósodása (pl. Onga, Alsó- és Felsőzsolca stb.).

1.1.5 Az ellátás-szolgáltatás

A kérdőíves felmérés során a szolgáltatások igénybevételét és megítélését több kérdéssel is mértük. Az újonnan kiköltözők Miskolcon magasabb színvonalú szolgáltatásokat kaptak és ezt szerették volna megkapni az új telelpüléseken is. Azonban bebizonyosodott, hogy a 2001-től megújuló állami lakástámogatási rendszer veszélyei (pl. fejlesztési szempontok háttérbe szorítása, alapellátás és szolgáltatások alacsonyabb színvonala stb.) realitássá váltak, s máig ható súlyos következményekkel járnak. A szuburbán generáció tagjainak véleménye szerint a hiányzó infrastruktúra kiépítését az állami-önkormányzati beruházásokban és nem saját forrásokban látják. Az alapszolgáltatások széles csoportjára rákérdezve megállapítható, hogy mindössze az egészségügyi szolgáltatások (háziorvos, gyógyszertár) helyi igénybevétele a domináns *(5-6. táblázat)*.
A kérdőívekre adott válaszok szerint a szuburbán lakosok közel 70 %-a gondolja azt, hogy településükön hiányzik vagy nem megfelelő valamilyen egészségügyi alapszolgáltatás. Az egészségi állapot szubjektív megítélésének vonatkozásában egy ötfokozatú skálán a megkérdezettek 3,8 átlagot értek el, amely a jó állapothoz közeli. A legegészségesebbnek a kisgyőri és a bükkszentkereszti, illetve a kistokaji szuburbán lakosok gondolták magukat, míg a legrosszabb egészségi állapotról az ongaiak és a szirmabesenyőiek számoltak be. Meglepő, hogy a hölgyek által jobban preferált kozmetikai szolgáltatásoknak alig kétötödét jelenti az új lakóhelyi szolgáltatás, zömmel ezeket is Miskolcon veszik igénybe a szuburbán generáció tagjai. A többi szolgáltatás tekintetében Miskolc dominanciája vitathatatlan, irreálisan magasnak tűnik a középfokú oktatás és a nagyobb bevásárlások hegemón adatsora, pedig mindössze a lakosság racionálisan gondolkodó és cselekvő hétköznapjait tükrözi. E tekintetben a leghomogénebb a miskolci szuburbia, jól tükrözve, hogy mely szolgáltatásokkal elégedettek és melyekkel nem.

5. táblázat: A válaszadók kapcsolata a lakóhellyel

Település	Helyben igénybe vett szolgáltatások száma											
	Általános isk.	Közép-iskola	Háziorvos	Gyógyszertár	Bank	Takarék-szövetkezet	Benzinkút	Autószalon	Fodrász	Kozmetikus	Nagyobb bevásárlás	**Összesen**
Arnót	48	0	135	110	2	4	6	56	62	50	0	**161**
Szirmabesenyő	36	0	68	46	0	16	10	7	10	8	0	**87**
Felsőzsolca	34	6	119	114	6	16	9	17	27	25	1	**156**
Kisgyőr	12	0	27	19	0	0	0	0	12	12	0	**48**
Bükkaranyos	4	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	**15**
Bükkszentkereszt	20	0	48	39	0	2	0	6	28	16	0	**54**
Kistokaj	32	0	78	81	2	2	12	16	42	34	0	**132**
Nyékládháza	16	0	42	35	4	12	22	12	18	14	0	**54**
Mályi	18	0	72	59	0	0	0	3	15	5	0	**102**
Onga	54	0	111	53	0	58	0	23	98	42	0	**166**
Összesen (fő)	**274**	**6**	**709**	**556**	**14**	**110**	**59**	**140**	**312**	**206**	**1**	**975**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

6. táblázat: A válaszadók kapcsolata Miskolccal

Település	Miskolcon igénybe vett szolgáltatások száma											**Összesen**
	Általános iskola	Középiskola	Háziorvos	Gyógyszertár	Bank	Takarékszöv.	Benzinkút	Autószalon	Fodrász	Kozmetikus	Nagyobb bevásárlás	
Arnót	58	118	26	51	116	78	78	46	46	42	138	**161**
Szirmabesenyő	46	36	19	41	48	12	16	16	17	17	28	**87**
Felsőzsolca	38	52	37	42	70	12	66	52	36	28	44	**156**
Kisgyőr	10	14	21	29	28	10	26	22	20	12	16	**48**
Bükkaranyos	6	4	6	15	10	8	10	10	10	10	5	**15**
Bükkszentkereszt	14	18	6	15	36	10	34	24	4	6	18	**54**
Kistokaj	28	60	54	51	74	36	72	60	36	32	44	**132**
Nyékládháza	6	10	12	19	26	4	16	4	8	6	18	**54**
Mályi	32	30	30	43	14	1	13	14	12	4	93	**102**
Onga	76	136	55	113	86	22	83	44	68	71	148	**166**
Összesen db.	**314**	**478**	**266**	**419**	**508**	**193**	**414**	**292**	**257**	**228**	**552**	**975**
%	**32,2**	**49,0**	**27,3**	**43,0**	**52,1**	**19,8**	**42,5**	**29,9**	**26,4**	**23,4**	**56,6**	**100**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

1.1.6 A személyi motorizáció és a tömegközlekedés

A miskolci szuburbiában élők közlekedési szokásait vizsgáló kérdőíves felmérésünk eredménye szerint, a megkérdezettek 53%-a közlekedik napi szinten személygépkocsival, 32%-uk pedig a tömegközlekedést választja, akkor is, ha ez időben több utazást jelent *(2. ábra)*. Felmérésünkben választ kaptunk arra is, milyen eltérések tapasztalhatók a személygépkocsit használók arányában a különböző társadalmi csoportok között. Eredményeink szerint a magasabb státuszúak körében, magas a személygépkocsit használók aránya (73%), míg a kevésbé tehetős szuburbán népesség körében ez jóval alacsonyabb (22%), és egyúttal ők a legkevésbé elégedettek a településükön a munkalehetőségekkel (2,2) és a tömegközlekedéssel.

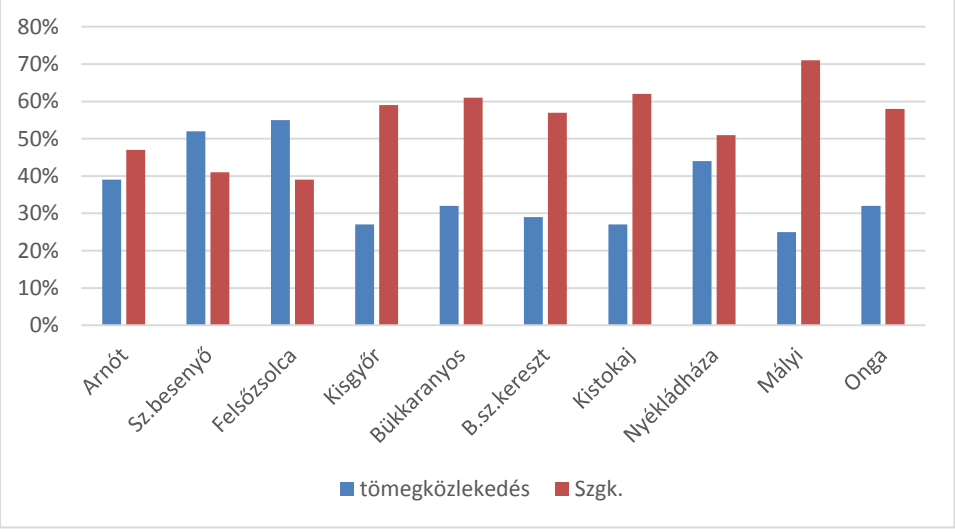

2. ábra: A szuburbán lakosság viszonya a tömegközlekedés és a személyautó használatához
Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

A személygépkocsi fenntartása magas költségekkel jár, amit nem tud mindenki vállalni. Természetesen a szuburbán életformához nélkülözhetetlen lenne, az elővárosi sajátosságokat is figyelembe véve. Az utóbbi években az egyéni közlekedés költségeinek emelkedése miatt a kevésbé tehetős szuburbán népesség körében drasztikusan csökkent a személygépkocsira alapozott kapcsolat-tartás Miskolccal, s mindez hatással lehet a kiköltözések alakulására és a kapcsolatok intenzitására Miskolccal, s vélhetően a jövőben tovább fogja mérsékelni azt.

1.1.7 Szabadidő

A kérdőívben különféle, a szabadidő eltöltésére vonatkozó kérdést is feltettünk. A megkérdezettek mintegy fele (52,3%) az elmúlt egy évben egy hetet meghaladó tartós szabadságon volt, és ez alatt közel harmaduk (31,8%) elutazott belföldre üdülni-pihenni, míg a külföldre utazók aránya 20,2% volt. A szabadidő eltöltése döntően az informális kapcsolatok köré szerveződik, azaz a családi, baráti, rokoni kapcsolatok és tevékenységek bukkannak fel. A szabadidő eltöltésének e lehetőségeit leginkább a pénzügyi helyzet befolyásolja, ezek a formák magasabb költségekkel is járhatnak. A szabadidő eltöltésének egy másik szegmense, amikor az új lakókörnyezet rendezvényeit látogatják a szuburbán lakosok, megismerve a település tradicionális értékeit és sajátosságait *(7. táblázat)*.

A kérdőívekre adott válaszok jelzik a szuburbán társadalom zárkózottságát, a lakosok egynegyede egyáltalán nem, közel hatvan százaléka pedig csak alkalmanként (évente 2-3 db) vesz részt a helyi rendezvényeken. Az átlagtól magasabb az aktivitás Kisgyőr, Kistokaj, Arnót és Bükkszentkereszt esetében, amely áttételesen az önkormányzati programok szerepét és attraktivitását is értékeli.

7. táblázat: A szuburbán lakosok beilleszkedés az új környezetbe

Település	Részvétel a helyi rendezvényeken			**Össz.**
	Mindegyiken	Alkalmanként	Nem jár	
Arnót	23	108	30	**161**
Sz.besenyő	9	57	21	**87**
Felsőzsolca	3	93	60	**156**
Kisgyőr	12	27	9	**48**
Bükkaranyos	1	13	1	**15**
B.szentkereszt	36	15	3	**54**
Kistokaj	27	63	42	**132**
Nyékládháza	9	24	21	**54**
Mályi	17	47	38	**102**
Onga	33	110	23	**166**
Összesen	**170**	**557**	**248**	**975**

Forrás: Kérdőívek alapján saját szerkesztés

1.1.8 Lokalitás

A miskolci szuburbiában élők jelentős többsége (a megkérdezettek több mint kilenctizede) nem szándékozik elköltözni a jelenlegi otthont adó településről. annak ellenére, hogy a spontán területi folyamatok felerősítették a szuburbanizáció kedvezőtlen hatásait. A kutatási eredmények a lakóhelyi

mobilitást és a lakóhelyi költözési szándékokat tekintve meglepően homogének, gyakorlatilag alig van elköltözési, illetve Miskolcra történő visszaköltözési szándék. A megkérdezett 975 fő közül, mindössze 2-3% akar elköltözni, akkor is, ha anyagi helyzete lehetővé tenné. Akik költözni szeretnének, az ő válaszaik többségében valamivel negatívabbak, ez leginkább a munkalehetőségek esetében volt így.

Mindez nem azt jelenti, hogy a szuburbán generáció több mint 95 %-a jól érzi magát lakóhelyén és sikeresen beilleszkedett az adott település társadalmába (sőt az elégedetlenségük fokozódott, nem járnak a települési rendezvényekre, bezárkózás és befelé fordulás vált dominánssá stb.), sokkal inkább azt, hogy a megkérdezettek mobilitási hajlandósága drasztikusan visszaesett. Az elköltözni vágyók elsősorban azok közül kerülnek ki, akik nem is szeretnek az adott településen élni. Mindez összefügg a társadalmi, demográfiai helyzetükkel (pl. családi állapot, életkor stb.).

Az elköltözés kérdéskörét tekintve a kérdőívek adatainak feldolgozása nyomán az alábbi sajátosságokat fogalmazhatjuk meg:

<u>a, akik inkább elköltözni szeretnének (azaz a kérdőíveket kitöltők átlaga fölötti az elköltözési hajlandóságuk):</u>

- fiatalabbak, általában 40 év alattiak (44 %-uk költözne)
- alacsony jövedelműek és középfokú iskolai végzettségűek (63,2%-uk költözne)
- egyedülállók 37,5%-a költözne, miközben a kérdőívet kitöltők (minta) közötti arányuk csak 18,3%
- a mintabeli átlagát meghaladta a 40-49 éves (21%) és az 50-59 éves (27,5%) korosztály költözési hajlandósága is
- a mintabeli átlagot meghaladta a szakközép, illetve szakmunkásképzőt végzettek (53,8%), valamint meglepő módon a diplomások (20,5%) elköltözési igénye
-az átlagot meghaladta a magas jövedelemmel rendelkezők csalódottsága is (elköltözne 29,4%-uk)

<u>b, akik inkább nem költöznének (azaz a kérdőíveket kitöltők átlaga alatti az elköltözési hajlandóságuk):</u>

- a 60 évnél idősebb korosztály tagjai (15%)
- a közepes jövedelemmel rendelkezők (32,4%).

A kérdőívekben arra is rákérdeztünk, hova költöznének? Nem meglepő módon a válaszadók több mint egyharmada (35,2%) a miskolci agglomerációs övezeten belül másik településen keresett vagy keresne magának új otthont. Figyelemre méltó, hogy a válaszadók 25,3%-a már az agglomerációs övezeten túl található másik települést választja, vagy választaná. E tekintetben Budapest prioritása (41,2%) mellett kedvező környezeti potenciállal rendelkező Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hegyvidéki települések (20,3%) és a dunántúli megyeszékhelyek (19,4%), valamint a külföld (15,9%) a preferenciai sorrend.

A „hely szelleme” egyre fontosabb szerepet játszik a modern és posztmodern társadalomban. Az újonnan beköltözőknek különösképpen nehezíti a helyzetét, hogy nem kapcsolódnak az adott településhez semmilyen gyökerekkel. Eltér a két lakossági csoport a vitáikban és térben is egymástól, ami kellőképpen megnehezíti a kommunikációt. E tények el kell, hogy gondolkoztassák a települések vezetőit is.

A fejlődés jövőbeni alapjait már nem a jómódú miskolci középosztály odavonzásában, hanem a helyi erőforrások hatékony kihasználásában, és a helyi gazdaság fejlesztésében látják. A települési önkormányzatok munkáját értékelve a kisgyőriek (4,4) és a kistokajiak (4,3) a legelégedettebbek, míg a legelégedetlenebbek az ongaiak (3,1), akik – e tekintetben – a tömeges elszegényedést, a magas munkanélküliséget és a közbiztonság hiányát sorolták az első három helyre.

A szuburbán generáció értékrendjében elsősorban a család jelenik meg értékformáló tényezőként, majd a megbecsülést és a személyes szabadságot tartják fontosnak a lakosok. A lakókörnyezet és a családi ház konformitása csak a negyedik-ötödik helyre került.

A gazdasági válság megváltoztatta az agglomerációs-szuburbanizációs települések szuburbanizációval kapcsolatos érdekeltségeit. A korábbi terjeszkedést támogató elképzeléseket fel kellett, hogy váltsa, egy hatékonyabb a lakosságszám stabilizálására irányuló elképzelés.

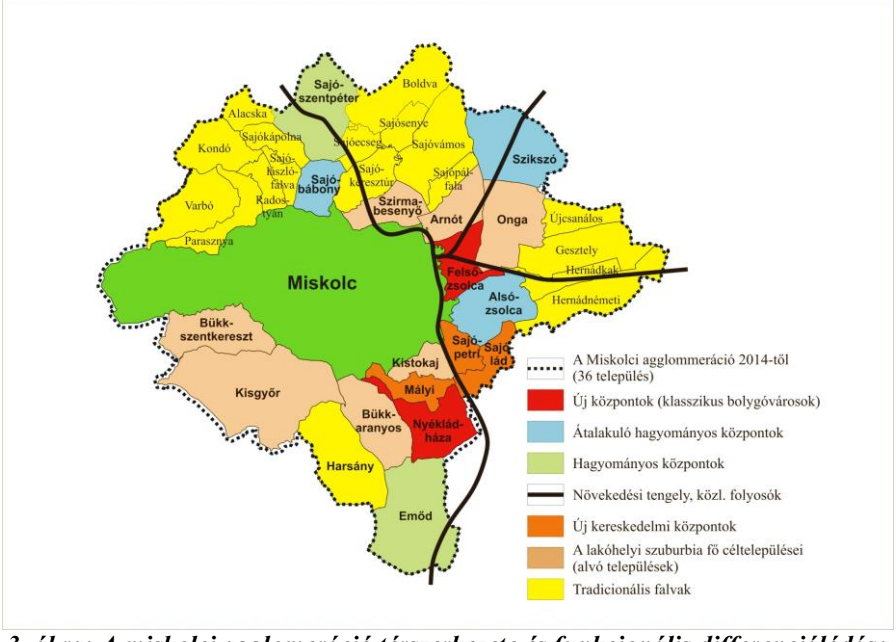

3. ábra: A miskolci agglomeráció térszerkezete és funkcionális differenciálódása
Forrás: saját szerkesztés

A fenti folyamatok hatással vannak az agglomerációban zajló szuburbanizációs folyamatokra is, visszafogják azokat. A felmérés alapján bebizonyosodott, hogy a szuburbán életformával együtt járó költségek jelentős növekedése, a szuburbán generáció fásultsága, az egykori „presztízs életterek" leromlása, továbbá a pénzügyi-gazdasági válság hatásai egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy visszaszorult a szuburbán életformát vállalni akarók és tudók köre. A roma etnikum magasabb arányú jelenléte döntően befolyásolta a város körüli szuburbán folyamatok irányát, társadalmi differenciáltságát és területi-települési sajátosságait. A Miskolchoz kapcsolódó szuburbán települések kettőssége – véleményünk szerint – a jövőben is tartósan fennmarad, s a várható társadalmi-gazdasági folyamatok csak a további differenciálódás mértékét, sebességét és ütemét fogják befolyásolni *(3. ábra).*

Felhasznált irodalom

BAJMÓCY P. (2002): Szuburbanizációt kiváltó okok a vidéki Magyarországon. Abonyiné Palotás J. – Becsei J. – Kovács Cs. : A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Ypszilon Kiadó, Szeged. pp. 247-255.

BAJMÓCY P. (2003): Szuburbanizáció a budapesti agglomeráción kívüli Magyarországon. Doktori értekezés tézisei, Szegedi Tudományegyetem. 18. p.

BECSEI J. (2006). Az iskolázottság a társadalmi létszükségszerűsége. (Néhány oktatásföldrajzi kérdés.) In: Kókai S. (szerk.). Földrajz és turizmus. NyFTFK Földrajzi Tanszék, Nyíregyháza. pp. 49-62.

BELUSZKY P. (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

BERÉNYI I. (2003): A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. Földrajzi Tanulmányok. 23. MTA FKI, Akadémiai Kiadó, Budapest.

CSANÁDI G.–CSIZMADY A. (2002): Szuburbanizáció és társadalom. Tér és Társadalom 3. pp. 27–55.

CSÉFALVAY Z. (2008): Kapuk, falak, sorompók - a lakóparkok világa. Bp. 299 p.

DÖVÉNYI Z. - KOVÁCS Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén In: Földrajzi Értesítő XLVIII. évf. 1999. 1-2. sz. pp. 33-57.

ENYEDI GY. (1984): Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. Budapest, Akadémiai Kiadó.

FEJES L.-SZABÓ ZS.(2003): A nagyvárosok belső tagozódása: Miskolc. KSH. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatósága. p. 131.

FERGE ZS. (2002): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Budapest, Sík Kiadó. 487 p.

GNARR E.–KNEEBOONE E. (2010): The suburbanization of poverty. Trends in Metropolitan America In: Brooking Research Paper, 2010.
http://www.brookings.edu/research/papers/2010/01/20-poverty-kneebone

KEIL R.-YOUNG D. (2011): Post-suburbia and the city-region politics. In: Phelps, N. A., Wu, F. (ed.) International perspectives of suburbanization. A post-suburban world?, Palgrave-Macmillan. pp. 54-78.

KÓKAI S. (2006): Adalékok a nyíregyházi településegyüttes szuburbanizációs folyamatainak vizsgálatához. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon. Szombathely, pp. 168-188.
KÓKAI S. (2012): A reurbanizációs tér kisvárosainak jellemzői Északkelet Magyarországon. Településföldrajzi Tanulmányok. 2012/1. pp. 63-75.
KOVÁCS Z. (2005): Budapest funkcionális átalakulásának főbb vonásai a rendszerváltozás után. Földrajzi Közlemények, 1-2. pp. 83-102.
KOVÁCS T.–TÓTH G. (2003): Agglomerációk, településegyüttesek a magyar település-rendszerben. Területi Statisztika. 6. (43.) évf. 4. sz. pp. 387–391.
KOVÁCS T. (SZERK.) (2003): Miskolci agglomeráció. KSH, Miskolc. 82 p.
KŐSZEGFALVI GY. (1979): Az agglomerálódási folyamat kritériumai. Az agglomerációk szerkezetének néhány jellemző sajátossága. In. Pálné Kovács I.– Rechnitzer J. (szerk.): Az agglomeráció-kutatás módszertani kérdései. Pécs. MTA DTI, pp. 67-71.
KŐSZEGFALVI GY. (2008): Agglomerálódó térségnek jól jön az új város. Területi Statisztika 11. (48). évf. pp. 347-349.
KŐSZEGFALVI GY, (2010): Településrendszerünk strukturális változásának tendenciái. In. Területi Statisztika 2010/3. pp. 268-278.
KRISTÓF A. *(2013/b):* A miskolci szuburbia néhány jellemzője. – Tanulmánykötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára. (szerk. Dr. Kókai S.) Nyíregyháza, pp. 199-213.
KRISTÓF A. (2014): A miskolci agglomeráció kisvárosai. In. Településföldrajzi Tanulmányok 2014/1. szám (szerk.: Csapó T.-Kocsis Zs.), Bük, 2014. pp.81-96.
KRISTÓF A. (2015): Adalékok a miskolci szuburbia lehatárolásához. In. Településföldrajzi Tanulmányok 2015/2. szám (szerk.: Csapó T., Kocsis Zs.), Szombathely, 2015. pp. 87-95.
KRISTÓF A. –KÓKAI S. (2015): Adalékok a miskolci szuburbia lehatárolásához. In. Településföldrajzi Tanulmányok. 2015. különszám. pp. 26-42.
KRISTÓF A. (2016): A miskolci agglomeráció kialakulás és fejlődése. In. A változó világ XXI. századi kihívásai (szerk. Kókai S.) Nyíregyháza. pp. 337- 354.
KRISTÓF A. (2017): Adalékok a miskolci agglomeráció gazdaságának funkcionális, ágazati és területi átalakulásához. In.: Településföldrajzi tanulmányok. pp. 56–75.
KRISTÓF A. (2017): Functional, sectoral and regional transformation of the economy of the miskolc agglomeration revisited. In. Analele universitatii din oradea seria geografie XXVII:(1), Oradea, 2017. pp. 84-97.
KRISTÓF A (2017): The development path of the Miskolc agglomeration (1970-2015). In: Acta Universitatis Sapientiae European and Regional Studies (ed. M. Bakk), Kolozsvá-Cluj-Napoca, 2017. pp. 5-24.
LADÁNYI J-SZELÉNYI I. (1997): Szuburbanizáció és gettósodás. Kritika. 7. pp. 4-12.

LAKATOS M.-VÁRADI R. (2009): A foglalkoztatottak napi ingázásának jelentősége a migrációs folyamatokban. Statisztikai Szemle 87. pp.763–794.
NAGY Z. (2004): Miskolc és a városverseny. In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások, Debrecen, pp. 263-269.
NAGY G.- TÍMÁR J. (2010): Városrégiók a hazai térkutatásokban. p. 30. (Internet elérés: 2015. XII. 20.)
NÁRAI M. (2005): A megyei jogú városok innovációs potenciálja. In: Grosz A. – Rechnitzer J. (szerk.): Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon. MTA RKK, Pécs-Győr. pp. 181-221.
NEMES NAGY J. (2005): Nemzetközi és hazai tendenciák a területi elemzésben. Területi Statisztika 1. sz., pp. 7–14.
PÁLNÉ KOVÁCS ILONA – RECHNITZER JÁNOS (1979): Az agglomeráció-kutatás módszertani kérdései. Nemzetközi konferencia, Pécs, 1978. október 8-11.
SCHUCHMANN J. (2013): Lakóhelyi szuburbanizációs folyamatok a Budapesti agglomerációban. PhD értekezés./Kézirat/. p. 204.
SÜLI-ZAKAR I. (1988): Az agglomerációs fejlődés iránya és sajátosságai a Borsodi Iparvidéken. In: Beluszky Pál (szerk.) Területi kutatások 8. MTA FKI, pp. 15-27.
SÜLI-ZAKAR I. (2012): A roma integráció kérdőjelei társadalomföldrajzi megközelítésben. In: Győri Ferenc (szerk.) A tudás szolgálatában: földrajzi tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére. 347 p. Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására. pp. 163-178. (Közép-Európai Monográfiák; 5.)
SÜLI-ZAKAR I. – CSOMÓS GY. (2004): Nagyvárosaink a földrajzi térben. In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások, pp. 257-262.
SZALKAI G. (2010): Várostérségek lehatárolása a közúti forgalom nagysága alapján a magyar határok mentén. Tér és Társadalom. 24. évf. 4. sz. pp.161-173.
SZIRMAI V. (2011): A nagyváros szélén: a városi terjeszkedés térbeli társadalmi problémái. Tér és Társadalom, 1. pp. 20-41.
Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Szerkesztette: Barta Györgyi - Beluszky Pál, Budapest, 1999.
TIMÁR J. (2005): Az agglomerálódástól a szuburbanizációig: „Tértermelés" a posztszocialista Magyarországon. In: Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon (szerk. Csapó T. - Kocsis Zs.), Szombathely. pp. 35-51.
TÓTH J. (1988): Urbanizáció az Alföldön. Budapest. Akadémiai Kiadó, 200 p.
VALÉR É. (1994): A magyarországi agglomerálódás folyamatának alakulása. OTKA kutatási zárójelentés. 12 p. Online hozzáférés: 2015. aug. 14.
Vásárlói, fogyasztói magatartás és a kiskereskedelem fejlődése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében nemzetközi és országos trendek tükrében. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara - Miskolci Egyetem - Regionális Gazdaságkutató és Marketing Központ, Miskolc, 1998.
VIDA J. (szerk.) (2014): Magyarország településhálózata 1. Agglomerációk, településegyüttesek. KSH Budapest, p. 255.

ADATTÁRAK

Agglomerációk, településegyüttesek sorozat, KSH megyei igazgatóságai, 2003.
KAPROS TIBORNÉ (1999): A miskolci agglomeráció. KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága, ISBN:9630381699.
KOCZISZKY GY. - BAKOS I.- BAKSA S. - NAGY Z. (2000): Miskolc Megyei Jogú Város fejlesztési programja 2001–2003. Miskolc.
KOCZISZKY GY. - BAKOS I.- BAKSA S. (1996): Miskolc város középtávú városfejlesztési stratégiája (1996-2003).
Mexikó-völgyi Kőszál-oldal Természetvédelmi Kezelési Terve. 2006. p. 41.
Miskolc megyei jogú város integrált településfejlesztési stratégiája. Helyzetelemzés, Miskolc. p. 33.
Miskolc megyei jogú város 2007-2013 közötti időszakra vonatkozó városfejlesztési stratégiája és operatív programjai. Miskolc.
Miskolc megyei jogú város Településfejlesztési Koncepciója és Integrált Településfejlesztési Stratégiája. 2014-2020.
Miskolc Megyei Jogú Város, Településfejlesztési Koncepció (2014-2030), Miskolc, 2014.
Miskolci ÖKO-KÖR (1999): Miskolc város környezeti állapota-ahogyan a lakosság látja. Miskolc.
MISKOLC ITS –III. Helyzetértékelés. Miskolc, 2013.
MIHÁLYI H.-PAPP Z. A.-SZABÓ-TÓTH K.: Miskolc Megyei Jogú Város Szociális Térképe, 2011. p. 179.
Népszámlálás 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001, 2011 évi Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kötetei.
Norda (Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség) 2006: Észak-magyarországi Régió Regionális Operatív Program (2007-2013). p. 113.
Észak-magyarországi Operatív program (2007-2013), CCI szám: 2007HU161PO006.
Országos Területfejlesztési Koncepció 1998. Magyar Köztársaság Kormánya. Budapest p. 188.
Országos Területfejlesztési Koncepció 2005. Országos Területfejlesztési Hivatal. Budapest p. 127.
Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás. I-V. kötet. Bp.,1982..
VÁTI KHT. (2001): Miskolc hipotetikus agglomerációjának lehatárolása.

Mellékletek

Kérdőív 1.

szociálgeográfiai vizsgálatokhoz

E kérdőív kitöltésével nélkülözhetetlen segítséget nyújthat munkámhoz, ugyanis a beérkezett és kitöltött kérdőívek kiértékelésével kapott adatokból táblázatok, grafikonok, diagramok, ábrák elkészítésével adalékokat kaphatok tanulmányom/dolgozatom elkészítéséhez.

A kérdőíves vizsgálat elsődleges célkitűzése …….…….…….. település/településrész jelenéről és jövőjéről alkotott különböző szempontú lakossági vélemények megismerése, azok kiértékelése, elemzése és következtetések levonása, valamint ezeknek, a véleményeknek és az Önkormányzat elképzeléseinek párhuzamba állítása. Az alábbi kérdőívben található kérdések megválaszolása természetesen név nélkül történik, a közösség összesített véleményéből levont következtetések lényegesek számomra.

A kérdések jellegüknél fogva egyszerűen és gyorsan megválaszolhatók, csupán „X”-et kell tenniük az Ön által ideálisnak talált válaszlehetőség elé a kérdések többségében. Néhány kérdésre egy-kétszavas választ kell adni.

1. **A kitöltő életkora:**
   - ❑ 18 év alatt
   - ❑ 18-30 év
   - ❑ 30-45 év
   - ❑ 45-60 év
   - ❑ 60 év felett
2. **A kitöltő neme:**
   - ❑ férfi
   - ❑ nő
3. **A kitöltő családi állapota:** …….
4. **Hány fő él az Ön háztartásában?**
   Válaszát az alábbi négyzetbe számmal jelölje!

   ☐
5. **Utca neve *(ahol lakik)*:** …….
6. **Hogyan ítéli meg a saját lakókörnyezetét?**
   - átlagtól jobb
   - átlagos
   - átlag alatti

7. **<u>Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?</u>**

- ❑ befejezetlen általános iskola (elemi)
- ❑ befejezett általános iskola (polgári)
- ❑ szakmunkásképző, szakiskola
- ❑ érettségi (gimnázium, szakközépiskola)
- ❑ főiskola, egyetem
- ❑ egyéb: ……..

8. **<u>Mi (volt) az Ön édesapjának legmagasabb iskolai végzettsége?</u>**

- ❑ befejezetlen általános iskola (elemi)
- ❑ befejezett általános iskola (polgári)
- ❑ szakmunkásképző, szakiskola
- ❑ érettségi (gimnázium, szakközépiskola)
- ❑ főiskola, egyetem
- ❑ egyéb: ……

9. **<u>Mi (volt) az Ön édesanyjának legmagasabb iskolai végzettsége?</u>**

- ❑ befejezetlen általános iskola (elemi)
- ❑ befejezett általános iskola (polgári)
- ❑ szakmunkásképző, szakiskola
- ❑ érettségi (gimnázium, szakközépiskola)
- ❑ főiskola, egyetem.
- ❑ egyéb: …….

10. **<u>Mely vallási felekezethez tartozik?</u>**

- ❑ katolikus
- ❑ református
- ❑ egyéb felekezet: …….

11. **<u>Milyen ingatlanokkal rendelkezik lakóházán kívül?</u>**

- ❑ lakás más településen /pl. Nyíregyháza, Debrecen stb./
- ❑ nyaraló
- ❑ építési telek
- ❑ termőföld
- ❑ egyéb: ……..

12. **<u>Mikor épült az Ön lakása?</u>**

- ❑ 1960 előtt
- ❑ 1960-1980
- ❑ 1980-1990
- ❑ 1990-2000
- ❑ 2000-2010

13. **<u>Hány m2-es az Ön lakása?</u>**

- ❑ 50 m2 alatt
- ❑ 50-100 m2
- ❑ 100-150 m2
- ❑ 150 m2 felett

14. **<u>Milyen értékesebb ingóságokkal rendelkezik?</u>**

- ❑ személygépkocsi(k)
  - Típusa: …….
  - Gyártási éve: ……
- ❑ Van-e garázs? : ……
- ❑ egyéb:……

15. **<u>Van-e az Önök háztartásában …?</u>**

- ❑ DVD lejátszó
- ❑ videokamera
- ❑ parabola antenna
- ❑ kábeltévé-csatlakozás
- ❑ személyi számítógép vagy laptop
- ❑ vezetékes telefon
- ❑ mobil telefon
- ❑ Internet csatlakozás
- ❑ automata mosógép
- ❑ mosogatógép

16. **<u>Ön jelenleg …</u>**

- ❑ aktív kereső
- ❑ nyugdíjas (öregségi, rokkant, egyéb járadékos)
- ❑ egyéb (gyes-gyed, főállású anya, hivatásos nevelőszülő, munkanélküli, tanuló, polgári szolgálatos, egyéb eltartott): ……

17. <u>Hol van az Ön munkahelye?</u>

- ❑ lakóhelyén
- ❑ a megyében
- ❑ megyén kívül:……
- ❑ egyéb:……

18. <u>Ön a munkahelyéről…</u> *(azok körében, akik nem a lakóhelyükön dolgoznak)*

- ❑ mindennap hazajár
- ❑ hetente (hétvégén) jár haza
- ❑ ritkábban jár haza
- ❑ kétnaponta jár haza.
- ❑ egyéb:……

19. <u>Mi az Ön foglalkozása?</u> *(a dolgozók körében)*

- ❑ tulajdonos, vállalkozása van
- ❑ szellemi munkát végez
- ❑ szakmunkás
- ❑ fizikai munkát végez (betanított munkás, segédmunkás, őstermelő, mezőgazdasági munkát végez).
- ❑ egyéb: .....

20. <u>Melyik gazdasági ágban dolgozik?</u>

- ❑ Mezőgazdaság
- ❑ Ipar
- ❑ Szolgáltatások

21. <u>Mennyi az Ön családjában az egy főre eső nettó havi jövedelem?</u>

- ❑ 70 ezer Ft alatt
- ❑ 70-100 ezer Ft között
- ❑ 100-150 ezer Ft között
- ❑ 150 ezer Ft felett

22. Amennyiben Ön alkalmazott
<u>Foglalkoztatója alapján milyen alkalmazotti csoportba sorolható?</u>
(azok körében, akik dolgoznak és alkalmazottak)

- ❑ közalkalmazott
- ❑ köztisztviselő
- ❑ egyéb alkalmazott:……

23. <u>Volt-e az elmúlt 10 évben munkanélküli?</u>

- ❑ Igen, régebben.
- ❑ Igen, most is az.
- ❑ Nem.

24. <u>Ha igen, akkor először mikor volt munkanélküli?</u>

- ❑ 1990-1995
- ❑ 1996-2000
- ❑ 2000-2005
- ❑ 2006-2010
- ❑ 2011 után

25. <u>Egyetért-e Ön a következő kijelentésekkel?</u>

Kérem, ötfokú skálán értékelje az alábbi kijelentéseket! A mondatok elé írja az Ön által megfelelőnek tartott értékhez tartozó számot 1 és 5 között! (1: egyáltalán nem, 5: teljes mértékben)

- ❑ Csökkenteni kellajövedelem különbségeket.
- ❑ Jobban kellene ösztönözni az egyéni erőfeszítéseket, még akkor is, ha ez növeli az egyenlőtlenségeket.
- ❑ A segélyezés rossz módszer, mert elősegíti, hogy a segélyezett ne vállaljon munkát.
- ❑ Aki képtelen magát és családját eltartani, azt sem hagyhatja magára a társadalom.

26. <u>Mi a véleménye a kormány jelenlegi szociálpolitikájáról?</u> *(családi pótlék, adókedvezmény stb.)*

……
……

27. <u>Mióta él(nek) a településen?</u>

- ❑ 2016-
- ❑ 2011-2015
- ❑ 2006-2010
- ❑ 2000-2005
- ❑ 1990-1999
- ❑ 1970-1989
- ❑ 1950-1969
- ❑ 1950 előtt

28. Hol laktak az Ön szülei, amikor Ön született? Nevezze meg a települést!

- ❑ lakóhelyén
- ❑ a megyében …….
- ❑ megyén kívül ……

29. Honnan költözött Ön vagy a családja a településre?

……

30. Milyen okok játszottak szerepet az Ön(ök) településre való költözésében? Kérem jelölje be a legfontosabb három okot!)

- ❑ Megházasodott.
- ❑ Itt tudott önálló házat venni.
- ❑ Itt kevesebb pénzből is meg tudott élni.
- ❑ Itt volt/adódott munkalehetőség.
- ❑ Itt könnyebben tudták/ta fenntartani a házat.
- ❑ Itt talált megfelelő állapotú házat.
- ❑ Itt jobb a közbiztonság.
- ❑ Szimpatikusak voltak az itt lakók.
- ❑ Itt volt megfelelő iskola a környéken.
- ❑ Itt tisztább, egészségesebb volt a környezet.
- ❑ Itt volt megfelelő ellátás, vásárlási lehetőség, szórakozási lehetőség.

31. Véleménye szerint lakóhelye melyik (település)típusba sorolható?

- ❑ inkább hanyatló
- ❑ se nem fejlődő, se nem hanyatló
- ❑ inkább fejlődő
- ❑ egyéb: ……

32. Milyennek látja települése helyzetét a hasonló nagyságú környező településekhez képest?

Kérem, ötfokú skálán értékelje lakóhelye helyzetét!

(1 sokkal rosszabb helyzetű, 5 sokkal jobb helyzetű) ☐

33. Milyennek látja lakóhelye helyzetét az ország hasonló méretű településeihez képest?

(1 sokkal rosszabb helyzetű, 5 sokkal jobb helyzetű) ☐

34. Összességében hogyan ítéli meg megyéje helyzetét a környező megyékhez képest? Kérem, ötfokú skálán értékelje!

(1sokkal rosszabb helyzetű, 5 sokkal jobb helyzetű) ☐

35. <u>Ön egyetért vagy nem azzal, hogy …</u> *(igen/nem)*

Írjon „I” (igen) vagy „N” (nem) betűt az alábbi kijelentések elé!

- ❑ Ez egy fejlődő település.
- ❑ Aki keményen dolgozik, itt is előre tud lépni.
- ❑ A település fejlődése elsősorban az itt élő emberek érdeme.
- ❑ A település fejlődése elsősorban külső okok miatt történik.
- ❑ A település gyarapodott (infrastruktúra), az emberek alig.
- ❑ A számomra fontos dolgokban alig változott valami.
- ❑ Van fejlődés, de azt elsősorban a gazdagabbak érzékelik.
- ❑ Szegények itt is az emberek, a megélhetés egyre nehezebb.

36. <u>Ön szerint jelenleg itt, a lakóhelyén milyenek a …</u>

Kérem, ötfokú skálán értékelje a meghatározásokat!

(1 – nagyon rossz, 5 – nagyon jó)

- ❑ munkalehetőségek
- ❑ megélhetés költségei
- ❑ távolsági közlekedés feltételei
- ❑ közbiztonság
- ❑ környezet állapota, tisztaság
- ❑ utak állapota
- ❑ közművel való ellátottság
- ❑ vásárlási lehetőségek
- ❑ szórakozási lehetőségek
- ❑ egészségügyi ellátás
- ❑ alapfokú oktatás

37. <u>Hol veszi igénybe a következő szolgáltatásokat? Hova jár …</u>

Kérem, írja az alábbi betűk közül az Önre jellemzőt a meghatározások elé!

L – *lakóhelyén;* **M** - *a megyében*; **MK** – *megyén kívül*; **N** – *nem jár*

- ❑ élelmiszert vásárolni
- ❑ ruhát vásárolni
- ❑ elektronikai cikket vásárolni
- ❑ színházba
- ❑ moziba

- ❑ könyvtárba
- ❑ szórakozni
- ❑ bankba
- ❑ bölcsődébe
- ❑ óvodába
- ❑ általános iskolába
- ❑ középiskolába
- ❑ szakorvosi rendelőbe

38. <u>Hol veszi igénybe a magasabb szintű szakorvosi ellátást /pl. kórház, szakrendelő, klinika/ ?</u>

- ❑ Miskolc
- ❑ Kazincbarcika
- ❑ Szikszó
- ❑ egyéb: …….

39. <u>Ön szerint hogyan dolgozik a település önkormányzata?</u>

- ❑ jól
- ❑ átlagosan
- ❑ rosszul

40. <u>Mit gondol, a települési önkormányzat képviselői munkájuk során elsősorban leginkább mi alapján döntenek?</u>

- ❑ Egyéni érdekek szerint.
- ❑ Pártjuk érdeke szerint vagy a rivális pártokkal szemben.
- ❑ Úgy, ahogy a polgármester javasolja.
- ❑ Részt sem vesznek az ülésen.
- ❑ Úgy, ahogy egyes befolyásos képviselők javasolják.
- ❑ Szakértői vélemények alapján.
- ❑ Elsősorban családi, lakókörnyezeti tapasztalatok szerint.
- ❑ A lakosság elvárása szerint.
- ❑ egyéb: ……

41. <u>A legtöbb szomszédjával Ön leginkább milyen viszonyban van?</u>

- ❑ haragosak
- ❑ semmilyen viszonyban nincsenek
- ❑ csak köszönnek egymásnak

- ❑ kisebb szívességet is megtesznek egymásnak
- ❑ rendszeresen segítenek egymásnak

42. <u>Kérem jelölje meg azokat, akiket semmiképp nem szeretne szomszédnak!</u>

- ❑ büntetett előéletű
- ❑ iszákos, alkoholista
- ❑ AIDS-beteg
- ❑ roma
- ❑ pszichiátriai kezelésre járó / idegbeteg
- ❑ nagy, legalább ötgyermekes család
- ❑ egyéb …….....

43. <u>Milyen gyakran jár el (ön vagy) az Önök családja otthonról társaságba?</u>

- ❑ naponta
- ❑ hetente többször
- ❑ hetente
- ❑ havonta többször
- ❑ havonta
- ❑ csak jelentősebb alkalmakkor
- ❑ csak a nagy ünnepeken

44. <u>Milyen gyakran látogatják meg Önöket?</u>

- ❑ naponta
- ❑ hetente többször
- ❑ hetente
- ❑ havonta többször
- ❑ havonta
- ❑ csak jelentősebb alkalmakkor
- ❑ csak a nagy ünnepeken

45. <u>Lakóhelyén Ön szerint milyen fejlesztésekre kellene leginkább pénzt áldozni?</u>

46. <u>Ha anyagi lehetősége lenne arra, hogy 100 ezer Ft-ot a település fejlesztésére fordítson, akkor hogyan osztaná el ezt az összeget a következő területek között?</u>

Írjon egy-egy sorszámot a meghatározások elé! Kezdje azzal, melyre a legtöbb pénzt áldozná!

- ❑ oktatás

- ❑ kultúra
- ❑ civil szervezetek, egyesületek, alapítványok
- ❑ egyházak
- ❑ sport és szabadidő
- ❑ út, járda, csatornázás
- ❑ játszótér, parkok
- ❑ bevásárlóközpont
- ❑ ipari park
- ❑ szociális ellátás
- ❑ egészségügy

47. <u>Kérem jelölje meg az Ön által legfontosabbnak tartott fejlesztéseket!</u>

- ❑ egészségügy
- ❑ oktatás
- ❑ szociális ellátás
- ❑ lakásellátás
- ❑ kultúra, szabadidő, sport
- ❑ út- és járdaépítés, parkosítás, településszépítés
- ❑ közlekedés, közvilágítás, telefonellátás
- ❑ gazdaságfejlesztés
- ❑ közszolgáltatások
- ❑ egyéb szolgáltatások

48. <u>Mit tartana helyesnek? A következő szolgáltatások, ellátások működtetési költségeiből mekkora részt kellene vállalniuk az azt igénybe vevőknek és mekkorát a település önkormányzatának?</u>

	Önkormányzat	Igénybe vevők
általános iskola	%	%
Óvoda	%	%
Bölcsőde	%	%
Könyvtár	%	%
Csatornaépítés	%	%
út- és járdaépítés	%	%
diáksport, utánpótlás-nevelés	%	%
Versenysport	%	%
játszóterek, parkok létesítése és fenntartása	%	%

Köszönöm, hogy időt fordított a kérdőív kitöltésére!

Kérdőív 2.

E kérdőív kitöltésével nélkülözhetetlen segítséget nyújthat munkámhoz, ugyanis a beérkezett és kitöltött kérdőívek kiértékelésével kapott adatokból táblázatok, grafikonok, diagramok, ábrák elkészítésével adalékokat kaphatok PhD (doktori) disszertációm elkészítéséhez.
A kérdőíves vizsgálat elsődleges célkitűzése: a miskolci szuburbiában zajló társadalmi-gazdasági sajátosságok feltárása, az itt élő lakosok jelenének és jövőjének különböző szempontok szerinti megismerése, értékelése, elemzése és az aktuális problémák bemutatása, amelyhez az Ön véleménye számomra nélkülözhetetlen. Az alábbi kérdőívben található kérdések megválaszolása természetesen név nélkül történik, a közösség összesített véleményéből levont következtetések lényegesek számomra.
A kérdések jellegüknél fogva egyszerűen és gyorsan megválaszolhatók, csupán karikát vagy „X"-et kell tennie az Ön által ideálisnak talált válaszlehetőség elé a kérdések többségében. Néhány kérdésre egy-kétszavas választ kell adni.

A kitöltés időpontja: 20 .....hó .....nap
A kérdezőbiztos neve: .....

1. **Település neve *(ahol lakik)*:** ……

2. **A válaszadó életkora:**
   - ❑ 18 év alatt
   - ❑ 18-30 év
   - ❑ 30-45 év
   - ❑ 45-60 év
   - ❑ 60 év felett

3. **A válaszadó neme:**
   - ❑ férfi
   - ❑ nő

4. **Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?**
   - ❑ befejezetlen általános iskola (elemi)
   - ❑ befejezett általános iskola (polgári)
   - ❑ szakmunkásképző, szakiskola
   - ❑ szakközépiskola
   - ❑ technikum
   - ❑ gimnázium
   - ❑ főiskola
   - ❑ egyetem
   - ❑ egyéb: ……

5. **Mi az Ön foglalkozása?**

- ❑ tulajdonos, vállalkozása van
- ❑ szellemi munkát végez
- ❑ szakmunkás
- ❑ fizikai munkát végez (betanított munkás, segédmunkás, őstermelő, mezőgazdasági munkát végez).
- ❑ közmunkás
- ❑egyéb (pl. GYES, GYED, nyugdíjas stb.) ……

6. **Hogyan történik az Ön foglalkoztatása?**

- ❑ teljes munkaidőben
- ❑ részmunkaidőben
- ❑ távmunkában

7. **Hol van az Ön jelenlegi munkahelye?**

- ❑ lakóhelyén
- ❑ Miskolcon
- ❑ a megyében
- ❑ megyén kívül (település név): ……
- ❑ egyéb (pl. Németország): ……

8. **Melyik településen volt az Ön munkahelye a költözés előtt?**

…….....

9. **Hány fő él az Ön háztartásában?** .....

10. **Ebből a 18 év alattiak száma? ……..**

11. **Mióta él(nek) a településen? ……..**

12. **Honnan költözött Ön vagy a családja a településre?**

……

13. **Amennyiben a közeli nagyváros (Miskolc) volt az előző lakóhelye, melyik városrészből költözött ide?**

14. **Jelenlegi lakóhelyén belül elköltözött-e másik lakóházba?**

- ❑ igen
- ❑ nem

15. **Ha igen, akkor miért és mikor?** …….

16. **A korábbi és a jelenlegi lakás jellege:** (Kérem, írjon egy X-et a megfelelő helyekre!)

A lakás jellege	Korábbi	Jelenlegi
Magánlakás		
Albérlet		
Önkormányzati		
Kertes családi ház		
Ikerház		
Sorház		
Panelház 5-nél kevesebb emelet		
Panelház 5-nél több emelet		
Több lakásos téglablokkos ház		

17. **Milyennek látja lakóhelye környezetét az előző lakóhelyéhez képest?**
Kérem, ötfokú skálán értékelje!
(1 sokkal rosszabb helyzetű, 5 sokkal jobb helyzetű) ☐

18. **A család hol veszi/vette igénybe az alábbi szolgáltatásokat** (Kérem, válaszait jelölje „X”-el)?

A szolgáltatások jellege	**Lakóhelyén**	**Lakóhelyén kívül (Konkrét települést kell beírni!!)**
Általános iskola alsó tagozat		
Általános iskola felső tagozat		
Középiskola		
Háziorvos		
Gyógyszertár		
Bank		
Takarékszövetkezet		
Benzinkút		
Autószerelő		
Fodrász		
Kozmetika		
Nagyobb bevásárlás		

19. **Milyen mértékben játszottak szerepet a költözésben a következő szempontok? Értékelje 1-5-ig terjedő skálán!**
(1=egyáltalán nem befolyásolt, 5=döntően befolyásolt)

- ❑ Saját ház iránti igény…….
- ❑ Nagyobb lakásméret szükségessége…….
- ❑ Az anyagi lehetőségek javulása…….
- ❑ Az anyagi lehetőségek romlása…….
- ❑ Kert/Gazdálkodási lehetőség…….
- ❑ Környezeti előnyök/hátrányok…….
- ❑ Olcsóbb telek / ház…….
- ❑ Munkahely megváltozása/nyugdíjba vonulás…….
- ❑ Egészségi állapot megváltozása…….
- ❑ Egyéb (pl. befektetés stb.)…..

20. **Szerepet játszottak-e a költözésben a környezeti állapot megváltozása (pl. nyári hőség, árvíz stb.)?** 1. igen 2. nem

21. **Honnan tudott erről a településről? Válassza ki azokat a tényezőket, amelyek befolyásolták a település kiválasztását!** Több tényezőt is megjelölhet!

- ❑ Hallott valakitől/valahonnan a településről
- ❑ Korábban itt laktak a Szülei
- ❑ Korábban itt lakott
- ❑ Ismerőstől, rokontól, aki itt lakik
- ❑ Könyvben, újságcikkben
- ❑ Korábban járt itt
- ❑ Ismerőstől, rokontól, aki máshol lakik
- ❑ Újságban hirdetésben
- ❑ Nyaralója/kiskertje volt itt
- ❑ Rádióból hallotta
- ❑ Apróhirdetésben
- ❑ Televízióból hallotta
- ❑ Szórólapon
- ❑ Interneten
- ❑ Ingatlanügynökségen keresztül
- ❑ Egyéb: .....

22. **Milyen pénzügyi lehetőségeket vett igénybe lakásvásárláskor?**

- ❑ készpénzért megvásároltam
- ❑ kedvezményes devizahitelt vettem fel
- ❑ kedvezményes forinthitelt vettem fel
- ❑ egyéb (pl. örököltem a lakóingatlant stb.) ……

23. Át kellett e építeni a lakóingatlant?

- ❑ Nem, csak festésre volt szükség
- ❑ Igen, de csak kisebb átalakítás (0,5 millió Ft alatt) volt szükség
- ❑ Igen, de csak kisebb átalakítás (0,5-2 millió Ft alatt) volt szükség
- ❑ Igen, teljes bővítésre volt szükség
- ❑ Igen, teljesen átalakítottuk
- ❑ egyéb (pl. csak a telket vettük és új ingatlant építettünk stb.)

24. <u>Megtartotta-e az előző lakását/házát?</u> 1. igen 2. nem

25. <u>Amennyiben igen, milyen gyakran keresi fel?</u>

…….……..….....

26. <u>Tervezi-e, hogy visszaköltözik előző lakóhelyére?</u> 1. igen 2. nem

27. <u>Amennyiben igen, miért?</u>

…….……..….....……

28. <u>Mit tudott a költözés előtt e településről?</u>

……..…….……..…

29. <u>Soroljon fel olyan településeket, amelyek szintén szóba jöttek a költözéskor!</u>

……..……..

30. Kérem, értékelje jelenlegi lakóhelyét!

Elégedett vagyok:

……...

Nem vagyok elégedett vagy zavar:

……

31. Milyen gyakorisággal keresi fel Miskolcot?

- ❑ naponta
- ❑ hetente
- ❑ ritkábban

32. Milyen közlekedési eszközt vesz ehhez igénybe?

- ❑ autóbusz
- ❑ vonat
- ❑ személygépkocsi
- ❑ egyéb……..

33. Vannak-e ismerősei a településen?

- ❑ Igen, ……fő
- ❑ Nincs

34. Milyen gyakran jár a települési rendezvényekre?

- ❑ Minden rendezvényen ott vagyok
- ❑ Alkalmanként (évente 2-3 db)
- ❑ Nem járok helyi rendezvényekre

Köszönöm, hogy időt fordított a kérdőív kitöltésére!

Mentális és kognitív térkép(zet)ek

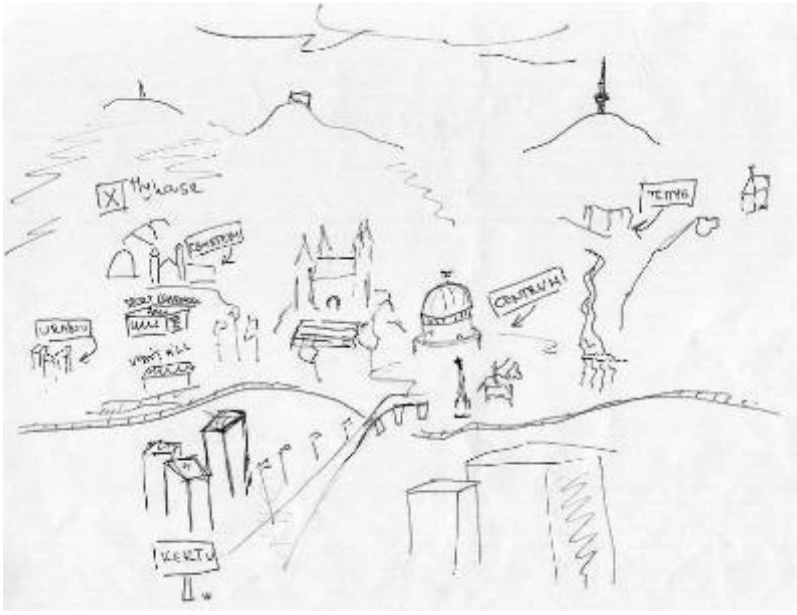

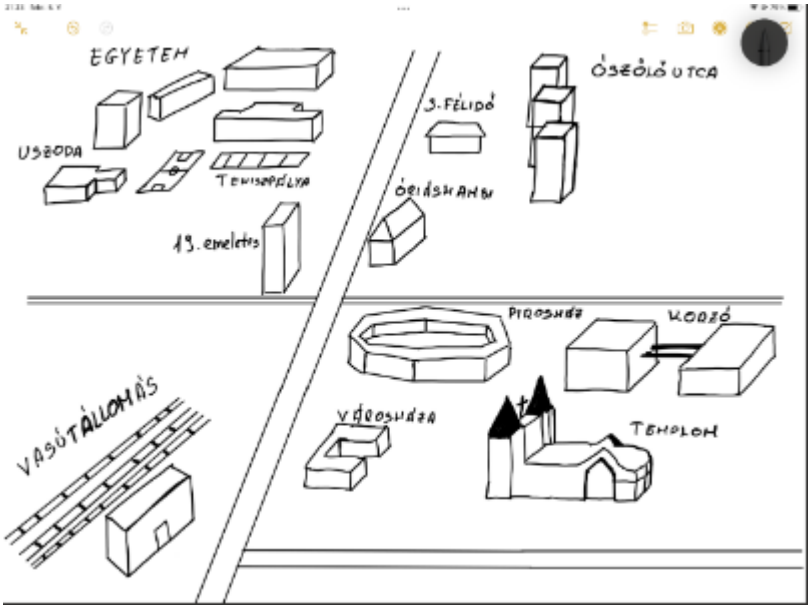

GEJZÍREK
NO GO ZÓNA
MINTA-ÁLLAM
POLAK, WĘGIER, DWA BRATANKI, I DO SZABLI I DO SZKLANKI.
ORKOK
SÖÖR
MÁRIA ORSZÁGA
BUDÓS
ROMÁNOK
SOROS HAJÓK
KOMMUNISTA NO GO ZÓNA
ALLAHU AKBAR

This Sea is Ours
SELFISH FISHERMEN LAND
PARANOID OIL EMPIRE
BJÖRK
Some Sea
UNION OF SUBSIDIZED FARMERS
GAS STEALERS
No Oil Sea
NO YOUTUBE LAND
ROGUE STATE
USA

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....3
I. A szociálgeográfia elméleti alapjai.....7
I.1. A szociálgeográfiai fogalma és célja.....7
I.2. Az alkalmazott szociálgeográfia feladata és tartalma.....8
I.3. A szociálgeográfiai csoport.....8
I.4. Az egyén és a társadalmi csoport térképzetének szociálgeográfiai aspektusai.....13
I.5. A település szociálgeográfia szerepe és jelentősége.....17
I.6. A szociálgeográfiai segéd- és rokontudományai.....19
II. A társadalmi alapfunkciók és térbeli rendszerük.....29
1. A munkavégzés.....30
2. A lakófunkció.....31
3. Az ellátás és szolgáltatás.....32
4. A képzés és közművelődés.....34
5. A szabadidő felhasználása.....35
6. Közlekedés és kommunikáció.....36
7. A társadalmi (közösségi) lét szférája: a lokalitás.....37
III. A szociálgeográfia gyakorlati alkalmazása.....39
III.1. A szociálgeográfia kutatási módszerei és gyakorlati alkalmazhatóságuk.....39
Esettanulmány 1. (Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról).....59
Esettanulmány 2. (Tihany szociálgeográfiai képe).....73
Esettanulmány 3. (Onga népességének rétegződése és területi szegregációja)....81
Esettanulmány 4. (Adalékok a városi élettér szociálgeográfiai felfogásához)...101
Esettanulmány 5. (A szuburbanizáció társadalmi-gazdasági hatásai Miskolcon és az agglomerációban).....125
Esettanulmány 6. (A miskolci szuburbia átalakulása, új fejlődési sajátosságai a kérdőíves felmérés tükrében).....173
Mellékletek 193
Kérdőív I. 195
Kérdőív II. 205
Mentális és kognitív térkép(zet)ek 211